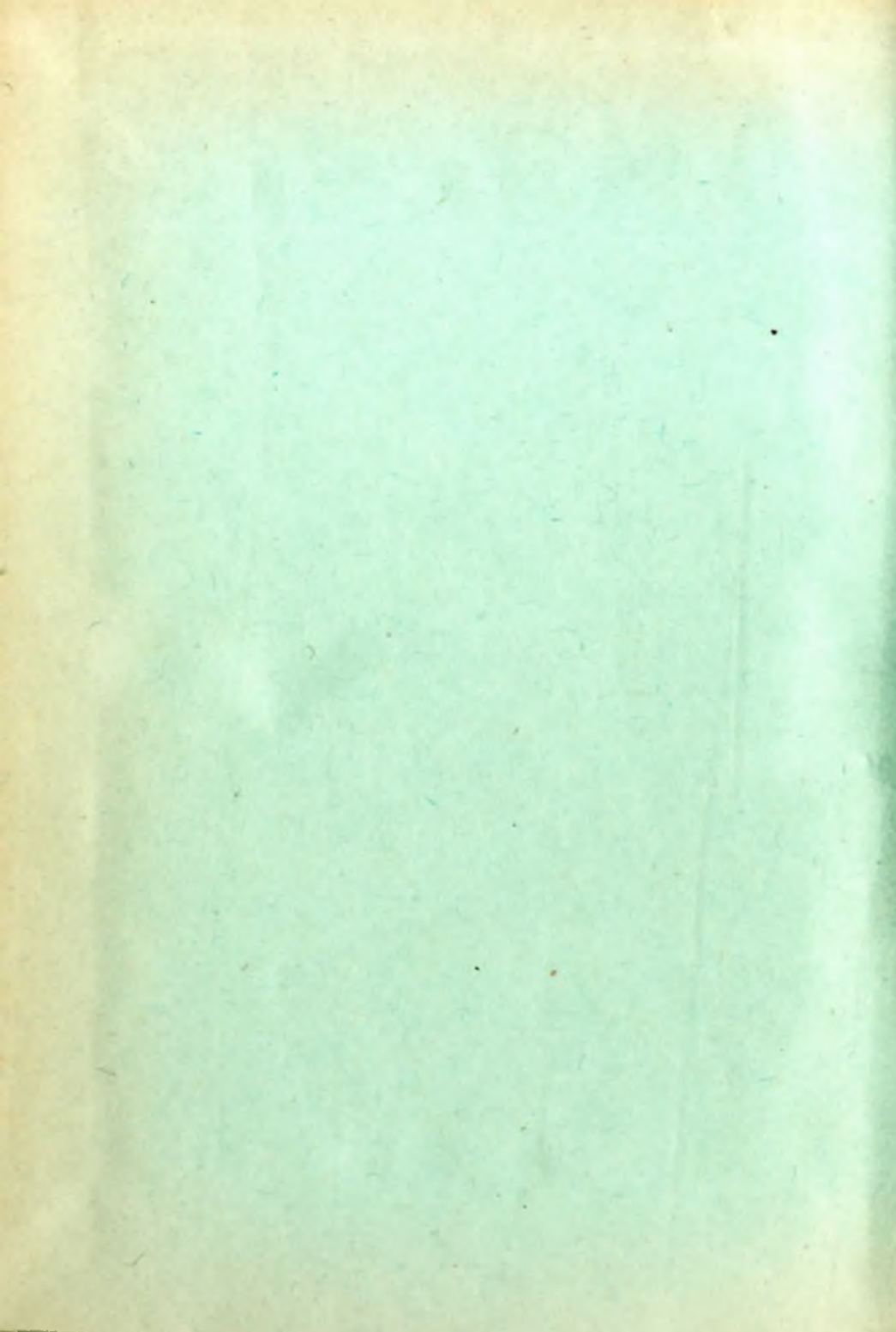

1153

830.21

ШЕНЪИНГЕР АЛОИС

АНИЛИН

1153

830-31

ПОЗАЈМНО
ОДЕЉЪ

ГРАД
ДАВАИД
Л. КО

СВЕТСКИ РОМАН

Антиквар

Класа 3

План 2

ИЗДАВАЧКА КУПОНА
1942.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Београд, 1942.

1942

Антиквар

План 2

СВЕТСКИ РОМАН

Књига 3

1943

БЕОГРАД

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
СТ. РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ
ПЕСНОВАЦ

Анилин

РОМАН

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕСНОВЦА

Бр. 1153

Струка 830-3

Написао

АЛОИС ШЕНЦИНГЕР

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕСНОВЦА

Бр. 480

Одељење

Струка 11/1

ИЗДАВАЧКО И ПРОМЕТНО А. Д.

Превео
СТРАХИЊА М. ЂОРЂЕВИЋ

Корице израдио
ЂУКА ЈАНКОВИЋ

Наслов оригинала

KARL ALOYS SCHENZINGER
ANILIN

Roman

Штампала
ШТАМПАРИЈА ДРАГ. ГРЕГОРИЋА
У Београду, децембра 1942

(Опште овлашћење Хем. централе бр. 23597/XV-6 за потрошњу
картије у децембру 1942)

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
МЕШКОВАЦ

АНИЛИН

Инв. бр. 1153
Сл. 830-39

АНЛИН
ННДНА

Први део

ИНДИГО

Тамо су недра из којих смо поникли. Наш дух је отуда. Тамо нам се првипут земља учинила лепом. Тамо је човек подигао први олтар.

Највеће горе су тамо. Тамо је море најдубље. Тамо блистају све боје и вера их чини алегоријом. Тамо смрт претставља врата кроз која се улази у нов живот. Тамо дух живи даље у једном цвету, живи у пчели која помаже да се оплоди клица, у светом говечету, које клицу и цвет узима као храну. Тамо души при њеној сеоби изгледа велика срећа бити тигар у дубокој џунгли.

Та земља зове се Индија.

1

Надзорник ошину Индуса бичем посред лица. „Имаш да држиш језик за зубе, кад ти ја нешто говорим! Шибље мора да буде потсечено на висини од два педа од земље. Ни сантиметар више или ниже“.

„Велики Шиво!“ бејаше прва мисао која у исти мах кад и оштар бол на образу прође кроз Тенгово срце. „Шта ли сам то згрешио те си у такву срамоту бацио свога највернијег слугу?“

Притискујући руком распуклу кожу под ударцем, Тенга је гледао за надзорником. Надзорник је ишао пољем. Поље се пружало до речне обале обрасле високим растињем, као и преко ње све до затвореноплаве пруге грмља одакле

је почињала дивљина. Од грмља па до обале у низовима дугим читаве миље простирало се индигово шибље. Између шибља далеко, до у недоглед, сијала су се знојем обливена леђа Индуса. Над пољем је лежао дрхтави блесак сунца. Свемогући Шиво! Они су месецима, годинама, крчили ово поље. Најпре су кресали лијане, кржавили руке на жилавим вињагама индуског кактуса покривеним трњем. Затим су обарали смреке тврде као камен, вадили корење помоћу кука, ланаца и полуга а дрво и пањеве скупљали на гомиле. Пламен од ватара дизао се и дању и ноћу у небо.

Затим су плугом поорали тврду земљу, најбоље и најзрелије семе спустили у бразде, спровели јарке кроз поље, просекли извештан број стаза кроз џунглу и наместили долапе. Све под овим усијаним сунцем, под изнуравајућим дахом монсуна, радећи четрнаест часова дневно а уз надницу од осам ана, што је износило пола рупије. Пола рупије давао је сахиб надзорник у своме клубу за једну лимуну. Од својих осам ана Тенга је дневно остављао три за порезника, за два и по ана куповао је зачина и мирисаве смоле за домаћи олтар, преостала два и по ана трошио је на пиринач, за једну унцију козјег млека при крају седмице, за кукуруз и за со. Сада кад му је Лакми најзад хтела да поклони дуго жуђеног сина, он је хтео да замоли сахиба надзорника да проговори коју реч за њега код сахиба „боса“. Хтео је ипак да купи комад платна. Међутим, сахиб надзорник није га разумео. Ударио га је. Велики Шиво! сад ће га истерати из касте и он више неће видети сина, јер без касте Тенга није могао живети. Довече ће он отићи низ свету реку и неће се више вратити.

Он опет узе у руку тешко, оштро гвожђе и стаде да сече шибље тачно два педа изнад земље. Сасечено шибље он је пажљиво слагао, све по педесет на једну гомилу. Приликом рада био је дубоко савијен до земље. Већ одавно ради он тако погнут. Па и кад би с којим човеком разговарао, његова леђа су већином била савијена, јер већина људи с којима је разговарао били су сахиби а сахиби су захтевали да се сагиба.

С времена на време он се исправљао да дланом обрише зној с чела. Раније му је зној ишао само у очи, а сада му је улазио и у отворену масницу на образу, те га је

морао чешће брисати него што је иначе имао обичај. Због тога је и чешће погледао преко поља и први пут му паде на памет да се на тој земљи многе стотине хиљада леђа савијало за пола рупије дневно. Али Шива је свакако хтео тако, а оно што је он хтео, то је било добро за Тенгу и за сваког који је био одан великом Шиви.

Другог јутра надзорник не изиђе у поље. Нађоше га непомична, мало бледа у постељи. Тек после неког времена приметише испод леве брадавице на прсима умрлог малу раницу од убода ножем.

Тенги није више било нигде трага.

2

Најзад се и света река рачва у више рукаваца који се појединачно уливају у море. Рукавац који као први напушта свету реку да би се у јужном правцу окренуо Бенгалском Заливу носи одатле назив Хјугли Ривер. Од оног места на коме се одваја па до његовог ушћа има још три стотине километара. На ушћу лежи утврђење Вилјем, а око утврђења лежи град Калкута. На месту где Хјугли Ривер напушта Гангес налазила се факторија — трговачка насеобина — „Bengal Indigo Corporation“.

Факторија се састојала од једно пет, шест једноспратних кућа од бамбуса, које су биле без реда поређане око масивне главне зграде. На извесном отстојању налазиле су се колибе Индуса. Изнад свих зграда шириле су се моћне круне писанговог и теаковог дрвећа, које је крчилачка секира због хлада била поштедела. Испред факторије пружала су се далеко поља с индигом. Одмах иза факторије почињала је џунгла.

У околини од много миља ово је била једина насеобина. До ње се могло доћи само воденим путем, јер с југа је грмље као неки зид затварало приступ ка копненом језичку. Тамаринде џиновског обухвата, хиљаде година старо плутово дрвеће, као кућа високе кокосове палме и индиске смреке чиниле су ослонац грмља. Међу стаблима бујно је

расла збрка мангових, ружиних и гранатових грмова. Дивља винова лоза и жилаве лијане све су спајале у један непробојни сплет. Ту су биле шарене птице, мајмуни који дрече и ројеви москита.

После читавих месеца потпуне суше киша би често пута пала с провалом облака. Поводањ и циклон би тада не ретко за неколико часова слистили са земље све што би природа и човек подигли. Али је било и година у којима је небо било вечито лепо а сунце и киша се корисно допуњавали.

Иза џунгле пролазиле су жуте Гангесове воде. С њима су често пролазиле неме па ипак тако речите рушевине однесених колиба, разлупаних чамаца, разорених мостова. С њима су пролазили и молитвени млинови верника. По води је као танак облак пливао пепео умрлих, које су њихови сродници на горњем току реке спаљивали на ломачама. Из сутона би се често чуо урлик неке грабљиве звери. Реком су пролазиле тајна и опасност.

Утоварна рампа факторије налазила се на обали Хјугли Ривера. Дрвена стаза водила је од главне зграде до рампе. Због многих крокодила рампа је била подигнута нешто више него што је то било уобичајено.

На ограду штека који је водио према рампи наслонио се био надзорник Кони Хок са једним колегом. Обојица су посматрали Индусе који су носили тешке сандуке са индигом од сушнице до укотвљеног бродифа. На западном небу горело је варварски раскошно вечерње руменило. Обојица нису на то обраћали пажњу. Гледали су Индусе. Брод је морао бити натоварен до осам часова. На огради су већ биле намештене буктиње, јер је одмах после шест часова наступила ноћ.

Колега опет омириса ваздух. „Жега!“ рече сухо.

„Yes, sir!“ рече Кони и повуче дим из луле тако да она крцну.

Колега се удари дланом по образу. „Проклети москити!“

„Не треба брисати зној с коже“, предложи Кони, „па ће се гадови подавити“.

Колега гласно зевну.

Један Индус баш пред њима стави свој тешки терет на ограду. Кони плесну рукама. „Go on, boy! Овде се не дан-губи“. Ипак Индус је тренутно био исцрпен да би одмах могао да се одазове позиву. Онда се Кони сам даде на посао, натовари сам сандук на своја плећа и однесе га у лађу.

„Квариш Индусе“, рече колега кад се Кони врати сав задихан.

„Не мари ништа“.

Затим обоје повукоше по један дим из својих лула и зађуташе.

„Зашто је ударио Индуса?“ упита Кони после кратког времена.

„Сигурно је то Индус заслужио“.

„Кад бих у то био уверен не бих ништа рекао“.

„А можда је било и само због врућине“.

„Или и због москита“.

„Или због вискија“.

„Или индига!“

Надзорници су добијали тантијеме према приносу поља која су била под њиховим надзором. Кони Хок се није исувише много старао око тих тантијема. Он се бринуо за то да се посао врши. Уосталом, он је Индусе остављао на миру. Због тога је код својих људи био омиљен као ретко који други надзорник, па је осем тога имао још и најбоље обрачуне од свих колега.

Ноћ се брзо ширила по небу. На огради буктиње се распламтеше а и вода оживе. Понекад би неко пераје оши-нуло воду испод штека. Међу трскама би овде онде за-светлела понека варница.

Кони угледа једну такву варницу. То су биле кроко-дилске очи. Он полако извуче пиштољ и опали на једно од тих очију. Варница се угаси. Вода на оном месту се узбурка због неке гужве.

„Гамад се међу собом прождире“, рече колега.

„Баш као и ми“, рече Кони. Али је он само упола ми-

слио на оно што је говорио. Његове мисли су овог вечера биле на другом месту. За вођу ове пошиљке управа је била одредила Икана Џари-а, а Икан Џари био је отац Чахајин.

У ово годишње доба брод је ишао низ реку само ношен струјом, а струја је сада била тако спора да је лађама требало десет дана да стигну до Калкуте. Натраг су се враћале помоћу једара у доба монсуна. Тада су обратни пут преваљивале за четири дана, ма да су ишле супротно струји. Према томе Икан Џари биће најмање три недеље на путу само ако управа у последњем тренутку ипак не одреди неког другог вођу.

Чахаја ће онда опет бити три седмице без очевог надзора.

Кони Хок плуцну у воду. Љутио се зашто је уопште о томе мислио.

Али је мислио.

Шта је могао да ради? Од њега то није зависило. Он сам не би девојку никад погледао. Уопште није гледао ни једну девојку. Кад је човек верен, то јест кад је искрено заљубљен, онда се то не чини. А Кони Хок је био и једно и друго. Он је био заљубљен у Мери и био јој је обећао да ће се њоме оженити чим то буде у стању.

Кони Хок се управо звао Конрад Фалке. Он је некако око 1800 године као дете дошао био са родитељима из Либекa у Енглеску, ту је ишао у школу и спремао се за трговца. Тада је срео Мери Мек Клен.

Мери Мек Клен била је Шкоткиња, стасита, плава, створена за љубав, дете сиромашних родитеља као и он. Љубав према тој девојци обузела га је као олуја. У својој невољи отишао је у контоар „Bengal Indigo Corporation“ и затражио да говори с главним директором.

Мистер Браун га је стрпљиво саслушао, па га је затим обавезао на пет година да буде надзорник на овој плантажи и обећао му златна брда. Кони је потписао без предомишљања. Отада му је и дању и ноћу била само једна реч у ушима: индиго!

Овде је био дошао пре годину дана.

За ту годину добио је само једно једино писмо од Мери. Једном писму требало је четири месеца да дође до Енглеске. Четири месеца требало је и за одговор. О Мери!

Сунце у овој земљи било је жарко, дани једнолики и празни, а још једноликије и још празније биле су дуге вечери. Споро, па затим опет бесно струјала је овде крв кроз жиле.

Сад је већ било протекло три месеца. Те вечери он је још једном обилазио своја поља. Шибље индига налазило се баш уочи цветања. У то доба сваког дана је могла отпочети жетва.

И тада је она изишла пред њега. Стала је изненада испред њега као да је из земље изникла. Ниједном цртом на лицу није показала да јој је стало да му се допадне, није ништа захтевала. Покорно је погледала у њега, скромно, постиђено, с цветом хибискуса у руци. Без речи пружила му је цвет.

„Зашто то чиниш?“ запитао је он не мало поплашен.

„Зато што те волим“.

Као поклон овог туђег неба примио је он Чахају у своја наручја.

Никада, као што рекосмо, не би он сам од себе управдио поглед на ту девојку. Али овако, он је идућег дана погледао за њом, видео је да је њен ход као мекогибање храмовних играчица, да јој је коса глатка и плаво-црна. Кад се вратила, видео је да јој кожа није ни бела ни мрка. Кад прође поред њега, она га погледа. Тада је први пут приметио да је имала отворено плаве очи. Паде му на ум да Чахаја на индиском језику значи „месечина“ и јасно осети како му бјло закуца у врату.

И тада је Икан Цари са једним товаром био на путу за Калкуту и данас ће опет ићи. Кони Хок је још држао пиштољ у руци. Он омириса врх цеви. Сагорео барут је имао нарочит мирис, мирисао је на опасност, срчаност, борбу. Тај мирис је он волео.

Колега га удари по руци. „Оружје не ваља никада управити на себе!“

„Празан је“.

„Понекад се само верује да је празан“.

Конијеве мисли биле су код Чахаје. „... зато што те волим“ казала је она њему. Затим га је читава три месеца избегавала.

„Понекад човек само тако верује да је нешто чуо“, рече Кони гласно.

Колега га погледа зачуђено. „Да није то и код тебе од жеге?“

„А можда и од вискија“.

„Требало би да нађеш какву девојку, Хоке“.

„Можда имаш право“.

Кони Хок остави колегу и полако преко штека оде у зграду управе. Можда је могућно да се тамо већ дозна нешто поузданије о транспорту, да ли ће Икан Џари стварно путовати или ће неки други вођа бити одређен. Ево већ три месеца како му се она уклања с пута па је сигурно да се иза тога крије стари. Јер сама девојка —, то се не може замислити.

Све се могло замислити у овој земљи, на овој жеzi, при овој гамади која је овде непрестано око човека! Зашто је броду потребно четири месеца до Ливерпула! Кони погледа у небо. Како су овде крупне и јасне звезде... а Мери је имала тако чедне руке... зашто је он управо ишао у зграду управе? Па он је имао да пази на Индусе. Лађа је имала да буде натоварена до осам часова. Он се оклевајући окрете и лагано опет пође на штек.

Али се после неколико корака опет заустави и послушну. Од некуда из помрчине допирао је кратак куцајући такт неког бубња. Сасвим јасно је чуо понг-понг-понг-понг. На извесној удаљености виделе се неке бледе светлиљке. Тамо је била насеобина Индуса. Отуда су долазили ударци у бубањ. Вероватно да су Индуси опет прослављали неки од својих лудих празника, нови месец или рођендан неког од својих светаца.

Кони размишљао.

Индуси су у тим приликама играли. Жене су играле пред мушкарцима, па је и Чахаја била међу играчицама. Тамо где је онај бубањ лупао играла је Чахаја пред очима тих других.

Та помисао као да убоде Кони Хока. Он брзим корацима отрча у помрчину.

Постоје округло три стотине педесет врста биљке индига. Оне расту као дивље у топлијим географским ширинама и достижу све величине почевши од биљака које допиру човеку до појаса па до шибља у читавој његовој висини. Све оне имају као заједничко парно перјасто лишће, које је обрасло паперјем и врло је лепо. Све врсте развијају своје цветове у доба од три месеца и ти цветови садрже у себи једно велико чудо природе.

То су лептирасти цветови.

Тако се називају због тога што је њихов облик врло сличан лептиру. Горњи, високо истакнути лист цвета може се упоредити с главом, побочни листови шире се као крила, а доњи лист заобљен у облику чамца потпуно личи на тело неког инсекта, те тако допуњује облик лептира. Цветни листови јављају се у свима нијансама црвене боје, од најнежнијег ружичастог до јасно црвене скерлетне боје и до затвореносјајног пурпура.

У цветним листовима леже смештени прашници и оплодник са жигом. Ти прашници нису у стању да сами собом оплоде жиг.

Али дубоко у цвету налази се један сладак, опојно мирисав сок.

Инсекти примамљени тим мирисом долећу тим цветовима. Облик цветова присиљава их да се спуштају на крилне цветове. Услед притиска и потреса који настају овим додиром, из прашника излазе зрнца цветног праха па се помоћу главе лакомог инсекта која продире у дубину преноси на жиг.

Један недокучиви процес.

Од сто педесет врста само се једна врста сади. *Indigofera tinctoria* је била прабиљка индига.

Другог јутра Кониа позва управник.

„Зашто сте Ви, Хоке, јуче напустили своје место?“

„Отишао сам био само за тренутак. Хтео сам нешто да упитам главног надзорника. Нисам га нашао у контоару“. И ту Кони застаде и поцрвене.

Управник га погледа.

Кони се трже. „Морао сам да нађем једну девојку“, рече он отворено. „Осетио сам одједном неку узнемиреност“.

„Хоке, Ви сте били у индуској насеобини? Тако нешто не доликује једном белом човеку. То поткопава углед. Тиме шкодите свима нама. Више волим и сам удар бичем. Ви разумете шта ја мислим?“

„Разумем, сер“.

„Узмите своју Индускињу себи као домаћицу, ако Вам је баш до тога. То ће Вас стати три рупије месечно. Уосталом, једно од Ваших поља је зрело за жетву. Ваше шибље опет има довољно лишћа. Имаћете добру жетву и добићете добру тантијему, Хоке“.

„Кад да се почне?“

„Одмах“.

„Разумем, сер“.

Хок изиђе и добовањем дозвоа своје људе.

За рад у пољу долазили су у обзир само мушки Индуси. Они су шибље обарали ножевима удешеним за тај посао. При томе је ваљало пазити да се не сече ни сувише високо ни сувише ниско, јер ако би се секло исувише високо онда би се оштетио принос, а ако би се секло исувише ниско, онда би се повредили млади изданци који су већ стојали изнад корена.

Од тога јутра Кони Хок је из дана у дан, од сунчевог изласка па до његовог заласка, то јест од пет и по изјутра до шест и по часова увече, без икаквог прекида ма од једне четврти часа, стојао у пољу. Ту му је доношено и јело. Јео је стојећи у сенци једне тамаринде. Термометар је показивао преко четрдесет степени. Зној му је цурио

с чела и врата. Али у години су биле само две жетве, а жетва је жетва.

Он је пратио носаче кад су они везано шибље сносили у баракe од бамбуса. Тамо су стојале каце за превирања, јаме узидане у земљи. У те јаме је бацано шибље и преливано водом. Хок је стојао у пољу и надгледао правилну сечу. Стојао је у баракама и пазио да се каце правилно пуне.

После неколико сати шибље је почињало да превире у води. Почетак превирања познавао се по томе што су се на лишћу и стабљикама образовали фини мехурићи, који су се постепено одвајали и у све гвишћим редовима пели ка површини. Временом би читава каца оживела. Течност би отпочела да пишти, цичи, ври и пенуша се.

Превирање је трајало дванаест до петнаест часова.

Рад је трајао и дању и ноћу.

У то време Кони се није одмицао од каца. Свако пола сата испитивао је мирис, укус и боју течности. По мирису, а пре свега по укусу, најбоље се познавало колико је успео процес. Пола сата више могло је да упропасти читав принос.

Најзад се на површини указа и очекивана плава пена. Још једном је испитан мирис и укус узавреле масе. При томе је готово од једног минута све зависило. Онда Хок даде знак и Индуси извукоше чеп. Жута течност крклајући појури у ниже положене каце, које су биле намештене у једној суседној бараци. Тамо су већ биле индуске жене и девојке, држећи у рукама дуге штапове од бамбуса.

Чим се течност појавила у кацама оне почеше да тај раствор који се преливао туку штаповима.

Ту течност оне туку на свој нарочити начин. Оне знају да се ради о томе да се под течност утера што више ваздуха, па тај циљ постижу на тај начин што замах својих ногу и бедара преносе на плећа и мишице и најзад на узвитлани бамбусов штап. Шибају течност све док се боја не одвоји као плавкаста праменаста маса, која се затим брзо и потпуно таложи на дно каце.

Хок је замишљено гледао преко редова ритмички покретаних женских тела. Он је само гледао у трећу кацу. Тамо

је стојала Чахаја. Њен отац је већ три дана на путу. Па ипак она га је још избегавала.

Хок најзад преко воље издаде заповест да се испусти течност која је већ одавно била постала бистра. Шибанье престаде.

Муљевити заостатак био је стављен у велике судове, ту је више часова куван с водом и најзад опет процеђен. Заостала каша индига била је пресована, исечена у комаде и однесена у сушницу на сушење.

Кони Хок је и ту вршио надзор. Он је увек био присутан. Кад би некуд и отишао, отишао би само да види шта се ради у пољу. Свака радница имала је стално то осећање као да он баш њу гледа.

А Кони Хок је гледао само Чахају.

4

Најзад је нађе. На небу је стојао месец. У ваздуху се чула песма.

„Шта то има да значи?“ упита је он оштро.

Он осети неки лаган додир. Њени прсти прелазили су преко његове голе мишице. „Кони сахибе“, рече она лагано.

Он хтеде још нешто да каже. Али не могаше да изустити ни речи, толико му због њеног гласа закуца срце у грлу. Стојао је пред њом као ђаче. Тако је некада стојао пред Мери, онда после цркве, кад је она првипут имала на себи хаљину са цветићима.

„Мери!“ рече он Чахаји и не знађаше да је то рекао.

Али Чахаја не разумеде ту реч. Она ју је држала за неко тепање, те опет додирну његову мишицу.

„Хајде да се венчамо!“ рече наједном жестоко Кони. „Можемо још вечерас да одемо управнику. Он има пуномоћје од владе“.

Чахаја се не помаче. Он чак није видео ни њену сенку у помрчини.

„Јеси ли још ту?“ запита он буљећи у празан простор.

„Да!“ зачу се њен глас поред њега.

Он је нађе. Наслонила се била на једно дрво. Он је повуче на месечину. „Зашто ништа не говориш?“

Не доби одговора.

„Ти ме избегаваш. Зашто се кријеш?“

„Зато што те волим, Кони сахибе“.

„Остави ме на миру с твојим „сахибом“! Хоћу да знам шта ти је. Да није нешто рекао твој отац?“

„Не“.

„Не залуђуј ме, девојко! Кажеш да ме волиш, а стално ме избегаваш“.

Био је ухватио за рамена, али она му се лаким покретом изви из руку. „Кони сахибе“, рече она још лаганије него прошли пут.

Још је стојала сасвим близу испред њега. Он је према месечини видео њене крупне очи управљене на њега. Видео је сенку коју је талас њене косе бацао на њен образ и одједном га обузе неко сасвим побожно осећање. Учинило му се као да је изненада осетио да је она са својим жељама сасвим негде на другом месту. Шта ће она поред њега, сахиба Кониа Хока? Та њена крв била је потчињена великом Шиви, богињи Лакми. Њена крв је била послушна крви своје мајке и крви свога оца Икана Цариа. „Чахајо“, рече он, „треба ли сада да идем?“

Тада му несташе земље под ногама. Небо са свима звездама паде преко њега. Чахаја је била обавила своје руке око његовог врата. Њене усне пољубише му уста, очи, па затим опет уста. Он осети њен стас, њене груди, њене удове, осећао је само срећу, западе у неку благу радост. Стојао је као узет.

Чахаја полако оде. Пре него што је могао да је зовне, нестала је у помрчини.

Кони је пола ноћи ишао преко поља, милујући шибље руком. „Индиго... драги индиго...“

Када је пред зору запалио свећу у својој соби, у побочној просторији где је стојала његова постеља промаче један пацов цијучући.

Једног септембарског јутра исте године у луци пред Лондонским Мостом из јесење магле појавише се контуре једне троједрилице. Пешаци који су у том тренутку пролазили обалама и мостом застајали су пред тим изванредним приказом који им се пружао.

И поред блиског циља, лађа је имала још сва једра истакнута. Лак ветрић који је долазио са севера био је управо довољан да лађу одржава у покрету супротно речној струји. Гледаоци су са све већим интересовањем посматрали маневрисање којим се лађа кретала према кеју испред Билингсгејт Маркета. Она је после једног обрта имала ветар скоро испред себе и према многим командама које су одјекивале са палубе једрењака видело се да није било лако спровести велику лађу по уској води до жељеног места. Звоно на лађи откуцало је осам сати, када једра за тренутак засијаше златноцрвеним сјајем према сунцу које се пробијало кроз облаке.

Али било је готово десет сати кад је једрењачи „Св. Патрик“ пошло за руком да се укотви на кеју Билингсгејт Маркет.

На мосту за искрцавање већ сатима су стојала два човека. Они су још јуче били добили вест о претстојећем доласку лађе те су због очекивања једва преко ноћи спавали. И поред дебелих горњих капута које су носили било им је зима на хладном јутарњем ваздуху. Али су они више зебли од узбуђења него од зиме. Мистер Браун и мистер Менсфилд били су сопственици „Св. Патрика“. Они су били сопственици „Bengal Indigo Corporation“-а, и са бродом су очекивали добар део последње жетве из Калкуте.

Осем оба сопственика на пристанишном мосту стојало је још много других људи. Чиновници лучких власти, пре свега царински чиновници и службеници санитетских власти. И кад је најзад дошло дотле да је један мостић спојио палубу са кејом, онда су ти чиновници били први и за први мах једини који су смели да ступе на лађу.

Стрпљење оба сопственика имало је да претрпи још једно тешко искушење. У међувремену они су се гестовима и довикивањем споразумевали с капетаном и са другим по-

знаницима на лађи. Тек пошто прође подне могли су да ступе на палубу брода.

Био је то велики догађај.

Пре седам месеца једрилица „Св. Патрик“ била је напустила исто ово место однела је била собом у даљину бриге и наде оба пословна човека. Сада је она у добром стању лежала овде и у свом избоченом трупу доносила одговор на хиљаду питања и решење хиљаду страховања.

„Јесте ли добро путовали, капетане?“ било је прво питање.

„Yes, sir“.

„Јесте ли имали повољно време?“

„Yes, sir“.

„Је ли било бура?“

„Било је и бура“.

„Немојте бити тако упорни, капетане. Испричајте све по реду како је било на путу“.

„У Капштату овог пута није падала киша“, рече капетан не вадећи лулу из уста.

Они плеснуше брадатог морског вука по рамену, па се сва тројица насмејаше.

Утом се појави један мршав, врло дугачак човек, носећи под мишком кожноу торбу и оба пословна човека се одједном уозбиљеше.

Тај човек био је мистер Томсон, вођа транспорта. У његовој кожној торби налазили су се спискови робе, обрачуни са факторијом, извештаји, писма, менице, рачуни, уговори.

Руковаше се. „Како је било?“ „Како сте?“ Уобичајена питања. Уобичајени одговори. „Мислим да је најбоље да одемо прво до тетке Такер“. И сва тројица сиђоше с палубе. Мистер Томсон у средини.

Код г-ђе Такер у „Плавој Котви“ прво је дошао јак цин, затим с прста дебео ростбиф, па онда још по један цин. Тако је то ишло већ годинама приликом сваког доласка брода. То се није мењало.

Мистер Браун спусти снажно празну чашу на сто. „А сада, мистер Томсон, распалите!“

Мистер Томсон отвори своју торбу. Појави се читава хрпа хартија. Томсон не прихвати те хартије, већ завуче руку дубље у торбу, извуче један мали пакет неправилног облика и одви га. Не говорећи ни речи, он стави на сто један мрк предмет величине песнице, призмастог облика. Оба пословна човека живо се машише да га дохвате. Мистер Менсфилд претече мистер Брауна. Он подиже предмет према светлости и одмери му тежину руком. Очи оба човека су биле широм отворене.

„То је роба!“ рече мистер Менсфилд и погледа свога ортака. „Добро је што сам ја онда настојао на куповини земљишта“.

„Што смо се онда одлучили на куповину“, поправи мистер Браун свога ортака, па и он исто тако одмери комад дланом и задовољно климну главом. „То је индиго!“

Комад је био лак као порозан плавац камен. Мистер Браун стаде да трља површине међу палцем и кажипрстом. Маса је била чврста па ипак мека као земља. Кад би се загребло ноктом указао би се очекивани тамни бакарни сјај. Око мистер Браунових усана лебдео је задовољан осмех.

Затим он раздвоји комад у средини. Прелом је био гладак и показивао затворене пурпурно-плаве сенке. Оба трговца нису имали довољно речи за похвалу. С поносом су загледали марку на доњој страни. Тамо је стојало утиснуто В. I. С., робни знак „Bengal Indigo Corporation“-а.

Мистер Томсон поручи три вискиа. „У част овог квалитета можете мирно да подигнете чашу. Пијте, господо!“

Оба шефа подигоше своје чаше и отпише по један гутљај.

Томсон испи свој виски одједном. „Како човек пије, тако и ради“, каже се код нас у Муршедабаду. У сувом стању никад се ништа паметно не догађа. Ево, погледајте то на овом другом узорку који још имам овде“. Томсон извади други пакетић из торбе, отклони омот и опет стави један комад за пробу на сто. „Сува поља“, рече он и слеже раменима.

Мистер Менсфилд узео комад с неповерењем, преломи га на двоје и загледа у места прелома. Површине прелома

показивале су знатно грубља зрнца него први комад. И боја је била светлија.

Мистер Менсфилд хтеде нешто да каже, али му Томсон не даде да дође до речи. „Не треба толико да притискујете наоколо тај комад и да га гребете. Хало, келнер! Донесите још три вискија! Тамо доле имали смо ђаволски суве месеце. Упркос тога доносим Вам четири хиљаде две стотине центи индига, који се може видети“.

„Само је питање: какве врсте?“ рече мистер Браун и хтеде још нешто да каже.

Али Томсон није трпео никакав приговор. „Врло пристојне врсте“, изјави он одлучно. „Природно, требало је да сам Вам ону прву робу најпосле показао. Она роба је изузетак и долази већ одмах иза јаванске робе. Будите ми здраво, господо! Немојте бити нескромни. И ми нисмо били. Тачно за четири седмице ми смо сто четрдесет хиљада центи шибља за Вас пожњели, пустили да преври, преточили у каце, пресовали, осушили, спаковали и утоварили, при топлоти од четрдесет степена у хладу, док сте Ви овде у хладовитој соби потписивали своја писма и своје чекове. Али ако не пијете, не могу Вам изнети никакве предлоге. Биће Вам потребно да се мало поткрепите кад станем да Вам излажем. Келнер, ставите једну боцу овде на стол... тако! То што сам хтео, господо, да Вам кажем јесте да је Вама потребна још једна друга факторија. Доцније можда још једна трећа. Купите опет земље да се искрчи. То је била једина добра идеја коју сте имали у животно. При бедним надницама које плаћате Индусима, Ви ћете имати искрчену земљу за багателу. Али да залијемо младу биљчицу. Нека цвета на све стране!“

Мистер Томсон се загрцну. „Готово верујем да би наш Томсон желео да буде управник нове факторије“.

„Не мислим на то“, бранио се Томсон. „Провизије се много лакше зарађују“.

„Он хоће да нас прави будалама“, насмеја се мистер Браун, „хоће да нас опије, да не бисмо више говорили о његовим узорцима. Али у томе нећете имати среће, стари пријатељу. Како сте дошли до прве робе? И она мора да је као и остала расла на неком од наших сувих поља. Али Ви, браћо, дижете тамо да те Бог сачува“.

„Кад бисте Ви тако били поштени као ја, мистер Браун, Ви бисте већ одавно били сиромах човек. За казну због Вашег тврђења имате да попијете свој остатак. Куцните се са мном!“

Лица оба шефа била су већ прилично црвена. Мистер Браун са устезањем дохвати чашу.

„До врага, пијте од срца! Доносим Вам овде сандуцима златнике, па зар да за то тврдичим? Како? Да не изгубим респект пред Вама, а? Знате ли шта је то респект? Ништа Ви не знате. Немате ни најмање појма. Погледајте узорак индига! Не тај! Први! Је ли то квалитет? Муштерије ће лизати прсте пред таквом робом. Видите, то је респект учинио, само респект. Има један млади надзорник. Хок, Кони Хок. Тај ти уме да се опходи са Индусима, као регрут са куварицом. Једу му из руке. Кад ниједно поље нема воде, Хоково поље има увек воде. А још како уме тај човек да пије, просто дивота. То би био управник за вас. За другу факторију. Као створен за то место. Само кад би жене оставио на миру. Због тога ће бити комедије. Али то све изгледа да вас нимало не интересује“.

Мистер Томсон узе своју торбу под мишку и хтеде да узме капут и шешир. Али оба шефа као да се променише. Љубазним речима примораше га да остане. Мистер Браун позва келнера и издаде му налог да им скувају три морска рака, највећа и најлепша која је г-ђа Такер имала у кухињи. Мистер Менсфилд поручи шампањац. Дан је тек сад управо почињао, рекоше господа и наместише се угодно на својим седиштима.

„Причајте!“ повикаше Томсону, „реферишите! Имате ли неко земљиште у виду? Где? Колико је? Какви су услови?“

Мистер Томсон је сада већ без неке нарочите воље копао по својој торби. „Планове сам, како видим, оставио на лађи“, рече он с досадом. „Али ја их отприлике имам у глави“. Једном оловком нацрта он на плочи од стола скице више парцела и док је тако цртао изгледало је као да му се понова враћа расположење. Земљиште се налазило сасвим у близини старе факторије, изјави он најзад живо. Он је већ разговарао и са „Источноиндиском Компанијом“.

Утом дође вино.

Келнер напуни чаше и док су они уздизали прву чашу окренути један према другом, г-ђа Такер лично постави велики послужавник са морским раковима насред скица које је мистер Томсон био нацртао на столу. „Господо, желим вам добар апетит!“

Нису чекали да их по други пут опомену, а ускоро и вино поче да чини своје. Мистер Томсон свакако већ одавно није толико пио, као што се трудио да то покаже. Али зато је тим више говорио. Пред оба шефа отварала су се најплоднија бенгалска поља, широка пространства била су покривена расцветаним шибљем, над њима небо ведро и бескрајно и пуно обећања, у амбарима су се гомилали сандуци. Очи шефова бивале су све мање, а мозгови све лакши. Куцали су се пре сваког залогаја са мистер Томсоном, називали га најбољим лондонским трговачким посредником, добрим духом „Bengal Indigo Corporation“-а.

Наједном мистер Томсон поче да се смеје. Шта су управо оба господина хтела од њега? Данас је тако диван дан, шампањац је тако дивно пријао и они би ипак најзад могли да га поштеде с њиховим пословима. Оно што им је он малочас испричао не би требало нипошто да разумеју баш тако буквално. Све то није било ништа друго до један мали пролог пред сунчаницу. Њему би било жао, изјави он тобож сасвим озбиљно, ако је својим говором узнемирио господу, али свет је сада тако полудео, тако је широк и баснослован, да у њему има места и за неколико кула у ваздуху.

Он се претерано учтивим гестом опрости и на пола пута до врата удари у тако громогласан смех да се томе смеху нехотице придружише и сви остали гости.

Оба шефа су нешто стакластих очију гледали на врата па им се учини као да неки страشان џин изиђе кроз њих на улицу.

Мистер Томсон је био послао хартије. Мистер Браун и мистер Менсфилд су већ два сата прегледали рачуне.

„Ево једног надзорника који је добио невероватне тантијеме“.

„Вил Хантер?“

„Не, Кони Хок“.

„Кони Хок...?“ размишљао је мистер Менсфилд. „Нешто је било с једним Кони Хоком...“

Мистер Браун је исто тако размишљао. „И мени је познато то име“. Затим брзо подиже обрве увис. „Било је то ономад код г-ђе Такер. То име је поменуо Томсон. Не сећам се више поводом чега“.

„Дакле, толико си био пијан да си заборавио оно што је најглавније. Тај Хок би требало да постане управник на Томсоновој некаквој назови факторији“.

Мистер Браун изгледаше као да није чуо прекор мистер Менсфилда. Он је гризао своју оловку и гледао кроз прозор. Затим опет баци поглед на листу која је пред њим лежала. „Овде се стварно налази то име. И ако он добија такве тантијеме, онда мора да је ђаволски окретан човек. Утолико се, дакле, ствар ипак слаже. Али ипак би се могло замислити да и од другог брбљања има нешто у ствари. Шта кажеш ти на то?“.

Мистер Менсфилд је седео изнад своје листе и није се мицао.

„Менсфилде, можеш мирно да чујеш ово што ћу ти казати: Ја сам за то да ми овог Томсона једном добро са-слушамо ради те ствари“.

Менсфилд се љутито трже од свога рада. „Нећу више да чујем то име, Брауне! Ни речи више о томе мистер Томсону. Шта управо замишља тај господин? Хоћеш ли ми то рећи? Читава три дана не долази у контоар! Шаље хартије по слуги: „Ето Вам Вашег ђубрета!“ Држи своје шефове за будале и луња по Ситиу. Ми ћемо мистер Томсона да отпустимо! И то одмах!“

„То би било најглупље што бисмо могли учинити. Томсон има још за три године уговор с нама. Он је најспособ-

нији трговачки посредник који се налази између Лондона и Калкуте и можемо бити срећни што га имамо“.

„Ја ћу да га избацим!“

„Ти му не можеш учинити већу услугу, Менсфилде. Кажем ти, буди опрезан. Пред нашим вратима чекају га већ десет других. Волт Џорџ Рајмер у Рамнагуру примиће га и још га пољубити у руку. Исто тако Хери Маунт у Фуртипору или који било. Сви они узеће га још са нашег прага“.

„Па нека! Утолико боље за нас“.

„Ја тако не мислим!“ повика мистер Браун, који је услед мистер Менсфилдове узрујаности сада и сам почео да губи мирноћу. Он рече да нема ни најмање воље да упропашћује фирму само зато што се његов ортак исто онако мало разуме у људима као и у индигу.

Мистер Менсфилд се не мање оштро успротиви, те се ускоро разговор тако оштро водио да ниједан од оба шефа не чу глас момка који је већ неко време стојао на вратима и узалудно покушавао да га они примете. Најзад момак прикупи сву храброст те ступи између оба шефа и уздигнувши обе руке даде им на знање да има нешто да им саопшти.

„Шта ћеш?“ обрецну се на њега мистер Менсфилд сав задихан.

„Једна дама желела би да говори с Вама“.

„Једна дама?“

Оба шефа нехотице опипаше оковратник и кравату.

„Да, дама!“ нагласи момак. „Чека напољу“.

„Дама се не сме пустити да чека“, рече мистер Браун не без укора за мистер Менсфилда и даде знак момку да уведе даму. Затим седе и загњури главу у хартије, као да је већ сатима непрекидно био у послу који је био пред њим.

Мистер Менсфилд заузео исти став. „Сигурно је нешто фино та твоја дама!“ промрмља он не дижући главу, али ипак довољно гласно да би га мистер Браун морао чути. „Вероватно жели место у одељењу за паковање или као послужитељка“.

Мистер Браун није више имао времена за одговор. Споља су се приближавали кораци који су у овој околини

одјекивали необично лепо и весело и на врата већ ступи једна стасита, витка девојка. Огртач мрке боје који је имала на себи чинио ју је још већом и виткијом него што је у ствари била. Лице јој се било заруменело од свежег јесењег ваздуха и имало упадљиво лепе црте. На плавој коси имала је шкотску капу, која је иначе строгом лицу давала мирну, ведру драж.

Оба шефа била су овом необичном појавом тако изненађена да у први мах потпуно заборавише да устану. Укочено су гледали девојку. И тек кад девојка учини неколико корака они се тргоше.

Мистер Браун се први снађе. Он понуди дами столицу и помаче нешто ближе своју наслоњачу. Летимичан поглед на његовог ортака показа му да се мистер Менсфилд с љутитим изразом лица окренуо прозору. Затим се преко ивице стола нагну према девојци.

„Чиме Вас могу услужити, госпођице?“

„Извините што Вас узнемирујем, господо“, поче девојка мало несигурним гласом, при чему се више обраћала мистер Менсфилду који је стојао више помакнут у страну. „Моје је име Мери Мек Клен и вереница сам мистера Хока, који је годину и по дана у Вашој служби“.

„Мистер Хока“, пожури се да понови мистер Менсфилд и поче и он да преврће своје хартије. „Кони Хок“, прочита он гласно и показа руком на стубац. „Између осталог зарадио је три хиљаде рупија приликом једне жетве. То је за чуђење. Тако нешто нисмо доживели откако постоји факторија. Можемо само да Вам честитамо, госпођице“.

Мери Мек Клен се збуни. „Радујем се што сам као прво одмах чула једну тако радосну вест“, рече она. Затим пређе погледом од једног до другог. „Желела бих пре свега да дознам да ли је бродом „Св. Патрик“ дошло неко писмо за мене“.

„Мислим свакако да је дошло“, потврди Мистер Менсфилд. „Овог пута је дошло тако много писама“.

„Ја сам прегледао писма“, прекиде га мистер Браун, па се окрете према Мери. „Али се не могу сетити да сам видео неко писмо с Вашим именом“.

Мери Мек Клен побледе.

Али мистер Менсфилд је већ био ту. „Не брините се. Уколико ја знам, још није донесена сва пошта с брода. Али о томе може да Вас тачно обавести наш мистер Томсон. Мистер Томсон допратио је доведе транспорт. Он је уосталом добар пријатељ Вашег вереника. Диван човек. Он ће Вам умети много испричати о мистер Хоку. Он је вероватно доле на лађи. Могу да пошаљем некога по њега. Ако бисте хтели да дотле причекате. Можда бисте хтели да за то време разгледате наша складишта. Ја Вам радо стојим на расположењу. Или бисте радије једну чашу порта?“

Мери одлучно одби понуде. „Велика Вам хвала, господо. Имам још доста послова да посвршавам у Ситиу. Да ли бих смела да навратим кроз један сат?“

„Како год Ви желите“.

Тек што се изгубише девојчини кораци у ходнику, кад се канцеларији шефова стадоше уз гласну лупу да приближују други кораци. Ускоро потом на вратима се указа мистер Томсон. Он без околишења приђе столу обојице шефова.

„Здраво, господо! шта оно још хтедох рећи, Ви треба најзад некако да видите, па да смањите цене индига. Та то се већ не може пред људима бранити. Шест шилинга кило, средњи квалитет! Од тога шездесет процената зараде!“

Оба шефа су били неми од чуда. Мистер Менсфилд беше скочио на ноге, хтеде нешто да каже, али не имађаше речи.

„Ништа не треба да ми објашњавате, ништа не треба ни да ме питате“, рече Томсон и мирно продужи да држи руке у џеповима панталона. „Ја сам за ова три дана стварао повољну атмосферу по читавом Лондону. Цернирао сам берзу у читавом опсегу. Ишао сам из једног локала у други. Причао сам разне приче, више или мање лажне, више или мање истините. Ту је било говора о невољи с гусеницама, о непогодама, о суши, о осредњем квалитету у овој години, о незнатном приносу. Ми смо управо прва лађа од ове жетве. Ако они само десети део поверују, онда ће „Bengal Indigo Corporation“ зарадити пет хиљада фунти за пола седмице. Зар господа немају нимало ватрене воде у свом дућану?“

Мистер Менсфилд је још стојао непомичан. Али мистер Браун сада тремо устаде, приђе орману и извади једну боцу вискија. Он пажљиво нали једну пуну чашу, па стави боцу и чашу пред посредника. „Па и ја Вам верујем десети део онога што кажете, мистер Томсоне. Шест процената зараде ваљда ћете нам ипак дозволити. Али реците нам, мистер Томсоне, да ли се у Вашој пошти не налази неко писмо за неку мис Мери Мек Клен?”

„Не познајем је”.

„То је вереница онога мистер Хока”.

Томсон узе гутљај и насмеја се. „Вереница...? А, тако! Па и шта би јој он имао да пише? Ваљда му је индуска девојка у постељи милија него десет вереница у Лондону?”

„Кад мислите да ће „Св. Патрик” моћи натраг да отплови?”

„Мислим, кроз три недеље”.

„Како би било да Ви Хоку одведете његову девојку?”

„Право да Вам кажем, не разумем”.

„Један управник мора да је солидан, иначе је непоуздан”.

„О коме то управнику Ви говорите?”

„О мистер Хоку”.

„Дакле, размислили сте? Нова факторија... ако добро разумем?”

„Тако отприлике”.

„Па ја треба девојку...?” Ту се Томсон засмеја и загрцну.

„Пре свега Ви треба девојци да објасните да је потребно да и она пође”.

„Али он јој није чак ни поздрав послао!”

„Утолико ћете јој Ви испоручити срдачнији поздрав”.

„Дозволите, мистер Брауне, то је...”.

„То је домаћа дипломатија, мистер Томсоне”.

„Ви ћете дами испоручити да је мистер Хок најжељније очекује и да је он сада у стању да се жени”.

„А ако је он сада уопште више неће”.

„Хтеће већ кад је поново буде видео и кад му ставите под нос нов уговор за управничко место. А кад већ она буде његова жена, она ће му те лутке избити из главе”.

„То управо звучи као да сте Ви чврсто решили да оснујете другу факторију“.

„Седите, Томсоне. О томе можемо одмах да разговарамо“.

Томсон задиже панталоне и замишљено испи остатак. „Онда морам прво да донесем своју торбу“, рече он и пође без неке нарочите журбе према вратима.

Мистер Браун брзо докопа огртач и шешир.

„Куда ћете Ви?“ запита Томсон.

„Хоћу да Вас пратим, иначе ће Вам опет бити потребно три дана“.

Дошавши до врата мистер Браун се још једном осврну и погледа свога ортака, али мистер Менсфилд је већ опет сабирао, немо мичући уснама при томе.

Мартини, Манхатан, Охајо то су већ одувек била имена најомиљенијих коктејла. Како већ сама имена показују она су пореклом из Сједињених Држава. Али нису само имена дошла преко Пацифика и рецепти су ишли из Сан Франциска лађом с правцем Сингапур—Калкута.

Али потребан виски долазио је из шкотских високих барских области. То пиће справља се од малца. Тај малц се најпре сушио, па је онда био изложен диму од тресета и најзад помешан с барском водом. Вино звано порто долазило је са обала Дуера, мараскино из Доломита, где су се мараска трешње дестиловале у шпиритус. Вињак „Fine Champagne“ са три златне звезде потицао је из предела Ремса. Вермут слала је сунчана Асти, а горку ангостуру давало је једно дрво из Нове Гранаде звано Cusparia.

Иза келнераја миксер је већ увек био „smart fellow“, он је од свега тога узимао по мало, сипао у бокасти пехар и ту смешу тресао изнад главе час на десну час на леву страну. И он је у сваком случају с оне стране океана. Одакле би иначе могао бити? Пре много година он је за неким трапером на Макензи Риверу вукао муницију, провијант и крзна.

Сада он меша јаки „Idaho Snap“ и његово се лице никада не види другојаче до широко развучено у неки луди осмех.

Увече није било ничега другог.

Био је само бар.

Просторија се налазила у приземљу зграде управе, имала је терасу која је излазила на Гангес, била је угодно намештена, имала је софе и кожне фотеле, али њих још никад није нико употребио.

Ко би ту ушао, посадио би се на једну од високих столица које су стојале пред келнерајем. Иза келнераја су биле три девојке, које нису биле сасвим за одбацивање. „В. I. Corporation“ полагала је на то да се њени намештеници добро осећају. Говорило се да су девојке из Марсеја, али оне нису разумеваале ни речи француски.

„До врага! нека ми мајмун буде деда ако је и једна реч истинита од свега тога што ми ти ту причаш“.

Девојка увече врат у рамена. „Зашто долазиш овде, кад си увек нељубазан?“

Кони Хок баца један бон на сто и затражи још један High Ball. „Шта ћу код куће? Да ти кажем, ја сам ових дана из досаде направио једну дуваљку од бамбусове трске. Чак и завртке сам правим. Од вуненог конца направио сам доњи део на клину. Како ти се то допада?“

„Што ће дуваљка човеку као ти?“

„Да дувам пацову у леђа. Моските још не могу да погодим у ваздуху. Али ту скоро прикуцао сам једном завртом паука на зиду. Здраво, Марион! Идући пут си ти на реду!“

„То већ звучи прилично паметно. Али шта ће на то рећи твоја Индускиња?“

„Ништа неће казати. Отерао сам је врагу једанпут заувек“.

Мариона се направи као да се чуди. „То први пут чујем“.

„Биће и последњи пут да о њој нешто чујеш“.

Локал се постепено пунио. Долазили су познаници. Око келнераја је ускоро постало весело. „По затварању локала код плутовог дрвета“, рече још Мариона и значајно

погледа Кониа. Кони погледа у сат и климну главом. Радним даном бар је затваран у дванаест часова.

„Већ је прошло десет сати“, рече један познаник. „Човек мора да се постара да за два сата некако дође до чврстог спавања“.

Кони му наздрави и познаник поручи још једну рунду рума са коњаком. И не остаде се при једној рунди. Било их је осам људи и ниједан није хтео да допусти да му други нешто поклоне.

Друштво је бивало све гласније. Износили су се љубавни доживљаји и причале досетке. „Луда ствар, кад човек тако помисли да има негде земаља где сада са неба пада снег, у камину пуцкетају пањеви, а заљубљени парови падају једно другом у загрљај под имелиним границама“.

„Желео бих да опет једном видим јелку. Знате ли ви шта је то јелка?“

„Биле, не треба тако журно да пијеш, кад не можеш да поднесеш“.

Кони је држао један комад леда у руци и гледао га. Такав један ваздух човек би желео да опет једном удахне у своја плућа, мислио је он у себи, тако бистар и хладан као ова смрзнута вода.

И баци ледени штап о зид. „Овде је опет свињац!“

По затварању локала он поведе кући једног познаника. Човек се био јако обесио о његову руку, а и он сам није био сасвим чврст на ногама. Ваздух је био загушљиво топао и влажан. Једва је, с муком, сместио колегу у његову постељу.

До Конијеве колибе било је још прилично далеко. Сенке тамаринди оцртавале су се тамно на путу.

Кони је брзо ишао.

Уколико се Кони више приближавао својој колиби, утолико се осећао неугодније. Ишао је све брже. Најзад поче да трчи. Одједном застаде и укочено погледу своју колибу. „Нека ме носи ђаво ако тамо не стоји она жена!“

Али то није била Марион.

То је била Чахаја.

„Шта радиш ти ту?“

„Чекам“.

„Иначе теби никад није пало на ум да овде чекаш“.

„Свако вече чекам ја овде“.

„Никад те нисам видео“.

„Стојала сам у мраку, тамо међу оним дрвећем“.

„А зашто вечерас не стојиш у своме заклону?“

„Зато што си хтео с другом да дођеш“.

„Откуд сад то ти знаш?“

„Чахаја све зна“.

„Зашто се прикрадаш за мнош! Да ли ме то уходиш?“

„Чахаја зна само за тебе, Кони сахибе“.

Кони осети Чахајину руку на својој мишици. „Хоћу да останем код тебе“, чу он њу како лагано рече. А после једног тренутка она додаде још тише „...ако ти хоћеш, Кони сахибе“.

Кони је са сваким откуцајем срца бивао све трезнији. Он погледа Чахају у лице. У светлости крупног месеца виде он њен подбрадак окренут к њему пун предавања и питања, пун бриге и страха.

Он је прихвати за руку. Хтеде да је поведе у колибу, али она му се изви. „Не данас. Сутра ћу доћи к теби. Сутра ће бити пун месец. Пун месец значи добар почетак“.

Молио је.

Наваљивао је.

„Немој молити!“ бранила се она. „Иначе ће Чахаја изгубити нешто врло лепо. Сутра, Кони сахибе, пред вече ја сам ту. Ја ћу се старати за твоје огњиште, Кони сахибе, твоје рубље ја ћу држати у реду и твоју колибу чистити. Сваке вечери чекаће те Чахаја, Кони сахибе, до год ти се она не досади. До год не кажеш Чахаји да треба да иде. Онда ће Чахаја отићи од тебе исто онако као што је дошла“.

„Никад ја то нећу казати, Чахајо, никад догод сам жив“.

„Онда ће други казати. Лаку ноћ! Лаку ноћ!“

Она га пољуби.

Она је и овог пута као и иначе хтела да ишчезне у мраку, али је он чврсто задржа, пође с њом и отпрати је до индуске насеобине.

Онда је дуго стојао. Гледао је месец и реку и миран, срећан предео. Он је гледао, слушао, мирисао цвет, чији је укус носио на језику и непцу. Осећао је свет у сваком откуцају срца, свет који је бескрајно далеко био удаљен да би се могао појмити.

8

Кони је још у полусну имао неко дубоко осећање среће. Нагло се пробудио. Напољу се управо рађало сунце.

Кони скочи с постеље и протегну се. Осећао се потпуно ведар и свеж. „Данас ће доћи Чахаја“, рече он гласно, па приђе иза врата и сасу пет ведрица воде на своје тело и стаде да трља кожу убрусом све док се она не загреја. „Данас... данас... данас...!“

Затим се обуче, запали ватру и пристави воду за чај. Радећи све то звиждао је. Звиждао је док је оштрио бријач о кајиш, звиждао је правећи пену од сапуна, тако да су пахуљице летеле, звиждао је сапуњајући образе.

Док се је још сапуњао, неко закуца на врата.

„Напред, напред!“ повика он задовољно.

У огледалу виде како се на вратима појави лице његовог писара. „Здраво! Уђите! шта има ново?“

„Мистер Хок...“ рече писар, па запе.

Кони Хок се окрете зачуђен. „Шта је сад? Зашто не говорите?“

„Сви морамо одмах да дођемо у зграду управе“.

„Зашто то? Шта сад има опет ново?“

„Куга!“

Кониа подиђе нека хладна језа. Он лагано приступи писару. „Шта то кажете?“

„Куга, мистер Хоке. Куга је избила код нас“.

„Где? Код кога?“

„У индиском насељу“.

Кони више није мислио на бријање и доручак. Он избриса сапуницу са лица и отрча онакав какав је био у зграду управе.

У факторији ја било готово стотину белих људи. Највећи део њих је већ био стигао.

Не потраја дуго па дође и управник.

„Господо!“ поче он без околишења. „Једна ђаволски непријатна вест. Јутрос сасвим рано дође ми један Индус и позва ме у њихову насеобину. Рече да имају тамо неког болесника који им се не допада. Одмах сам погледао болесника. Нема сумње, код њега је куга“.

Међу присутнима настаде жестоко комешање.

Управник подиже главу. „Господо, немојте се узбуђивати! Ја сам одмах послао гласника владином лекару у Моршедабаду. Наш задатак на првом месту је да издвојимо насеобину. Ја сам већ издао наређење да вам се издаду пушке. Образоваћемо дневну и ноћну стражу. Нико не сме да напусти насеобину! Мој помоћник ће вам објаснити све даље појединости.“

После пола сата око индуске насеобине стојали су наоружани људи у широком кругу.

Кони Хок је припадао првој стражи. Он није гледао ни лево ни десно већ је укочено гледао напред. Мање од сто корака испред њега налазила се прва индуска колиба. Чахаја, био је приморан да размишља, значи исто што и месечина и горко се насмеја. Кад би она сад наишла овом пољском стазом бежећи к њему и тражећи помоћ? Морао би да на њу нанишани! Морао би да је убије, ако не би хтела да стане на позив! Такво је било правило. Ако он то не би учинио, учинио би то суседни стражар уместо њега.

Али се између колиба није ништа мицало. Нико се није могао приметити. Насеобина је лежала као изумрла. Колибе су и иначе пружале бедну слику. Зидови су били састављени од бамбусове трске, а пукотине испуњене маховином и сухом папрати. Свака колиба стојала је на кољу отприлике пола метра дугачком. Индуси су на тај начин покушавали да се бар донекле заштите од гамади, као и од змија и пацова, који су се овамо пењали од реке. Широко писангово лишће служило је као цреп за покривање крова. Све је говорило о љутом сиромаштву.

Врата су била прекривена асуром од лике, а према сваким вратима водиле су мале тршчане степенице. Ове асуре од лике подизане су иначе чим сунце огреје, на тршчаним степеницама појавила би се деца да се играју, а на малом земљаном огњишту, које испред сваке колибе стоји

под ведрим небом, у ово време би иначе индуска жена већ одавно била запослена кувањем и печењем.

Данас су асуре биле и даље спуштене, степенице су биле пусте, а у плаво јутарње небо није се уздизао ни најтањи стуб дима.

Сиромаштву се била придружила невоља.

И једно и друго чувале су пушке плантера.

Али можда све ово и није било потребно. Можда је све то била само заблуда, претерана предострожност и управникова пренагљеност. Владин лекар ће свакако ускоро стићи и онда ће се све објаснити. Кони Хок је и нехотице погледао иза себе да види да ли не иде неко пољском стазом.

Али тога дана нико отуда не наиђе. Па и идућа два дана стражари који су се смењивали били су једини који су оживљавали пешачку стазу.

Треће ноћи Кони је био у ноћној стражи и те ноћи је доле на реци одједном запламтела нека ватра.

Управник посла тамо два надзорника. Кроз неколико минута они се вратише натраг. То су Индуси спаљивали својих првих пет лешева.

Другог јутра стиже владин лекар са штабом својих помоћника.

Кониу би лакше. Лекар ће свакако као прву меру предузети одвајање здравих од болесника, болеснике ће сместити у изолационе бараке, а здраве у карантин.

Али од свега тога не би ништа.

Уместо тога дође налог да се око читаве насеобине постави обруч од сухог грања, затим да се то грање потпа-ли и да се ватра и дању и ноћу одржава. На тај начин хтело се да спречи да пацови не шире заразу. Стражарски ланац је био појачан. Од Моршедабада је долазио вод војника, сепоја, да преузме стражу. Зараза је морала да се угуши у самој себи, као пожар. Била је издата најстрожа заповест да се ништа не сме додиривати што год је додирнуо неки Индус.

Кони Хок није имао времена за премишљање. Он тренутно није размишљао о томе да ли су те мере биле произвољне или су биле потребне, да ли су биле нечовечне,

или су биле од користи за читаву околину. Он је имао свој властити план, а он је зависио од тога колико је још времена било потребно да се око насеобине образује ватрени обруч.

Он тачно размотри и рече најзад у себи да се ове ноћи још не може рачунати с ватром.

По њега је била повољна та околност што је он и те ноћи имао опет да буде на стражи.

Један бакцил дуг је један хиљадити део милиметра. А има неких врста које су знатно мање. Многи су тако мали да их чак ни при две хиљадитоструком увеличавању око још не распознаје.

Бакцил је најмање живо биће на свету, а уједно и најмоћније. Најмоћније због свога броја. На земљиној површини нема ниједног квадратног сантиметра који не би био покривен бактеријама. Један грам пешчаног земљишта садржи око две стотине хиљада бактерија, један кубни сантиметар спљачина милион, један грам хумуса сто милиона. Постоје милијарде врста, свака различита по начину живота, по односу према околини, деловању и опасности.

Бактерије се множе раздвајањем. Под повољним условима свако пола сата врши се једна деоба. За тридесет и шест часова од једног бакцила могло би да се образује толико бактерија да би оне испуниле стотину железничких вагона. Ово бескрајно размножавање спречено је једино недостатком подлоге за исхрану.

Светски рат уништио је за четири године округло дванаест милиона људских живота. Бактерије су — често за неколико дана — уништиле читаве војске, читаве провинције. У крсташким ратовима, па и у немачко-француском рату 1870/71 године, умрло је више људи од бактерија него од непријатељске руке.

И за време мира сваке године умире око осамдесет милиона људи. Од тога четрдесет осам милиона умире као превремена жртва бактерија. Људи умиру од запаљења плућа, дифтерије, шарлаха, туберкулозе, тифуса, колере, губе, куге.

А пре неколико деценија још се уопште није знало да бактерије постоје.

Кони Хок је био решен.

Када је пред вече ступио на ноћну стражу његов план је већ до најмањих ситница био готов и он веселије гледаше на многе групе људи који су довлачили грање потребно за образовање ватреног обруча.

Сунце зађе за хоризонт.

Паде ноћ.

До изласка месеца који је био у опадању било је још више од једног сата. Кониев план ослањао се на тај сат помрчине. Чак је изгледало као да његов наум стоји под срећном звездом, јер кратко време пошто је он преузео стражу, приступи му управник, па му нареди да своју пушку преда другом службенику, а њему издаде налог да нечујно патролира иза стражарског ланца и да пази на стражаре. Тај налог дао му је и последње још што му је недостајало ради извршења његовог плана, наиме чинио га је независним од једног места и пружао му слободу кретања. Стражарски ланац био је приближно дуг једну миљу и ако би га затражили нико не би могао знати у коме се он отсеку тада баш налазио.

Он, дакле, под заштитом огромних смрекиних круна оде најпре до крајњег стражара на левом крилу. Тај стражар стојао је управо на граници џунгле. Према ноћном небу јасно је видео силуету човека. За тренутак још он ослушну да ли се чује нешто сумњиво. Пошто се ништа није мицало он помисли да је дошао најповољнији тренутак па, опрезно избегавајући сваки шум, пође око стражара, милећи сасвим савијен између оближњег грмља, а затим потрча све брже у правцу насеобине.

Насеобина је лежала у дубокој тишини.

Никакав траг живота није се примећивао.

Кониу, и поред помрчине, није било тешко да нађе колибу Икана Цариа.

Он стаде пред колибом и поче да размишља. У почетку му је срце тако јако куцало да је чуо само његове ударе. Хиљаде мисли га обузеше. Можда је зараза Чахају

већ захватила? Ко би могао знати да ли је она још у животу? Куга је често пута односила човека за два дана.

Нешто сухо стеже га у грлу.

Најзад он се попе уз неколико степена тршчаних стеница, стаде пред асуру која је и овде била на вратима и послушну.

Неко лако стењање допре му до ушију.

Једним покретом уклони он асуру у страну. Неки слаб узвик дође му у сусрет. Најпре није могао ништа друго да разабере до мали дрхтави пламен једне уљане светиљке. Однекуда допирало је сипљиво, задихано дисање.

Конијеви очи се полако навикнуше на слабу светлост. У једном углу на поду на некој бедној постељи лежао је Икан Џари. Лице му је било упало. Очи затворене, а уста широм отворена. Пред постељом на голој земљи чучала је Чахаја. Њене очи су биле широм отворене и са страхом гледале у Конија.

„Чахајо! шта је то? Је ли се то твој отац разболео?“

„Да“, рече она тихо.

„Шта му је? Куга?“

„Да“.

„Онда ти мораш да идеш одавде. Ти никако не можеш да останеш овде међу овим закуженим зидовима. Хајде, устани! Ја ћу те провести кроз страже. Сакрићу те у својој колиби. Тамо те нико неће тражити“.

Чахаја се не помаче.

Кони изгуби стрпљење. „Зашто не устајеш?“

Она ништа не одговори већ показа болесника.

„Па ти ту ништа не можеш помоћи. Хајде!“

„Дођи ћу већ, Кони сахибе. Само ме остави овде док је он жив“.

„Нема се ни минута за губљење“, поче Кони да наваљује. „Преклињем те, устани! Морамо да прођемо кроз страже пре него што изиђе месец“.

„Дођи опет, Кони сахибе! Дођи сутра опет. Ја не могу да идем до год још има у њему живота. А ако умре, онда морам његов пепео да проспем у свету реку. Дотле ме остави овде, Кони сахибе!“

Тежак кашаљ поче да тресе болесника. Кашаљ је као неки промукли лавез излазио из широм отворених уста.

Чахаја прискочи постељи и усправи оца.

„Воде!“ простења болесник.

Чахаја му додаде суд.

„Ти ћеш се заразити!“ викну Кони на њу. „Умрећеш од заразе, ако не послушаш!“

„Шива одлучује“.

„То је право безумље!“ повика Кони, па је докопа за рамена и повуче од постеље.

Чахаја му се одупре свом снагом. Он је привуче себи, обасу јој пољупцима уста, стаде да је моли, преклиње, прети.

Она му се оте. „Ноћ брзо пролази, Кони сахибе. Брзо ће проћи и дан. Ја ћу доћи к теби. Тебе ћу слушати. Али сад ме остави покрај њега“.

Кони не знађаше шта да ради. Изиђе напоље да види како стоји месец. На истоку се већ видела нека млечна светлост. У неколико корака он се опет врати у колибу.

Болесник се био усправио на својој постељи и разрогачених очију укочено га гледао.

Чахаје није било.

„Шејтане!“ повика болесник стењућим гласом, па устаде са постеље и као утвара са уздигнутим песницама пође ка Кониу. „Проклет буди, шејтане! Да си проклет!“

Кониа обузе језа. Једним скоком нађе се изван врата, оптрча око колибе зовући Чахају по имену, па онда потрча кроз улице насеобине, застајаше, ослушкиваше, опет дозиваше, а затим опет трчаше, трчаше натраг. Девојке више није било.

Обузе га неки тежак замор. Ноге му наједном отежаше. С муком се одвуче до стражарског ланца.

Његову отсућност нико није био приметио.

Он поче да обилази стражаре, осволио би овде онде понеког стражара па би пошао даље. Умор је био савладан.

Сад је давао девојци за право. Шта више дивио јој се. Испуни га нека радост и неко велико поуздање. Она се неће разболети. Он је то одједном знао.

Своју дужност вршио је све док не изиђе сунце. А тада паде у тежак сан.

Кад се пробуди било је већ доцкан после подне. Он хтеде да се подигне и устаде. Али га обузе таква вртогла-

вица да је морао да се придржи. „Блес..." стаде он да псује, „блесаво је ово!" Покуша да обуче ципеле, али му руке отказаше службу. Он, исцрпен, седе на ивицу постеље и збуњено гледаше преда се.

Мучила га је страшна жеђ. У соби није било воде. Индус, који му је иначе водио домаћинство, преко целог дана није долазио. Он покуша да у чарапама изиђе напоље.

Дође до врата.

Али се ту немоћно сруши.

Кад опет дође к себи, већ је била ноћ. Покуша да се усправи. И пође му за руком. Шта више осећао се за чудо лак. Само је у костима још осећао умор.

Он уђе у собу, обуче ципеле и узе шешир.

Пре свега: воде!

Одвуче се до зграде управе и попи четири вискија са содом једно за другим.

„Шта је с Вама?" упита га један колега, „како то изгледате, Хоке?"

„Како?" насмеја се Кони усиљено. „Како бих изгледао? Можда мало подбуо од спавања".

Он попи још један виски са содом. Колико се сећао, није имао никакву службу данас.

Али одједном му паде на памет да мора ићи у насеобину. Он превуче руком преко лица. Како је то било могућно? Како је могао тако нешто да заборави?

Написа један бон и пође.

Али не оде много далеко. После једно стотину корака њему одједном поче да дрхти вилица. Нека нагла дрхтавица поче да му тресе руке и рамена.

Он се мртав уморан наслони на једно дрво.

Није знао колико је тако стојао. Само, одједном, међу стаблима дрвећа он угледа неки ватрени сјај. „Тамо мора да је насеобина", рече он у себи као у полусну. Затим зачу кораке и гласове и одједном се пробуди.

Неки човек протрча поред њега. Он га задржа.

„Шта је то тамо?"

„Гори насеобина!"

„Шта?"

„Гори са сва четири краја".

„Чахајо!" повика Кони и појури према ватри.

Задржаше га код стражарског ланца. Он се отрже. Из насеобине је пламен лизао у небо. Поједини Индуси бежали су преко поља.

Тада одјекнуше пуцњи.

„Чахајо!“ викаше Кони једнако и трчаше према насеобини.

СТИГОШЕ га и задржаше. „Јесте ли полудели?“ повикаше му. Кони поче да удара око себе, да виче „Чахајо!“ и да псује, затим извади пиштољ и опали. „Ви свиње, ви сте упалили насеобину!“

Оборише га на земљу.

Кони је беснео.

Везаше му руке. Тако везаног одведоше га у затвор. Он је везан лежао на тврдој постељи и одупирао се људима који су се старали око њега.

Сву ноћ је викао.

Везаних руку издахнуо је идућег дана.

Владин лекар прегледа леш. Мртвац је на уснама имао кржаву пену.

„Плућна куга“, рече лекар и журно напусти ћелију.

10

Неколико недеља после тога брза једрилица за пренос хитних порука „Bengal Indigo Corporation“-а из Калкуте донесе вест о доласку „Св. Патрика“. По томе извештају факторијска џунка истовремено са овом једрилицом била је напустила Калкуту и сада је брзо једрила пред ветром. Џунка је даље примила товар са „Св. Патрика“, много поште па чак и путнике. Она ће најдаље до сутра морати да стигне у факторију.

Та вест зауставила је за остатак дана сваки рад у факторијским контоарима. Контоаристи су се скупљали у групе и разговарали, па су постепено долазили и надзорници споља да би овде дознали нешто ближе. Неки матроз или кули био је проширио вест да се на џунки налази и изванредан број белих жена, те је та вест чинила главни предмет разговора. Нико није могао себи да објасни шта би једна

бела жена имала да тражи у овој удаљеној пустињи. Намештеницима В. I. С-а била је још непрестано забрањена женидба, на факторији није било места за жене и да се нека жена кренула на тако далек пут из радозналости или само да би посетила кога сродника, у то нико није могао озбиљно да поверује.

Управник, који је иначе веома пазио на то да се ради у канцелариско време, данас је својим људима пустио на вољу. Чак се и он сам придруживао час једној час другој групи и узимао учешћа у разговору. По пољима је и онако од оног катастрофалног пожара престао био највећи део рада. Стари Индуси су скоро сви били пропали у ватри, а новоангажовани су још увек били запослени тиме да пепео од колиба, заједно с пепелом изгорелих, до последњег остатка превлаче на обалу и бацају у свету реку.

Услед тога данас је раније него иначе био закључен посао, људи се преобукоше, одоше на вечеру, а затим у бар. Идућег јутра, пак, читава факторија била је још рано изјутра већ опет на ногама.

Међутим, било је већ подне кад се на другој окуци реке Хјугли указа једно светлоцрвено једро. Ускоро затим широки труп џунке уз крцкање и лупу приљуби се уз стубове моста за искрцавање.

Мост је био препун радозналих људи и та се радозналост са приближавањем лађе све више повећавала. На предњем делу џунке се још издалека видела јасна фигура неке жене. Према томе било је ипак нечега истинитог у причању и сад су управо сви горели од радозналости за објашњењем појаве једног тако необичног путника.

Најзад се џунка укотви и мост за искрцавање би спуштен.

Као први на балване од рампе искочи мистер Томсон. Одмах за њим ишла је мало несигурно по уском мосту једна жена. Сада изблиза показало се да је жена била једна још млада девојка упадљиве лепоте.

Томсон узео девојку за руку и приђе с њом управнику. Поздравише се гласно и смејући се. „Где је Кони Хок?“ беше прво Томсоново питање. „Ево, донео сам му једно мало изненађење. Ово је мис Мери Мек Клен из Лондона.

Вереница Кони Хока. Диван створ, кажем Вам. Долази по налогу фирме. Треба да се венчају и Хок да предузме нову факторију”.

Томсон не виде уплашено управниково лице. Он не виде ни збуњена лица оних који су стојали око њега. Погледом је тражио Кони Хока. „Ама, где је тај гусар?” грмну он и стаде гласно да зове Кониа лево и десно.

Најзад примети дубоку тишину око себе. Погледа у оне што су стојали најближе до њега, па се уплаши од озбиљности која им се огледала на лицу. „Шта је с Кони Хоком?” упита он уплашено.

Први кога упита скиде шешир с главе, други учини то исто, тако и трећи, и четврти и сви један за другим, све док сви не остадоше гологлави.

Нико не рече ни речи.

Томсон се трже, погледа управника, па онда Мери Мек Клен.

Мери је била бледа као смрт. Она се наслони на ограду од рампе. Управник је стојао стиснутих усана.

„Хоћете ли нам најзад објаснити...” стаде Томсон да наваљује на управника.

Управник енергично натуче шешир на главу, учини један покрет руком и рече: „Молим, пођите за мном у моју канцеларију!”

Томсон понуди руку Мери.

Људи се с пуно поштовања склонише у страну.

11

Мери је тек после неколико дана била толико прибрана да је могла говорити о стварном положају. Мистер Томсон бејаше опет напустио факторију. Она је сама седела према управнику.

„Смрт мога вереника довела ме је у врло тежак положај. Смем ли да говорим сасвим отворено с Вама, господине управниче? Ја немам новаца или бар не много. Сад сам дознала од Мистер Брауна и мистер Менсфилда да је Кони својим радом заштедео приличну суму. Зар не

бих ја од тога новца могла добити толико да се опет могу вратити кући?"

„Мистер Хок имао је у последње време једно потраживање од око пет хиљада рупија. Новац, наравно, стоји у свако доба на расположењу. Нажалост мистер Хок није оставио ништа у погледу своје последње воље. Али као законита наследница Ви не долазите у обзир. Ви ћете, мис Мек Клер, увидети да ја под тим условима нисам у стању да Вам ишта исплатим из те заоставштине..."

„Ја то увиђам. Али на крају крајева, ја сам ипак само на понуду Ваше фирме овде допутовала. Ја сама не бих никад предузела овај далеки пут. Према томе ова фирма је ипак обавезна да ме у овим околностима опет врати кући".

„Да ли сте добили што написмено од господе у Лондону?"

„Само уговор за мистер Хока којим је он постављен за управника".

„Врло незгодно".

„Ја и не тражим новаца од Вас. Мени је довољно ако се Ви побринете за то да ме Ваш брод опет врати у Европу".

Управник се замисли за тренутак, па затим сасвим кратко и одлучно слага:

„Bengal Indian Corporation нема својих бродова. „Св. Патрик" припада једном ливерпулском паробродарском друштву и ја не верујем да ће Вас капетан примити без карте. А карта стаје новаца".

„Шта то значи, господине управниче? Ја мислим да Вас је Ваша фирма обавестила о сврси мога пута. Ви сте у најмању руку дознали да је мој пут у првом реду имао да послужи фирми на корист. Ви ме свакако не можете тако просто задржати овде сто двадесет дана пута од завичаја".

Управник изиђе полако иза свог писаћег стола, прошета се мало по соби, па, најзад прекрстивши руке, стаде испред мис Мери Мек Клен. При томе је тако гледао у Мери да њој удари крв у образе.

Мери се исто тако подиже. „Питам Вас као џентлмена: шта ће бити са мном?"

Управник се лако насмеја. „Такво једно младо створење које тако изгледа као Ви не би требало да се о томе нимало брине.. Ја ћу наравно првом приликом потражити обавештења из Лондона. За сада, пак, разгледајте мало наша поља са индигом и људе који су исто тако као и Ви присиљени да живе на даљини од сто двадесет дана пута од свога завичаја. Све остало ће већ доћи само по себи“.

Мери Мек Клен се учини као да је у тим речима чула нешто утешно, те се захвали и изиђе.

Ускоро после ње, у управникову канцеларију уђе благајник и запита како ће да књижи издатке за госпођицу.

„За сада на мој конто“, рече управник и погледа благајника испод ока. Затим промени глас: „Како је наше остало шибље?“

„Мислим да ћемо кроз четири недеље опет бити готови“.

„Надајмо се тако“, рече управник и окрену се да сакрије осмејак који више није могао да задржи.

Други део

СВЕТЛЕЋИ ГАС

Одувек је постојала борба за светлост. Од луча до лојане свеће био је пут од неколико хиљада година. Најпосле 1800 године у угљу је пронађен гас.

И тако у свануће почињу ићи људи, појединци, по двојица, по тројица, често отац и син. Улазе у мрачну капију, стављају своје знаке у контролни сат и иду даље према згради, из које се спушта у окна. На томе путу се много не говори. Немо улазе они у зграду, пресвлаче се, узимају рударске лампе у руке и стају један иза другог испред окна за спуштање. Брзином од десет метара у секунди спуштају се они у црно окно, дубоко хиљаду, хиљаду двеста и две хиљаде метара. Корпа за спуштање благо се љуља на својим опругама и стаје. Људи имају у ушима неки потмули осећај.

Три хиљаде милијарди тона угља лежи у земљи.

Пијуком, челичним сврдлом, разорним патронама ти људи продиру у црну планину. Из сваког удубљења вреба руднички гас.

Више од сто година без престанка раде немачки радници далеко од светлости дана. Данас их има око три стотине хиљада.

1

Има већ неколико дана како је свако јутро у исти час један широк, дежмекаст човек савијао из Цимерске у Маркграфску улицу и чврстим кораком ишао даље у правцу према Халској капији. Дешавало се не ретко да су се пролазници окретали и гледали за њим. Двадесетих година свет у Берлину био је радознао а откако су Французи оти-

шли, није већ било сасвим лако задовољити ту радозналост. Већ тих дана падало је у очи ако би се неко глатко бријао уместо да се поводи за модом лепих брада, као што су то чинила господа са двора и официри из гардиских пукова. Али је сасвим била необична коса коју је носио тај човек из Цимерске улице. Такве дуге витице које су вириле испод шешира са широким ободом и обилно падале преко врата и рамена свакако су некада носили Јакобинци у Паризу. У Пруској се није носила таква коса сем ако човек није био песник, револуционар или уопште фантаста. Због тога и није било велико чудо што су се људи освртали. Никад се не може знати ко све поред вас пролази. У то време се по престоници мотало много сумњивих људи: агената, ухода и политичких бандита. Већ одавно била је јавна тајна да се незадовољство било пре појачало него ли нестало отако су учитељ Јан и његове присталице били стављени с оне стране катанца. И ти људи носили су такву косу. Према томе радозналост је заиста имала свог разлога.

Међутим човек на кога се та радозналост односила чинило се да се ни најмање не обзире на остале људе. Он није гледао ни десно ни лево. Одмереним кораком, као и прошлих дана, ишао је он Маркграфском улицом. Шешир је био дубоко навучао на чело, а рукама чврсто придржавао јаку од капута. Бејаше почетак марта и од Жандармериског трга дувахе хладан ветар.

На Халскоме путу он сави у Гичинску улицу. Заустави се код Принчеве улице, скиде шешир с главе и осврну се. Ту се пружао широк, слободан простор с њивама, потоцићима и ливадама. Право у даљини лежао је Риксдорф. Из његових ниских кућица танки стубови дима дизали су се у небо. На југу из ружичасте измаглице кроз коју је просијавало јутарње сунце помаљао се Кројцберг.

Одједном у мирном ваздуху одјекнуше трубе. Из Халске капије појави се једно одељење коњице. Бритке сабље сијале су се све догде на сунцу, а златна дугмад и гајтани блистали се и трептали. Иза тога одељења ишла је група трубача на коњима, а за њима бескрајна поворка коњаника.

Човек из Цимерске улице убрзо је потпуно био забо-

равио због чега је он и данас опет овде дошао. Толико се био задубио у посматрање овог сјајног призора који се у свима бојама преливао. Његова прса се поносито исправише. Он се сети оних дана Лајпцига и Бел-Алијансе, учини му се као да је јуче био онај тренутак кад је вест о великим победама дошла у његов хамбуршки завичај. Сада је већ од тога времена прошло десет-дванаест година. Те вести он је чуо тек што је био изишао из прве младости, и оне су га утолико дубље дирнуле и узбудиле што је и он тада имао за собом године најтеже невоље и неизвесности. Оца и мајку био је још као дечак изгубио, па је доцније без и једне паре студирао и уз све остало тешко патио због невоља свога завичаја који се тада налазио под песницом француског цара. Сада, у ово ведро јутро, стојао је он овде и сам не знађаше како му се то десило да се баш пре две недеље могао вратити с једног пута који га је у току читаве две године водио кроз Француску, Енглеску и Холандију. Оскудица је додуше још била његов најупорнији пратилац, али је баш сада имао да отпутује у Бреславу, где га је још очекивала његова катедра. И поред тога места њега су још очекивали глад и немаштина, али јасан звук ових труба и приказ ових коњаника мушког држања изненада му улише осећање поуздања, осећање храбрости и ратоборне веселости. То су били људи! Хвала Богу те их још има овде у завичају.

Он скрете поглед с коњаника и погледа на широко празно поље поред себе. Наравно, он се узалуд љутио у току свих ових дана. Глас који му је тај Погендорф био саопштио био је само глас и ништа више.

Он с олакшањем пође даље звиждећи неку популарну песмицу, истина мало погрешно, али зато весело и смело. Хтео је да пређе преко Морисовог трга натраг према Цимерској улици. Ту је становао код свог старог пријатеља и друга по професији Погендорфа с којим је већ у току свих година студија заједно живео. Због оног његовог причања свираће му све дотле марш док му се не смркне пред очима. Сада је звиждао гласно као пекарски шегрт. Да, хтео је да му свира марш.

Али га одједном прође то лепо расположење.

Низ Принчеву улицу кретала се читава група радника. Носили су пијукe и ашове. Собом су возили нека колица с летвама за мерење и осталим справама које употребљавају грађевинари приликом обележавања својих грађевинских терена. То су били људи са којима се човек из Цимерске улице у току свих ових дана плашио да сусретне.

Тротоаром је ишао само један човек. Изгледало је као да он предводи ову колону. Човек из Цимерске улице га ослови.

„Водите ли Ви ове људе?“

„Да, господине“.

„У Гичинску улицу?“

„Да, господине“.

„И Ви тамо обележавате терен за нову фабрику гаса?“

„Да, господине“.

„Онда је свакако тачно да тај посао врши једно енглеско друштво?“

„Да, једна лондонска фирма“.

„И Ви говорите тако као да то није ништа? Светлећи гас је ту! Госпoде Боже! И Ви журите у Гичинску улицу и обележавате терен. За Енглеze! Овде у нашој властитој земљи! Зар Вас то не побуђује на размишљање? Па зар Ви не знате да је то горе него да се сто хиљада Енглеза код нас искрцало? Зар Ви не знате да Ви овим својим ашовима почињете да поткопавате наш темељ и да су странци управо предузели да својом памећу освоје Немачку пошто је нису могли освојити својим мачевима? Француз би хтео да нам потпуно одузме језик, особеност и начин мишљења. Енглеz сада почиње да нас угњетава на техничком пољу. Лондонска господа су већ прошле године у Хановеру подигла једно гасно постројење. Они ће ускоро бити у свим немачким градовима. А о нама ће рећи да смо исувише глупи да бисмо подигли властиту кућу. Ми умемо лепо да свирамо у трубу. Ми умемо цео свет да тучемо ако ствар дотле дође! Али овде сасвим мирно дозвољавамо да нам огуле кожу. Ми смо идиоти, господине! Идиоти смо ми, потпуни идиоти. Госпoде Боже! Дође ми да све разбијем у комаде!“

Господин из Цимерске улице замахну својим танким штапом од трске тако да се чу звиждук и пође даље.

Надзорник погледа замишљено за њим.

Погендорф је управо излазио из капије. „Гле, Рунге? Ствар код тебе већ добија полако карактер болести. Природно, опет си био у Гичинској улици?“

„Да, био сам тамо. Данас тамо почињу“.

„А ниси мени веровао“.

„Готово ми се чини као да се још и радујеш што си био у праву“.

„Мени је већ крајње време да се кренем ако желим да одржим на време своје предавање. Горе те чека чоколада. Набавио сам и земичке. Горе те чека и једно писмо из Бреславе, писмо са печатом и штамбиљом. У 12 ћу се опет вратити“.

Рунге се управо био обрадовао друштву свога пријатеља. Желео је да у оваквом расположењу не буде сам. Желео је да даде одушке своме срцу. Сада се плашио празне собе.

Стојао је на капији с осећањем да је напуштен од Бога и људи.

За четири године колико је био отсутан овде се ништа није променило. У овој засвођеној капији и усред бела дана било је сада исто онако мрачно као и онда. Овде је још горела мала лампа са уљем од репе причвршћена на једном диреку. Још иста џомбаста калдрма, која је увек била клизава, још непрестано ови влажни зидови. Тешка крила капије још су исто онако косо висила на својим шаркама, а ту је још била и стара дрвена фирма изнад подрумских врата са избледелим натписом „Посластичарница код Цвета“. Да ли тетка Волф доле још кува ону моку која је више мирисала на загорелу чорбу од брашна него на кафу?

Рунге се, увучене главе, спусти низ стрме подрумске степенице. Хтео је још једном да види шта се овде за читаво то време радило. Приликом отварања врата прво затрешта опет старо месингано звонце.

Један велики сто делио је цео простор на две половине. За тим столом седео је један господин. Котао са водом је тихо врео. На полици су стојале боце. Све је још било као некада. Само су етикете у међувремену још више из-

блеле. На неколико тањира још су биле полуистрте слицице из кухињске области. Са стране су још иста врата водила у побочну одају.

Иза тезге је седела дебела жена. Она је при светлости једне лојане свеће нешто читала и притом жвакала. „Она се у току свих ових година није ни помакла са места“, помисли Рунге и све му се учини помало сабласно.

Приђе ближе столу.

„Добро јутро!“ рече он.

Одговор се једва могао чути.

„Тетка Волф, откада сте то тако мргодни?“

Жена се тек тада загледа у њега. За један тренутак она се трже, али одмах затим њено лице се формално расплину од радости. Очи су јој бивале све мање, а уста се све више развличила. „Ујка Рунге!“ простиња она и полако подиже своју тешку масу. „Ујка Рунге! О Боже! Откуд сад Ви одједном?“

„Људи као ја много путују, тетка Волф. Али човека увек нешто тера ка месту његових злочиних дела, а осим тога ја сам и гладан“.

„Ујка Рунге! О како се радујем! Одмах ћу Вам спремити такав доручак од кога бољи нећете ни код Кранцлера добити“.

И одмах поче да ради. „Седите овде поред мене или да ли да Вам поставим у трпезарији?“ упита она у међувремену.

Рунге седе за сто.

Тетка поче да меље кафу. „Узела сам читаву унцију за Вас за једну шољу. Иначе толико узимам за читав лончић“.

Рунге није више требало ништа да каже. Госпођа Волф је говорила. Она је кувала кафу, мешала јаја у тигању и говорила без престанка. „Баш ту скоро рекох Бентелмановој Лоти . . . Лота, шта ли ради наш ујка Рунге?“

„Лота мора да је за ово време постала велика девојка? Шта ли ради она сада?“

Тетка Волф показа палцем суседну собу. „Што и све друге“. Затим му баш пред нос стави тањир и рече: „Прво једите!“

Рунге је јео, али су његове мисли биле само упола

при јелу. Врата према суседној соби су стојала отворена и он је сада јасно чуо како отуда допире дисање неког човека који спава. „Да ли то она спава ту?“

Тетка Волф је за то време постала прилично збуњена. „Јуче је баш мало доцкан било“, рече она не гледајући у Рунгеа. „Она ради код мене. То јест: она не ради овде, она само овде зарађује. Гости понекад желе да имају друштва. Овде је то у последње време постала мода. То је исто и у свим осталим посластичарницама овде. Мени се то нимало не допада, али ако и ја то не будем чинила, муштерије ће се разбежати. Сем тога у Берлину и иначе не може ништа више бити од једне девојке“.

„Тетка Волф, то ми не иде у главу“.

„Сељаци су сви пропали. Французи су их исувише дуго пљачкали. Стотине девојака долазе сада у град. Али фина господа радије узимају француску послугу, а простији човек не може више да држи ниједну служавку. Да ли да једна девојка дозволи да је полиција отпрати у завичај? Она радије полази овим путем. Оне иду у „Колосеум“ и ако тамо не буде ничега оне онда нама обијају прагове“.

„Шта каже њен отац на то?“

„Шта има да каже? Жена му је умрла. Друга деца су се расула по свету. А он више и не може да ради свој кројачки занат“.

„Зашто не може?“

„Не види. Ослепоо је“.

„Ослепоо?“

„Због вечитог ноћног рада. Оскудна светлост, а притом увек тако све један убод игле до убода, из ноћи у ноћ. Шта може он да каже?“

„Али то није могућно!“

„Могућно је, ујка Рунге“.

Са врата се зачу неки шум.

Рунге се трже.

На прагу је стојала нека висока девојка. Коса јој је била рашчупана, а одело изгужвано. „Шта то ви торочете?“ упита она уморним гласом.

Рунге јој приђе и пружи руку. Девојка га познаде. „Па то је . . . ујка Рунге . . .“

„Да, Лота. Радује ме што си ме познала. Ти си била дериште кад сам ја отишао у Бреславу. Седи. Хоћеш ли нешто да једеш?“

Она затресе главом.

„Да ли би иначе што желела?“

„Нећу ништа“.

Он јој даде све што је имао у џепу. „Узми ово, Лота“.

Она узе новац и стави у џеп. „Треба ли сад да пођем горе?“ упита она гласно зевајући.

Рунге је лако потапша по рамену и изиђе не говорећи ни речи.

3

„Хајдете, скокните слободно са мном горе, рече Шарлота Фогт двојници госпoде који су је били допратили до врата њене куће. „Моја мати иначе неће поћи још дуго на спавање, а као што знате, господине фон Шамисо, ми од смрти мога оца водимо живот *sans façon*, како се то каже“.

Шамисо се гласно насмеја. „Излажући се опасности да заувек проиграм наклоност лепе мајке, ја ћу послушати још лепшу ћерку“, рече он и повуче звоно.

Једна девојка дође и отвори.

Госпођа дворског саветника Хофмана прими све троје у најбољем расположењу. „Скитнице! Ноћне птице!“ грдила их је она весело, правећи се озбиљна.

„Мама, ово је доктор Рунге. Господин фон Шамисо био је толико љубазан да ми претстави доктора. Замисли, мама, доктор Рунге је данас добио писмо у коме је стојало да је постао професор. Ми смо то мало прославили. Још смо ишли у оперу да гледамо балет. Господин професор уме тако дирљиво да моли да му се просто не може одупрети“.

Рунге поцрвене до ушију. Ни речи није могао да каже мајци ове за њега тако необичне девојке. Тако је био љут на себе да би најрадије самом себи ударио шамар. Међутим, девојка га већ узе за руку и одведе у побочну собу. „Господине Рунге, код нас нема церемоније. Одмах ће доћи хлеб с бутером. А дотле ћу Вам ја нешто отсвирати, да бисте се полако код нас навикли“.

Шарлота Фогт седе за клавир и поче једва чујним тоновима да свира мелодију песме: „Мир је изнад свих врхова“. Затим тихим гласом отпева ту исту песму.

Рунге се уплаши. То је била песма коју је он одвајкада највише волео. Са стране видео је јасну линију Шарлотиног лица. Светлост свећа бацала је сјајну светлост на њено чело и врат. Та песма у њеној близини постајала је надземаљска. Он је мирисао шуму и осећао тишину. Шарлота га погледа. „...у свима врховима једва осећаш дах“. Рунгеу би топло и тешко у срцу. „...птичице ћуте у шуми“ певало је нешто у њему, „...чекај само ускоро — одмараћеш се и ти...“. Он је ухвати за руку и осети њен потврдни стисак. „То је љубав“, одједном изби у њему и он се понова уплаши од среће и изненадног страха и то толико да се мораде да ухвати за наслон столице.

Шамисо је правио друштво дворској саветниковици. „Каквог сте ми ви само то слона довели, Ви, Шамисо?“

„Вулкан сам вам довео, милостива госпођо, вулкан који сваког тренутка може да експлодира“.

„Више волим Тириншка Брда“, рече дворска саветниковица гледајући га значајно.

Шамисо разумеде врло добро да она тиме мисли на њега, па се дубоко поклони и насмеши.

Утом се оно двоје вратише из побочне собе. Шарлота стави пред Шамиса једну књигу. „Замолила ме је једна пријатељица да Вас згодном приликом замолим за један аутограм“.

Шамисо отвори књигу. Био је то његов „Петар Шлемил“. Док је тражио оловку у џепу, он запита која је то пријатељица.

„То не смем да одам“, рече Шарлота.

Шамисо затвори опет књигу и предаде је Шарлоти. „Поручите, молим Вас, тој дами да ако она нема довољно куражи да каже своје име, онда јој никакав аутограм није ни потребан“.

Настаде мучна тишина.

Дворска саветниковица је кашљала.

„Уосталом каже се храброст, а не кураж“, рече на-

једном Рунге, и то само зато да би поново дошло до разговора.

Али Шамисо је био помало љут. Он је недавно Шарлоту узалудно молио да му нешто запева. „Драги Рунге, немој то тако гласно да говориш“, рече он стога нешто жешће него што је намеравао. „Пре свега не говори то свуда. Иначе би те могли сматрати за неспретног и несносног“.

„То још и не би било најгоре. За мене би било много горе да не говорим онако како осећам“.

„Ја сматрам да је примедба господина Рунгеа врло умесна за наше време“, изјави Шарлота са нагласком.

„У ствари она није ни била потребна“, рече, пак, дворска саветниковица.

Рунгеу одједном искочи крупна жила изнад носа. „Збор те равнодушности може мало помало да пропадне све што се назива немачким. У излогу се више не може видети ни једно одело на коме не стоји нека француска фирма. Наши кројачи се још само зову *tailor* или *tailleur*, свака дама сматра за своју дужност да за собом повлачи читав облак *Eau de Lys* или *Violette d' Azur*. Узмите само, милостива госпођо, неки јеловник у руке! Ту збор све самих *brisolettes*, *croquettes* и *chateaubriands*-а не можете доћи до честитог прасећег печења. Ето, баш вечерас сам разгледао репертоар Краљевског позоришта. Ту су све комади од Молијера, Скриба, Шеридана, Бајрона, али ниједан од Клајста или Грабеа. Да ли још живимо у Немачкој? Или ако не, онда где иначе живимо?

Дворска саветниковица угуши зевање.

Шамисо је жвакао бонбону. „Ја сам потпуно твога мишљења, драги Рунге“, рече он сада сасвим мирно. „Само ти заборављаш да ми засад још немамо Немачке. Ми живимо у најбољем случају у Пруској, Баварској или у области Немачког Савеза. Ти видиш да овде управо има да се уклони још веће зло него што је реч кураж. Ја бих шта више тврдио да је та реч нама још дуго времена од врло велике потребе“.

„Ми нисмо војници, Шамисо. Ти си песник, а ја хемичар. Наши војници су истерали Французе из земље, а наш је задатак да туђи језик отерамо до ђавола. И то је бојно

поље, и ту је храброст на своме месту. На томе пољу ја сам тек само опалио један метак и мени изгледа да је он погодио".

Овде дворска саветниковица устаде. „А мени, господи-не Рунге, дозволите кураж да кажем да сам и поред Ваших лепих речи постала врло уморна".

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ИДЕСКОВАЦ

4

Рунгеу је све било дошло до грла. Он више није могао да гледа те шарене капуте људи, те уске чакшире, пластроне и копче, те зулуфе и велике шешире. Женски волани и траке били су за њега нешто више него што је могао поднети. Те корсаже, ришеве и све остало није више могао сносити. Само неколико људи претстављало је благостање, чинило је лице града и земље. Међутим, у подрумима и двориштима пропадали су други, само зато што су мање били у себе уображени, што су хтели да раде и живе, а доле у Гичинској улици чир је нагризао.

А Шарлота Фогт?

Па и она је била само кћи своје мајке, говорио је он самом себи, кћи свога друштва, дете свога времена. Али док је тако мислио, он ју је молио за опроштај. Она је била друкчија. Била је непоковарена, искрена, отворена. Била је добра. Дивна је она била. Неће јој смети тако брзо изићи пред очи.

Седео је сад са Шамисом код Егебрехта. „Шамисо, ја сам ти већ тако често говорио, да би требало да се тога оканеш. Човек се брија код берберина, а не код фризера. Ми седимо овде у гостионици а не у ресторану. Човек носи кошуљу, до ђавола, а не шмизету".

Доцније код Лутера и Вегенера било их је читаво друштво. Сви су добро пили и банчили. Рунге је пио увече, певао песме о слободи, хтео је да су сабље оштре и барут сув. Изазивао је Погендорфа. Он треба сутра да изиђе пред своје студенте на универзитету. Свак је имао да доведе своје пријатеље. Све што год је имало ноге растрчало се! Сви су хтели заједно да пођу у Гичинску улицу. „Напољел На-

поље! Сви сад напоље!" поче да бесни Рунге и да повике дивље прати својим штапићем од трске.

Читава Корона била је одушевљена.

Домаћин промаче неколико пута поред стола и начини кисело лице. Није се усуђивао да ишта каже. За столом је седео и господин фон Хумболт и сва господа из Звездарнице била су ту.

„А, ево Хофмана!" повика одједном Рунге и показа на врата.

„Који Хофман?"

„Онај од Фалерслебена".

Низ подрумске степенице спуштала се нека дугачка прилика, на којој се лепршао огртач, а на глави неки шешир са широким ободом. Од лица се видео само подбрадак са великом брадом. Рунге је већ био ухватио човека за рамена. „Човече божји, ја сам мислио да си ти у Бреслави. Откуда сад ти овде? Куда ћеш?"

„Налазим се на малом службеном путу. Сутра већ идем кући".

Рунге га одвуче столу. „Ово је мој пријатељ Август Хајнрих Хофман", претстави га он, „библиотекар Бреславског универзитета. Пише стихове. Иначе човек без мане".

Седоше један поред другог. „Да ли би могао да нам напишеш какву пристојну песму? Једну немачку песму, која би се чисте савести могла певати?"

„Понекад, стари пријатељу, понекад. Али засад имам друга посла. Мене шаље Сенат. Треба тебе да доведем, Рунге".

„Мене да доведеш?"

„Ти треба да преузмеш своју професуру".

„Ја, је ли, ја треба? Кажу господи нека... Могао бих... Ја их поздрављам..."

Али идућег јутра сасвим рано Рунге је ипак седео на боку поштанских кочија које су одлазиле у Шлезију.

Хофман је седео унутра у колима и надокнађивао је оно што је прошле ноћи био изгубио од спавања. Рунге је већ на Хакеском тргу био сео поред постиљона и пустио

да му сада на отвореном друму дува ветар око загрејаног лица. Посматрао је коње како трче и гледао игру мишића на њиховим леђима и бутинама. Зашто се један такав мишић затезао и после опет лабавио? Да ли зато што је жив? Смешно просто објашњење. Он је у Енглеској видео једну локомотиву. „Зашто тако нешто трчи само од себе?“ упитала је свога пратиоца једна дама која је поред њега стојала. „Сипа се вода у казан“, објашњавао је пратилац, „наложи се ватра испод казана, па се онда ова полуга коју овде видите на месту возара окреће у лево. Ту је читав тајна“. Рунге се насмеја. Кад се споји амонијак са сумпорном киселином добија се амониум-сулфат. Амонијак је био гас, сумпорна киселина је била течна, а сулфат је био чврст. Шта се ту дешавало? Како је изгледао тај сулфат у својој унутрашњости, како амонијак, а како сумпорна киселина?

„Ви сте сигурно учитељ?“ упита одједном постиљон испод свог лакованог блеханог цилиндра.

„Како Вам то пада на ум?“

„Јер сте тако замишљени“.

„Ја сам хемичар. Знате ли шта је то хемичар?“

„Видео сам једном једног хемичара“.

„Где?“

„У Лигницу на вашару“.

На идућој станици Рунге се повуче у унутрашњост кола. Ћутао је све до Бреславе.

Али први рад кога се латио у Бреслави био је да напише једну књигу коју је назвао „Основи хемије за свакога“. Најзад и постиљон је имао исто право да дозна шта је хемичар као и господа из Сената. На прву страну ставио је као мото једну реченицу из „Књиге мудрости“: „А ти си све уредио с бројем, мером и тежином“.

Али на крају је био начисто с тим да није нашао никакво боље објашњење него онај Енглез у погледу локомотиве.

Једног лепог дана опет се нађе у Берлину. „Погендорфе, једно ти могу сигурно рећи, а то је да нећу остати у Бреслави. Тамо нема живота, нема рада. То ти је као манастир, као неко уточиште, као „Dôme des Invalides“.

„Али, Рунге...“.

„Молим те, Поги, не теши ме! Случај је безнадежан. Шта сам ја радио за читаво време? Шта је од мене тражено? Пруска влада хтела је од мене предлог за израду папирног новца. Пре годину дана наиђе колера. Мени поверише дезинфиковање клоака. Уосталом, услед посла нисам могао радити, млатио сам сламу, а нисам дошао ни до каквог зрна. Пре него што почнем да предајем, желео бих најпре да нешто пронађем, хтео бих да тражим, ријем, да се удубим у неку ствар. Хтео бих најзад да изнесем нешто што има вредности што нам свима нешто користи“.

„То можеш најбоље да постигнеш у својој бреславској лабораторији. Тамо имаш све што ти треба“.

„У ту лабораторију непрестано улазе и излазе људи, који имају више угледа и заузимају више положаје. Људи који бркају старост са знањем. Људи који верују зато што имају парче хартије у џепу да су генији. Они загледају у све лонце. Знају све боље, дају савете и најзад заповести. Окорели глупаци су то, који нису ништа друго до бескрајно сујетни, који не спавају од сујете, којима се од зависти вино у устима кисели. Они су клизаво земљиште за свакога који хоће напред, кочница, мочвара! Имаш ли шта за јачање овде?“

Погендорф извади једну боцу и насу.

Рунге затражи да види етикету. „Поги, па то су три звезде. Честитам!“

„То је Енеси!“

Рунге га погледа неповерљиво.

„Пиј само“, рече Погендорф. „Боље је да ми то пијемо него Французи“.

„За невољу могло би се и тако рећи“, рече Рунге и испразни чашу па затражи и другу. „Шта ради госпођица Фогт?“

„Још чека тебе, сем ако за ово време није нешто лепше нашла“.

Погендорф је био пришао столу за рад и дирао неке апарате. Нека електрична направа поче да зуји. Један рефлектор баци светао зрак на неку плочу на зиду, која се кретала тамо амо.

Рунге утонуо у мисли гледаше Погендорфове руке. На томе столу пре неколико година радио је и он са Погендорфом, топио је, пржио, мутио, туцао, мешао, кувао, дестилисао и претварао у гас. Поглед му паде на зидове. Још тада су у току времена били постали пун мрља, па су то били још и данас. Прскалице са киселинама и есенцијама биле су дубоко нагризле креч и греде у тој соби под кровом. Таваница је још данас са својим сумпорно-жутих, а делимично затворенозеленим лепом сведочила о свим испарењима и гасовима. Из дана у дан један од њих је у доба ручка силазио низ уске увојите степенице. Преко пута на другој страни Цимерске улице налазила се Халерска месарница, а неколико кућа даље пиљарница госпође Бинзе. Тамо су они куповали пола фунте говеђег мяса, ако је било могућно масног, мало келерабе, свежањ репица, све уколико би управо сребрни грошеви дозвољавали. Између лонаца и реторти кували су чорбу, а јели је халапливо између пипета, стакала и авана.

„Јеси ли већ био у Гичинској улици?“ упита Погендорф.

„Још не“.

„А раније си тамо био сваког дана. Међутим, сад кад је тамо плинара, ти не идеш“.

„Знаш ли ти, Поги, шта је то светлећи гас?“

„Смеша угљоводоника“.

„А шта су угљоводоници?“

„Једињења угљеника и водоника“.

„А о Венери из Милоса ти би ми рекао: то је мермер, а мермер је карбонатни калцијум“.

Погендорф се насмеја. „Господин Рунге је чудак“.

Отскора, поподне се пила чоколада код Кобланка. Господин Кобланк је пре извесног времена био отворио кафану Под липама. Досад није ишло, али је сада ишло.

Кобланкова кафана била је од свога сопственика замишљена и изведена као првокласан локал. Она је имала више великих прозора према Липама, била је богато снабдевена огледалима и плишаним намештајем, па је поред „Пруских Државних Новина“ држала и остале берлинске листове, париски „Тан“, лондонски „Тајмс“ и „Аугсбуршке Опште“.

Разлог томе што овим елегантним просторијама, упркос ове раскоши, дуго времена није пошло за руком да придобију за себе добро берлинско друштво мање је лежао у каквоћи уређења или изврсности сладоледа од којега по општем мишљењу није било укуснијег ни код Кранцлера или Спарњапаниа, колико у навици баш тога берлинског друштва. Место где је човек долазио није зависило од спољнег сјаја дотичних просторија, већ од примера једног малог круга људи. Ти људи, пак, у Берлину предмартовског времена носили су униформе краљевских пруских гардиских пукова, а те се униформе до пре кратког времена нису могле видети код Кобланка.

Али господин Кобланк је био човек новог времена. Он је био прихватио борбу против швајцарских предузетника, који су у читавој Северној Немачкој, а пре свега у Берлину, већ деценијама владали посластичарским занатом. Он је као Прус био мишљења да пруске посластичарнице припадају Прусима. Зато се био одлучио да све што има уложи у ову борбу. Он је хтео да зарађује. Али не на првом месту. На првом месту хтео је да придобије људе.

На успех се морало чекати. Свет је и даље ишао у кафане које су држали Швајцарци, ишло се код Кранцлера, Спарњапаниа, Штехелиа.

Једног дана господину Кобланку паде на памет једна идеја, те склопи један уговор са енглеским плинским друштвом.

Тада дође дан када Под Липама први пут засветлеше

гасни фењери. А дође и вече када у Берлину првипут једна посластичарница заблешта у новој светлости.

Од тога часа екипажи су се заустављали пред Кобланковом кафаном.

Сада је свако говорио о плину. Људи су се чудили новој светлости, али никоме није падало на памет да се запита откуда тај плин. Људи су много више били усхићени што је углачано драго камење добијало лепши сјај према новој светлости.

Напусти ли камени угаљ под копачевим пијуком слој земље који га је покривао, свршено је онда с његовим хиљадугодишњим миром. Лопата прихвата одваљени комад, баца га у вагонет, којим се он котрља по шинама и скретницама кроз поткопе, диже се кроз улазно окно, и одједном га опет обасјава исто сунце које га је пре неколико милиона година једном већ обасјавало.

Али овога пута нема му опстанка на сунцу. Непрекидно се иде даље преко кружно обртних судова, решетака с покретним пречагама и покретних сита. Онај комад с још безброј других комада угља се тресе, решета, обрће све док не ишчезну и последњи трагови шкриљца, пирита и фелдспата. Све то бесним темпом иде даље у сабирну јаму. Комад понова прихвата једна дизалица, он се диже и гура, ставља на сито за одабир и излаже дејству вентилатора.

Онда се ставља на машине за слагање.

Преко комада прелазе бујице воде и спирају земљу, песак и соли са његове површине. На дугом путу преко дна сита опет отиче вода, а у сушници испарава још последњи остатак. Комад каменог угља сада се као фини угаљ сипа на пољану.

Ту налази мир.

Мир пред великим догађајем, мир пред катастрофом.

Још истога дана, можда тек после неколико недеља, али ипак са неотклоњивом извесношћу тај комад угља, једним неумољивим покретом бива узиман и бацан у реторту. Топлота је толико јака, толико силна да комад каменог угља даје од себе све што има. Најпре пушта гасове, угљоводонике и амонијак. Они одлазе у горњи крај реторте. Затим пушта паре, тер са читавим његовим тајанственим благом. Паре иду истим путем као и гасови.

Сасвим опљачкан лежи комад угља, црвено усијан, на дну реторте, па се најзад помоћу једне тешке куке извлачи на ваздух. Ту га дочекује ледени млаз воде. Уз громовит тресак развија се усијана топлота и разлива као пискава пара.

Порозан као отворнуто блато, мутан, сив и неугледан лежи сада, некада масноцрн сјајни комад каменог угља као кокс на дну.

7

„Шта имаш ту у томе фишеку, Рунге?“

„Бонбоне пуњене чоколадом. Пробај! Нису рђаве“.

„Гле, како ти волиш слаткише!“ рече Погендорф и за вуче прсте у фишек, али у истом тренутку љутито одгурну Рунгеову руку. „Јеси ли полудео?“

Шамисо се кривио од смеха. Рунгеу је фишек био исклизнуо из руке и читава његова садржина преко његових панталона отворене боје откотрљала се на земљу.

„Уколико ја знам данас није први април“, викао је Погендорф и даље. „Вуче човек собом фишек пун каменог угља! Шта ће ти то?“

Рунге је забринуто трљао панталоне, али је тиме незгоду учинио само већом. Сад се чак и Погендорф није више могао уздржати од смеха. „Добио си што си заслужио! Зашто правиш такве глупости!“

„Тебе се ништа не тиче шта ја радим. У читавом Берлину не може да се нађе камени угаљ. Сви горе само мрки угаљ. Зато сам био тако слободан па сам из Гичинске улице понео неколико комада да их изближе разгледам. Знате, господине Погендорфе, има још људи који природу нешто подробније разматрају. Него, како ја ово изгледам?“ рече Рунге очајно разгледајући мрље на својим панталонама.

„То је незгодно“, рече Шамисо. „И то баш сада кад сваког тренутка може да засија гасна светлост“.

Седели су у једном углу Кобланкове кафане. Кобланкове просторије биле су до последњег места заузете. Столови покривени шареним шољама и тањирима. Поред њих сребрни ножеви и кашике. Бифе је био препун тегла, здела и вазна, испуњених мирисавим пецивом, еклерима, тар-

телетнама и безеима. Ту су били изложени и уметнички израђени слаткиши од чоколаде, преливи од шећера и марципани. Колачи од воћа набрекли од сласти и сјајни од сочности. У једном блиставом казанчету надимао се умућени скоруп.

Удобан утисак који су иначе на посетиоца чиниле ове пријатне просторије и ово обиље одабраних посластица био је сада поремећен низом цеви. Те цеви ишле су испод таванице, делиле се и гранале као дубоко опуштене руке. По један пар таквих руку, које су биле поравнате у правој линији као рекрути, допирао је до сваког сточића. Свака таква рука носила је по једну малу месингану полугу и изнад сваке славине горео је засад по један мали, једва приметан пламен.

Господин Кобланк је управо био измислио посебан начин руковања новим гасним уређајем. Он би још за видела свако поподне упалио све лампе, али би на главној славини пламен довео до најнижег степена јачине. Али када би предвече сутон почео све јаче да се хвата између препуних столова, г. Кобланк би само дохватио до те славине, па би готово у истом секунду све његове просторије све до последњих углова засијале у једном досад никад невиђеном мору светлости.

Та помисао дошла је г. Кобланку сасвим благовремено да би понова оживео чар нове светлости која је већ била почела попуштати. Већ су се били почели гласно проносити гласови да нова светлост у ствари не сија боље од старе, да она својим остацима од сагоревања трује ваздух и да читава ствар и није неки напредак до играчка богатих људи, ако већ није нека фабрикантска спекулација.

То мишљење је нарочито страсно заступано у суседној посластичарници Спарњапанија. Ту су седела само старија господа, тако шездесетих година. Језгро тога друштва чинио је један сто у близини бифеа. За тим столом су се редовно састајали неки пензионисани дворски и тајни саветници, као и неколико такође пензионисаних виших официра и генерала. Та господа су мрзела ново доба са свим оним новим стварима које је оно собом доносило. Чиновници су већином живели од успомене на великог краља. Официри су били огорчени, јер је ово време било забора-

вило да су то они били који су још пре мање од двадесет година својом крвљу и животом извојевали слободу земље.

Око тога језгра временом се био образовао шири слој људи истих година, који нису имали никаквих већих за-слуга сем новца који су они били добро и сигурно уложили код банака. Ти људи били су непријатељски расположени према свему што је ново и то само зато што је ново и што је носило печат младости. Нашто ново? говораху они. Досад је ишло овако, па и даље би могло тако ићи.

Та мишљења су господину Кобланку добри пријатељи опширно и врло журно саопштавали и последица тога је била да је отскора г. Кобланк свако после подне, одмах после 5 часова, прилазио главној славини, подизао полугу и ослушнуо. Из свих просторија он би тада редовно чуо изненађено „А!“ гостију и задовољно би се насмешио.

И те вечери се запалише светлиљке и одмах се зачу једно „А!...“.

„Као кад у парку пукне ракета“, рече Рунге љутито. „Одушевљени су исто онако као кад неком артисти у „Колосеуму“ добро испадне његов скок. Свет хоће само сензације, рад га не интересује“.

„Погледај оне даме тамо поред прозора“, рече Погендорф. „И њихово одушевљење није мање него осталих. Ако се не варам, оно је мала Фогт са својом мајком“.

Шамисо погледа и устаде. „Рунге, морамо да одемо да им кажемо добар дан“.

Рунге поцрвене као крв и показа на своје панталоне. „Немогућно ми је да се покажем овакав“.

Шамисо оде сам.

Рунге виде како све троје погледаше у њега. Он обори очи доле и савлада болно осећање да невин страда у очима једног створења до чијег му је доброг мишљења највећма стало.

Рунге је држао у рукама најновији број Погендорфових „Анала за физику и хемију“. „Слушај, Поги, овде пише неки господин Унфердорбен о једној управо лудој ствари“. „Онај са индигом“.

Три дана доцније Рунге је код Потсдама стојао пред привредном зградом једног пољског имања. Даље од те привредне зграде, житнице и стаје затварале су један широк четвртаст простор на коме се истицала велика гомила ђубрета. Унаоколо су лежала кола, плугови и дрљаче; кокоши и голубови се нису могли избројати.

„Да ли је ово имање г. Унфердорбена?“ упита Рунге једну служавку која управо наиђе.

„Да, господина Унфердорбена“.

„А обрађује ли он сам имање, то јест да ли и он сам ради у пољу и све остало што има овде да се уради?“

„Па, да, природно“.

Рунгеу се то нимало не учини природно. Али ипак није имао времена да размишља о занимању тога господина Унфердорбена. Он одједном осети како га њушкају две огромне доге, а испред њега се појави један врло висок човек, који и поред поодмаклог годишњег времена није имао на себи ништа више од чизама, чакшира и кошуље. Рукави су били загрнути и показиваху снажне, мрке руке. Кошуља на грудима била му је отворена, и ту као и на лицу кожа је имала исту снажну боју.

„Шта је по вољи?“ упита сада тај човек не баш пријатним тоном. „Ја сам Унфердорбен“.

Рунге рече своје име и тон се одмах промени.

Унфердорбен уведе посетиоца у своју собу за рад, поручи кафу, изнесе ликере и цигаре. „А сада ми реците пре свега, драги професоре, шта Вас је довело до мене овде у Даме“.

Рунге не одговори одмах. Био је исувише заузет непредвиђеним стварима. Ова соба била је пре све друго него соба за рад једног пољопривредног домаћина. У једном углу стојало је озидано огњиште са уграђеним уређајем

за дестиловање. Ту су били авани, стакла за огледе, реторте. Права лабораторија, од које бољу не би ни он зажелио.

„Видим да сте мало изненађени што налазите овде један такав уређај“, рече Унфердорбен и пружи госту упаљену свећу да запали цигару. „Ја сам још као дечко имао јаку склоност према природи, па стога у свом слободном времену радо помало експериментишем“.

„Читао сам у Погендорфовим Аналима о Вашем „кристалину“.

„А, то је само име“.

„Мора бити да се иза тога крије и нека материја о којој је вредно говорити. Зато сам управо и дошао овде. Шта је то кристалин?“

„То су мале као вода бистре кристалне игле које сублимацијом добијам од индига. У оном чланку ја сам покушао да управо што год боље могу објасним читаву ствар. И ту бисмо опет већ дошли до границе наше моћи: „што год боље могу“. Наједном нађемо тако нешто. Ствар среће. Никаква уметност. Природа је тако богата да сваки онај који потражи може понешто наћи. Али у већини случајева ми после не знамо шта смо ту нашли. Кристали...? Практично се не могу употребити! Састоје се из азота, водоника и угљеника. Шта да се ради с тим? Колумбо је био открио Америку, а држао је за Индију. Упоредиће храмље, али ипак казује оно што ја мислим, физичару је лакше. Он може сваки проналазак одмах да одмери по његовој практичној вредности. У хемији се то не може“.

„Недостају нам оруђа. Пронаћи ће се тачним испитивањем. Свак доприноси свој камен, док се најзад не нађе човек који ће тим камењем зидати. Али реците ми: како сте дошли на мисао да се баш индигом позабавите?“

„Рекао сам Вам већ да се ја осећам веома везан за природу и од свих природних појава на мене још непрестано највише делује боја. Боја је најгласнији и у исти мах најнежнији, најлепши и најубедљивији језик који природа има. Тај језик ја сам слушао, док ми се није учинило да нешто разумем. Испитивао сам разне боје, најпре минералне а затим биљне. Тако сам дошао и на индиго“.

„То звучи фантастично, господине Унфердорбене“.

„Господине професоре, можете рећи да сам фантаста. Реците слободно. То није никакав укор. То је, може се слободно рећи, похвала. Јер је то по мом мишљењу потребно. Егзактна наука сама овде не може довести до циља. Хемија се не може рачунски радити. Она захтева способност наслућивања, осећаје у врховима прстију и врло много фантазије. Један хемичар мора управо да буде обоје: и екзактан испитивач и фантаста“.

Рунге је седео замишљен. То што је овде слушао, вађено му је из душе. На пример, зашто је он овде седео? Зар га није такође довела овде нека слутња? Неки необјашњив и нимало екзактан импулс? „Ви сте пољопривредник...“ рече он тихо.

Унфердорбен се насмеја. „Лаик према мишљењу стручњака није још никада имао права да нешто открије из стручне области. Али ја Вас питам: каква посла има један министар са науком о бојама? Сем тога у много случајева лаици су били ти који су извршили велике проналаске. Фарадеј је био изучен књиговезац, а Стефенсон, који је недавно пронашао ту локомотиву, био је раније пастир који чак није умео ни да чита ни пише“.

„Према томе би неко као што смо ми прво морао да постане обућар“, рече Рунге заједљиво.

„Може бити. Ко то зна? Али Ви сте написали „Уживљавање у хемију“. Без те књиге ја не бих ни корака учинио напред. И ту се потврдило оно што сте Ви управо казали. Појединац лебди у ваздуху. Сваки човек може увек помоћи другом човеку, да би овај опет помогао трећем“.

Рунге се опрости узбуђен и у срцу незадовољан са самим собом. Он је веровао самом себи тек кад би своје мишљење чуо од других. То му је постало јасно приликом овога сусрета. Он још никад није имао смелости да буде Фридрих Фердинанд Рунге. „Рунге, на посао!“ рече он самом себи и размахну својим штапићем кроз ваздух.

Пролазећи кроз Потсдам он се чешће окреташе, не би ли опет угледао који ескадрон хусара. Њихове трубе би му у овом тренутку сасвим биле добродошле.

Трећи део

КАТРАН ОД КАМЕНОГ УГЉА

Поморску трговину као јавно-правну банкарску установу основао је 1772 године у Берлину пруски краљ Фридрих Други.

Сврха тога друштва је првобитно била да се под пруском заставом бави поморским бродарством. У предузећу су поред државе у први мах учествовали и приватни капиталисти. Друштво се тек 1820 године ослободило од приватних веза и постало независном државном банком. За то време банчин задатак био је постао да пруској држави набавља слободна средства, да врши остале новчане послове, а пре свега да помоћу капитала помаже индустриска предузећа у земљи.

1

Фридрих Фердинанд Рунге пушио је своју дугачку лулу и испуштао густе колутове дима према прозорским окнима. Осећао се угодно, али је у исти мах био и незадовољан.

Шест година му је требало да оствари свој стари план. Сада је била 1832 година и он је у својој тридесет осмој години живота најзад био напустио своју катедру у Бреслави и преселио се овде у Ораниенбург своме пријатељу Хемпелу, који је руковао једном хемиском продуктном фабриком за Краљевску поморску трговину. Становао је у некадашњем краљевском замку, у коме је била намештена и хемиска фабрика, имао је сопствену лабораторију и пре свега слободне руке за сваку врсту посла који би му пао

на памет. То би само по себи било довољан разлог да се угодно осећа.

Али услед те слободе у њему се било нагомилало читаво брдо идеја. Већ пре неколико година он је из *Rubia tinktorum* изоловао дивну светлу броћову црвену боју и искоришћење тога проналаска би додуше стало доста времена, али би било задатак који би се исплатио. Тада је одједном Поморска трговина затражила израду једног фирнајса од тера да би се тако за кратко време повећао фабрички обрт. Уза све то њега је сада много више занимало питање како би се из репе помоћу карбонатног амонјака и тресетног уља могао рафинисати шећер. Исто тако од извесног времена у глави му се вртео рецепт за нову врсту мастила.

Кад би разгледао сваки поједини од тих планова сви би му се они учинили узгредним. Њему се тако одједном опет учинило као да обрада палмовог уља највећма обећава, па је онда опет данима и недељама размишљао о справљању свога „немачког гуана“, који је ускоро имао да замени скупи „перуански гуано“ и већ је био на најбољем путу да то питање реши на тај начин што је на кости и крпе пуштао разблажену сумпорну киселину. Тамо, иза његових леђа, једна таква мешавина већ прилично времена кувала се у разним мешавинама и разблажењима.

Па ипак он није мислио на те племените смеше, док је дувански дим жестоко дувао у прозорска окна. Оно што га је тренутно занимало било је једно питање да ли гуску треба пунити јабукама да би тако добила свој најбољи укус или је треба празних груди и трбуха ставити на блех да се пече.

То питање је одједном постало хитно.

Око подне требало је брзом берлинском поштом очекивати долазак милостиве госпође дворског саветника Фогта и њене кћери Шарлоте. Дворска саветниковица је још пре неког времена заказала своју посету трговинском саветнику Хемпелу. Али госпођица Шарлота је професору Фридлибу Фердинанду Рунгеу тек ових дана једним врло љубазним писмом поверила тачан дан доласка.

Рунге је у очекивању те посете био најдубље узбуђен,

па је и данас најживље захваљивао своме пријатељу Шамису што му је онда прибавио то познанство. То је био његов најлепши дан, његово најлепше вече. „Изнад свих врхова... је мир..." певао је Рунге својим грубим гласом мелодију. Ко би још био раван томе Шамису! Још као млад деран путовао је око света. Сада је живео у великом граду, био поштован и слављен. Свак је знао за његове списе и дивио им се. Цео свет се грабио за његово друштво. Шарлота... Њега није ништа привлачило великом граду. Он није желео ни галаму, ни славу, ни раскош. Он је био задовољан у овом малом граду или је бар то могао бити. Само кад не би увек у њему био тај немир, тај нагон, тај страх да не пропусти најважније. Он би желео да седи пред својом кућом, увече између сумрака и ноћи, с том девојком поред себе, која је већ тако давно могла постати његовом женом. Шест година је сада прошло и он никада није имао куражи — хтеде рећи: смелости — да отвори уста. За то време је већ десетине писама био написао госпођици Шарлоти Фогт и сваки пут је добио одговор. Али ово последње писмо дошло је неочекивано.

Сада је он, као што рекосмо, стојао пред прозором своје лабораторије и пушио. Испред тога прозора текао је Хавел и Рунге је, утонуо у мисли, гледао раднике који су из реморкерске лађице, која је тамо стојала привезана, котрљали једно за другим бурад у двориште замка.

Тај призор није био нов. Сваке недеље долазило је по неколико таквих лађица из Берлина и доносило гасну воду из берлинске плинаре. Та вода је тако рећи била вода за прање светлећег гаса и садржавала је врло много амонијака. „Хемиски продуктни завод“ добијао је из те воде свој најважнији трговачки продукт, нишадор. Али гушчје печење морало је данас бити нарочито укусно. Тако је требало да буде кад се једна госпођица Шарлота Фогт очекивала на вечеру. Пријатељу Хемпелу пала је на памет идеја о вечери и Рунге је одмах с одушевљењем прихватио предлог. Он је страшно волео да кува, свеједно да ли су то биле кости са крпама или гуска с маронима и јабукама.

Данас је он кувао само за госпођицу Шарлоту Фогт и у очекивању тога поновног виђења срце му је живо куцало. Опет је гледао пред собом њену малу пуну прилику, која је

при сваком покрету била тако окретна и љупка, њене очи и смеђу густу косу која се није дала укротити.

Рунге се одмаче од прозора и приђе једном од многих огледала која су овде још из дворских времена красила зи дове. Он управо није могао разумети шта би једна млада девојка могла код њега наћи занимљиво. Он се у последње време мало раскрупњао и овако како је сада стојао, у домаћој хаљини и папучама, његова појава била је мало примамљива. Али он одједном наглим покретом изби себи из главе ту помисао. Њему још није било ни четрдесет година, имао је своје место, ранг и заслуге. Он ће данас још сасвим озбиљно говорити с том девојком.

И он врло добро расположен свуче своју домаћу хаљину и папуче.

2

Госпођица зажеле да још пре вечере види фабрику. Рунге се понуди да је проведе.

„Ја Вам се дивим, драги господине Рунге, и морам рећи да Вам у себи увек помало завидим. Не могу ништа лепше да замислим до да тако претурам међу природним тајнама. Ви ту видите тако много тога што за нас остале остаје вечита тајна“.

„Исто тако и мене обузима не мање завист и дивљење кад тако стојим пред Вама. И Ви сте једна природна тајна, госпођице Фогт, и то једна врло лепа тајна“.

„Откад Ви то правите комплименте, господине Рунге?“

Рунге поцрвене. „Ја то озбиљно мислим“ — промуца он збуњено.

„Онда се то не говори. Боље испричајте шта све радите у својој вештичјој кухињи“.

„Управо не баш оно што би требало, искрено речено. Додуше, радим много штошта. И једним делом иде добро. Али ипак није то оно што би требало“.

„А шта би било то право?“

„То не знам. То је — како бих рекао — то је као с неком женом коју је човек само једанпут летимично видео.“

Не зна човек ни ко је она ни где станује. Али њена слика му се заувек урезала у памет. Он долази у додир са још многим другим женама, али његова жудња ипак иде за оном непознатом женом".

„Јесте ли већ једном видели такву једну жену?"

„Ја не говорим о женама. Хтео бих само да Вам објасним како ја тако понекад у својој лабораторији — у својој вештичјој кухињи, како ви кажете — и немам праве воље за рад, па чак ни сам више не знам шта бих хтео".

„Ах, тако" — рече госпођица Фогт и одахну с олакшањем.

„Да", рече он расејано и поглед му прође поред ње у празан простор.

Ћутећи пођоше даље.

Он је проведе кроз фабрику сумпорне киселине и објасни јој прављење зелене, беле и плаве галице. У једном другом одељењу правила се сона киселина, Глауберова со и сода. Госпођици Фогт се ускоро мало замути у глави од многе чилске шалитре и претвореног нитрата поташе, од енглеског пирита, месинганог сумпора, исландске сумпорне земље и сировог сумпора из Галиције. Из велике даљине чу она о некој рафинерији сребра, о фабрици црнила од костију, о заводу за угљенисање рожине, о некој фабрици стипсе и нишадора.

Она затражи да изиђе на чист ваздух и Рунге је одведе. Госпођица Фогт мора на сваки начин да види грнчарску радионицу. Бачварска и корпарска радионица су одмах поред ње.

Они прелажаху преко крчага, лонаца и судова за топљење, обилажаху око циновских стаклених балона, прескакаху преко цеви, реторти, ведрица и корпа.

„Постоји још и једна сувача", примети Рунге у пролазу.

Али госпођици Фогт би довољно за данас.

Они полако пођоше према замку. Успут наиђоше на изванредан број мањих и већих јама, које су све делом до врха биле испуњене неком не баш миришљавом течношћу. Један део јама био је ограђен летвама. Према томе није било опасно приближити им се.

Већ је почело да се смркава. И госпођица Фогт се мало стресе кад прође поред једне од тих јама.

„Каква је то непријатна ствар у тим црним јамама?“

„Тер од каменог угља“.

„Зашто се то употребљава?“

„Ни за шта“.

Госпођица Фогт застаде изненађена. „Па зашто онда ово мноштво тера?“

„Добијамо га из гасног завода са гасном водом, ма да га не тражимо. Воду можемо да употребимо, али са тером још нико не зна ништа да предузме“.

Госпођица Фогт се наднесе над ивицу једне јаме и замишљено погледа у њено огледало црно као ноћ. „Човек би могао да се уплаши, кад би дуго гледао у ово“, рече она и одједном га ухвати за руку.

„А, нема никаквог разлога за то“, рече он смејући се и поведе је даље.

После једног тренутка она га погледа. „Господине Рунге, кад бих ја била на Вашем месту, ја бих једном сасвим тачно испитала овај тер, баш зато што је тако непријатан“.

Рунге одједном застаде, прихвати је за рамена и погледа раширеним очима.

Она осети неки радостан страх и срце јој тако закуца од ишчекивања као да хоће да прсне.

„Девојко!“ узвикну он сухо. „Девојко!...“

„Да“ — промуца она и погледа га с пуно оданости. Али тада виде како је његов поглед напусти и поче да тражи на земљи поред ње. Он је пусти, саже се и поче тако да иде по пољу, затим дохвати комад једне разбијене боце и поче њиме да црпе течност из једне јаме.

Он је стакло држао далеко од њене хаљине. Тако пође према замку. Успут су црне капи падале на земљу.

Госпођица Фогт потрча за њим. „Шта то радите?“ Он је погледа и осмехну се. „Извините ме, драга госпођице Фогт. И реците, молим Вас, и Вашој госпођи мајци да ме за извесно време извини“.

Међутим, он се више није ни појавио.

Та наука се лагано рађала. Много људског духа изгубљено је на оном бескрајном путу који је имао да доведе до „животног

алкохолу, соли, базе и киселине у води, неке и у води и у алкохолу или у смеши од обоје.

Рунге је, дакле, своју пробу наизменично третирао са ова три растворна средства, па је онда ту смешу ставио у машину за мешање, читаве часове мешао, опрезно загревао, таложио и филтрирао. Али при сваком покушају тер и растворно средство оштро су се одвајали један од другог. Ни у води ни у етру нити у елкохолу није се могао открити траг неке нове супстанције. Саставни делови тера каменог угља нису били растворљиви.

Рунге се најзад крете на починак. Пре но што леже, он баци поглед кроз прозор. Замак је лежао у дубоком миру. Само се на супротном крилу видела још једна треперава светлост. Шарлота Фогт? — помисли он. Али то ипак није могло бити могућно. Прошло је било два сата. Шта ли та девојка у ово доба ради! Он покуша да изброји прозоре на крилу. И то му ипак, и поред помрчине, унеколико пође за руком. Био је то четврти прозор с десне стране и он је знао да је то гостинска соба породице Хемпел. Нађе двоглед и угаси светлост да би гледао из помрчине. Али кад се опет врати прозору, светлост се преко пута била угасила.

Пред празном помрчином он поче да размишља. Па он је на вечеру био позвао дворску саветниковицу и госпођицу. Испекао је био гуску. Он потстаче ватру, припали светлост и отрча у кухињу.

Ватра у кухињи се већ одавно била угасила. Гуска у прегради је већ одавно била на једној страни мало угљенисана, али је иначе била мрко-златне боје.

Па он се то немогућно понашао. Он је на невероватан начин увредио и мајку и ћерку. Вероватно је и др. Хемпел био љут због његовог понашања.

Размишљајући тако о свему, он одреза један батак и поче да једе из руке. Затим отвори боцу црног вина, добро отпи из ње и седе за кухињски сто.

Гуска је имала изврстан укус. Он ће се сутра већ извинити како треба. Прво ће се извинити дворској саветниковици а затим доктору. Било му је јасно да ће га дочекати

мало хладно. Али госпођица ће га морати разумети. Она је била дивно створење, жена какву је он одувек желео.

Али како да јој то каже? Он нали још једну чашу и искапи је на душак. Да се она ствар не да растворити, то је он већ унапред мислио. Сутра ће он тер напасти сумпорном киселином, негашеним кречом и пушећом азотном киселином. „И ако све то не помогне, онда има још других средстава, тако мисли драга Шарлота“. — Мора се радити као она господа из пруских пукова, која су тако важним кораком долазила код Кобланка. Они су пробијали брешу у непријатељски положај, ако се непријатељ није хтео предати.

Његова отежала глава паде на кухињски сто. Гледао је себе као официра на челу коњичке патроле. Јахали су далеко напред као извидница у неку нову, страну земљу.

4

Госпођа дворског саветника Фогта била је душа од жене, како се то обично говорило. Била је сушта доброта, тешка добрих 200 фунти и није је лако било извести из стања мира.

„То је већ сувише!“ обрати се она после вишечасозног ћутања својој кћери. Возиле су се јутарњим поштанским колима, која су сада већ читав сат била на путу према Берлину. Дворска саветниковица је наваљивала да се одмах пође. Ни сата више није тела да чека. „Зашто си ме само вукла у тај Ораниенбург?“

„Зато што сам хтела да видим професора“, окрете се храбро девојка својој мајци.

„И та те је жеља сада свакако потпуно прошла“.

„Мајко, ја много волим професора“.

Дворска саветниковица се покрену на своме седишту. „Па зар се ти нимало не стидиш, Шарлота?“

„Зашто да се стидим? Професор ме исто онако воли као и ја њега“.

„Је ли ти он то рекао?“

„Није, али ја то знам“.

„Он ти је то сад и својим понашањем довољно доказао“.

Госпођица дохвати мајку за руку. „Мати, јеси ли ти кад си била девојка довела неког човека на неку мисао, мислим на неку замисао, на неку велику идеју?“

„Довела сам твога тату на идеју да се ожени са мном. Откуда ти сад паде на памет тако чудно питање?“

„Мени се чини да сам довела професора на такву једну идеју. Ја се нимало не разумем у томе шта он ради са својим стаклима и теглама, али мора бити да га то силно занима. Он је сместа одјурio кући. И радио је до два сата у ноћи“.

„Откуда сада ти то знаш?“

„Видела сам. Било је прошло већ два сата када је угасио светлост“.

„А ти си стојала на прозору?“

„Да, мајко“.

„А да те је он видео?“

„Па, видео ме је“.

Поштанска кола са добрим опругама отскакиваху о џомбасту биркенвердерску калдрму. Дворска саветниковица завали се у мекани наслон.

„Онда је то још већа бламажа!“ простиња она и притисну чипкану марамицу на лице.

5

Године 1832 Краљевско друштво за поморску трговину у Берлину откупило је Хемиску продуктну фабрику у Ораниенбургу од трговинског саветника др. Хемпела. Кратко време пре тога др. Хемпел је уговором везао професора Рунгеа за фабрику. Поморска трговина је професора Рунгеа задржала у служби.

Према уговору професорова је дужност била да према својим силама сваке године својим идејама и открићима увећава фабрички обрт, као и да било којим начином отклања губитке и недостатке. За то му је Поморска трговина плаћала месечну награду од $83\frac{1}{3}$ талира. „Пословни дири-

гент" Кохиус, кога је Поморска трговина била послала у Ораниенбург, добијао је месечну награду од 1000 талира. За то је имао да надзирава идеје и открића која би настала у предузећу.

Та 83^{1/3} талира управо су била довољна професору Рунгеу за стан и храну, да купује потребне књиге и часописе, да удара ђонове на ципеле, као и да му се пере и крпи рубље.

Рунге већ у првој години није имао времена да размишља о новцу и приходима. Сада у другој години имао је још мање времена за то. Он је из дана у дан седео у малом салону огледала, који је некада можда краљевском друштву служио за интимне вечере. Ту је он био удесио своју лабораторију, и ту је радио од раног јутра па до касно у ноћ.

Обичним растворним средствима Рунге није ништа био постигао код тера од каменог угља. Стога је он корак по корак приступио процесима са јачим дејством.

Прво је била дестилација при разним топлотама без додавања и са додавањем киселих и базних материја.

Рунге је посматрао шта се дешава у реторти. У доњем крају се кувало и врело. Садржина је мењала боју, пенушала се, избацивала клобуке, кркла, тутњала. У горњем делу су се образовале капљице, скупљале се и прелазиле у предњу реторту. Природне прасиле овде су јуришале једна на другу, сударале се, обухватале се, одбијале и сливале. Први резултат била је појава једне лаке, испарљиве течности налик на уље. Заостатак је била црна смола тврда као камен. Оштар задах је отежавао дисање.

Тако добијену течност Рунге је разблажио кречним млеком, протресао је, поново загревавао, добио један бистар раствор, додао сону киселину и, заплашен и изненађен, видео како се одвајају бистре, сирупасте капи. Нема сумње, ту је била пронађена једна нова киселина. Киселина из угља. Carbo је латински назив угља. Рунге је новопронађену киселину назвао карболном киселином.

Рунге је и даље пипао, као путник у ноћи. Он је вршио испаравање. У суду је био карболно-кисели креч. Вода

је испаравала. Супстанција у суду била је све гушћа, сушила се, по зидовима се накупише безбојни кристали, супстанција поста ружичаста, па црвена, па пурпурна и при даљем загревању сјајнокрмезна.

Рунге је уздрхтала срца буљио у ту боју.

Ту је морало бити нечега.

Ту се нешто догодило. Шта, то није знао.

Било је већ касно.

Рунге се докотура до ормана, узе из фијоке једну боцу и поче да чита етикету на њој као неко љубавно писмо. Боца је долазила из Бона у земљи бургундској. Њена садржина рођена је била 1814 године. Дакле, управо јој је 19 година. Године за заљубљивање.

Вино се преливало црвено у чаши. Црвено се сијала и течност у суду.

Рунге поче да пије. Чешће је пио и бивао весео.

Наишао је био на траг, али не на пут. Још није било резултата. Био је свега један знак, један путоказ, једна могућност.

Једна боја!

Једна грозница!

Рунге се сијао као оно црвенило у суду. Првипут му је недостајао човек коме би могао да саопшти своју радост. Он загрли грлић од боце и постаде свестан да је веома усамљен.

6

Тај један сат преко дана дворска саветниковица Форт није дозвољавала да јој ишта поквари. Одмах после ручка она би отишла да се одмори, па би отспавала пуна два сата и устала око четири, свежа и пуна предосећања за онај идући час. Тада би се брижљиво обукла, прегледала узгред хаљину своје кћери Шарлоте, покудила ово или оно и око четири и по часа сваког дана у пратњи своје кћери напустила би кућу у којој је био њен стан у горњем делу Маркграфске улице. Када би време дозволило, ишло би се пе-

шице, иначе би узеле фијакер и тако прешле кратак простор до Кранцлеровог угла.

Ко год је тридесетих година заузимао неко место у Берлину, тај је, сасвим природно, између пет и шест часова ишао код Кранцлера. У то време у тим просторијама показивали су се само људи истог ранга и истог положаја. Онај који би као странац дошао овде, тај би унапред узео једно место које је датом приликом имао да оправда. То је био неписани закон. А домаћи су у ово време својим уласком показивали свој положај и глас.

Дворској саветниковици су овде од памтивека била стављена на расположење два места. Места су се шта више налазила поред једног прозора који је гледао на улицу Под Липама. Лице дворске саветниковице било је обично тако строго и одбијајуће да се нико није усуђивао да седне за тај сто, иако су ту стојала још два слободна места. Утолико је строжи и хладнији био њен израз на лицу када је то после подне нашла једну од столица за њеним столом заузету.

Већ први поглед показао је дворској саветниковици да лице младог човека који је седео за њеним столом није било врло умно. Тај утисак су пре свега чинила његова уста. Велика доња усна и млитави крајеви усана указивали су помало на млакост и радозналост. Његов поглед био је без интересовања управљен на улични саобраћај испред прозора и био без одблеска унутрашњег живота.

Дворска саветниковица и њена кћи заузеле резервисана места не обраћајући више пажње на младог човека. Дворска саветниковица поручи послужење, управи неко равнодушно питање својој кћери и зловољно гледаше на улицу. Притом је младом човеку била окренула леђа.

Мамзел донесе чоколаду и пециво.

Руковање лончићем, шољама и тањирима имало је само по себи за последицу окретање плећа и главе. Дворска саветниковица насу себи и кћери. Изглед и мирис приамљивих послastiца учини да су оне на незваног госта готово биле заборавиле, када им се млади човек обрати.

„Опростите, милостива госпођо, управо је чудан случај који нас доводи заједно за овај сто. Ја се зovem Хо-

генат. Ја сам пре неког времена имао част да милостивој госпођи приликом улагања неколико хиљада талира будем од помоћи".

Госпођа дворског саветника подиже лорњет. Она само за један секунд погледа кроз лорњет, па затвори очи.

То што је видела просто није било могућно. За њеним столом седео је један намештеник њене банке и тај млади човек имао је ту смелост да је ослови у присуству њене кћери. Она је иначе била дорасла свакој ситуацији, али је овај сусрет збуни. Она тренутно не знађаше какво држање да заузме. Осетила је како су Шарлотине очи упитно биле управљене на њу. Да ли да се претвара као да тога човека никад у животу није видела? Она се толико радовала торти, чоколади и павлаци. Како сад да јој један сасвим стран човек поквари ту радост? У њој се појави жеља за осветом, жудња да тог наметљивца најдубље осрамоти. „Господине“, рече она подигнувши главу, „Ви, изгледа, као да не знате да обично у ово време Ваш шеф, претседник Поморске трговине, свако поподне овде пије кафу“.

„Милостива госпођо, ја то врло добро знам“, љубазно одговори млади човек. „Господин претседник је пре неколико недеља имао доброту да ме постави за свог приватног секретара. Мене је и данас овде послао господин претседник да примим евентуалне налоге“. Затим се окрете Шарлоти. „Милостива госпођица данас изгледа врло лепо“.

Шарлота поцрвене.

Дворска саветниковица гледаше кроз прозор. Кад би он био човек од такта, он би ме сад једном речју извукао из овог мучног положаја, мислила је она.

„Милостива госпођо, сматрам за повољан знак што сам и не слутећи сео управо за Ваш сто“. Он погледа Шарлоту па се онда опет окрете дворској саветниковици. „Сад ми паде на памет да је ово други пут како ме је повољан случај довео у везу с Вама. Ја сам оног пута Ваш капитал пласирао у Хемиску продуктну фабрику у Ораниенбургу. Та фабрика цвета. Откако је тамо неки г. Рунге, рад те фабрике све је рентабилнији. Уосталом, захваљујући раду. Поменутом г. Рунгеу још је веома потребно руководство наше дирекције“.

„Шта ви имате противу г. Рунгеа?“ упита Шарлота строго.

„Ништа“, одговори журно приватни секретар, „ама баш ништа. Ја га уопште лично не познајем; знам само за његове извештаје и они су понекад помало — како да кажем: сметени. У том господину Рунгеу, који је уосталом професор, крије се неки мали комедијант“.

Дворска саветниковица се за то време била потпуно окренула према младом човеку.

„Господине секретаре, дивим се Вашем познавању људи“, рече она сада претерано љубазно. „Радујем се што сам наишла на човека чији је суд тачан. Ми ћемо, надам се, у суботу ако буде лепо време ићи у Шафграбен. Затим ћемо око четири сата ићи у башту Кригерове кафане. Ако будете имали воље и времена, Ви ћете нам бити добро дошли“.

Господин Хогенат погледа Шарлоту која је непрестано гледала на улицу. „У случају да и милостива госпођица дели ово мишљење...“

„Шарлота ће у суботу пећи пловку и Ви ћете нам помоћи да је поједемо“, рече дворска саветниковица.

Шарлота га погледа искоса. „Ако ми обећате да ћете ми донети бољи извештај о господину Рунгеу“.

Г. Хогенат се насмеја. „Ако иначе немате никакве друге бриге, милостива госпођице...“

Дворска саветниковица је јела тарту с видним апетитом. „Чудне су младе девојке“, рече она жваћући. „Али то стога што су младе и осетљиве“.

7

Трговински саветник Хемпел позвао је био Рунгеа у своју канцеларију. „Драги Рунге, Поморска трговина је у великом степену незадовољна. Она Вам плаћа утврђену плату, а Ви помажете банкарку Елерсу да подигне рафинерију шећера од репе. Ви сте фирми Гау синова подigli уређај за бељење крпа, па сад тим истим људима још хоћете да помогнете и приликом прављења еластичног фир-

најса од тера. Зато не треба да се чудите ако су они у Берлину рђаво расположени”.

„И поред тога ја се ипак чудим. Ја сам Поморској трговини донео неколико хиљада талира, а помажем другима не тражећи за то никакве награде, јер ми чини задовољство да им помажем”.

„То Вам нико неће веровати”.

„Право да Вам кажем, то ми се баш ништа не тиче”.

Преко дана Рунге уопште није ништа радио. Није радио оно што је он звао радити. Радити је за њега значило седети у лабораторији при затвореним вратима и прозорским капцима, мудровати, мислити, дремати, послушквати, осећати, наслућивати, њушкати. Све док се не би појавила нека могућност, док не би синула нека идеја или му не би дошла нека мисао. А тада би појурио према својим апаратима и стаклима, узео би неку епрувету, неку реторту или суд и мешао, тресао, грејао, мирисао мешавину, уздизао је према светлости, чекао при сваком опиту напрегнутих нерава на резултат. Десетине опита биле су узалудне, стотине без резултата. Али то није ништа чинило, то га је само потстицало, раздраживало, терало све даље. Време је вртоглаво пролазило.

Поноћ.

Свануће.

Радници су опет долазили. Врата су се отвара. У фабричким просторијама почињала је тутњава, лупа и куцање. Чули су се гласови. Из димњака се уздизао први црн, густ дим од каменог угља, који је тако дивно мирисао кад би га ветар оборио према земљи.

Сад је требало ићи по фабрици, надгледати мешавине, давати упутства, спречавати глупости, узимати контролне пробе, понекад се и сам лаћати посла, показати неку вештину, неки мали трик.

У десет часова др. Хемпел је желео да има извештај, у 10 и по пословни диригент Поморске трговине очекивао је свакодневни рапорт. Том приликом се морале слушати речи: „Мало више енергије, професоре Рунге! Ми морамо нешто ново да изнесемо на тржиште, увек нешто ново,

као и трговци с играчкама или помодне трговине. Акционари хоће добит, иначе ће повући свој новац".

Повући ће свој новац...

Шта се њега тицао новац тих људи. Није га се тицао ни његов сопствени. Акционари су имали златну дугмад на маншетама, брилијанте на бурмутицама, свилене превлаке на намештају. На тако једној свиленој превлаци ширила се понека крупна људина, сјајан поклопац бурмутице отварала је дебела рука и прстима приносила бурмут носу. Затим би та рука повукла маншете, дограбила гушчје перо и — повлачила натраг новац. Бентелман, акционар, купио би Кноблендер с његовим дивидендама, вунене прслучиће за своју дечурлију, шешир с пером за жену и погребни ковчег од праве храстовине, а не од бедне, сирове чамовине.

Рунге погледа у руке пословође Броеа. Те руке су биле готово црне од многих киселина, есенција и цеђева, имале су бразде, пукотине, жуљеве и препукнуте нокте. Али је у тим рукама било снаге, било је умешности, оне су биле окретне и жилаве, у њима је било извежбаности, воље, умешности, душе. Радне руке су то биле, мушке руке, руке борца, ствараоца, насађене на две медвеђе јаке мишице које су висиле о два рамена, као два камена блока, из којих се на горе уздизао врат као у бика, који је опет носио ону четвртасту главу с кратком чекињастом косом, широким стиснутим уснама и бистрим, добрим и веселим очима. Биле су то исте очи као у Шарлоте. Пред тим очима време је пролазило као у лету, свеједно да ли би оне гледале човека споља или изнутра.

Изби подне.

Дође вече.

Рунге оде у своју лабораторију и тек тада би у стању да најзад отпочне нешто да ради.

Све што је сада радио радио је с љубављу.

Он је и даље испитивао тер од каменог угља. Правио је по стотину опита за једну ноћ. Али они нису доводили ни до каквог резултата. По читаву недељу понављао је он покушаје, по две недеље, по двадесет недеља. Није се умарао. Знао је да пипа по помрчини као онај који копа злато, као ловац бисера, као Колумбо. Али је он веровао у свој циљ, исто онако као што су они веровали у злато, у бисер, у далеки континент.

Рунге је пошао из далека. Свет је био пун тајни. Он их није знао, али их је осећао. Заобилазним путем дошао је до палминог уља.

Он га прихвати, разгледа га, играше се с њим, па најзад дође на то да га, опрезно пробајући све нове начине, претвори у сапун.

Најзад употреби гашени креч без воде, разложи кречну воду соном киселином.

Зашто?

Због чега?

Пипао је по неизвесности.

Тако је Рунге пронашао лаку материју налик на восак те је назва „палмин восак“.

Био је то стеарин.

Једног дана Хемиски продуктни завод испоручи свеће које се нису димиле, чији пламен није заударао, које су биле много јевтиније од воштаних и лојаних свећа. На двору пруског краља ускоро су се употребљавале само те свеће. Поморска трговина правила је велике послове. Рунге је и даље добијао $83\frac{1}{3}$ талира месечно. Он је једном узгред поменуо повишицу. До тога није дошло, али он то није осетио ни као губитак ни као неправду.

Палмин восак за њега је био налазак а не проналазак.

Он је још био при оној киселини коју је био добио из тера, при фенолу.

Већ по девет стотина тридесет шести пут Рунге упали пламен под ретортом. Он је сваки поједини покушај регистровао, обележавао бројем, бележио примедбе, начин

рада, а у последњој рубрици је бележио исход. Као последњи резултат Рунге је у своју листу био унео „розолну киселину“, ону дивну црвену боју, коју је био добио из карболне киселине. С неумањеном пажњом посматрао је он испарења која су и овог пута излазила из тера каменог угља, згушњавала се у жућкасте капљице на путу према реципијенту и најзад се у њему скупљала. То прво одливање он је означио за себе као „уље каменог угља“, ма да то у хемиском смислу нема ничега заједничког с неким уљем. На тај назив побудио га је само изглед.

Ово лако уље каменог угља било га је очарало, није га више пуштало. Људи су столећима тражили „камен мудрости“. Он је држао да је у тој светлуцавој течности ушао у траг нечем што је томе било слично. Несумњиво је хиљадама тајни било сакривено у тој течности. У томе реципијенту лежала је за њега читава једна чаробна земља, васиона, неограничено ловиште.

Досад је он с овим лаким уљем каменог угља претежно радио помоћу кречног млека. Сад је покушао са разблаженом сумпорном киселином, додао је поташиног цеђа, загревао, кувао, дестиловао, испитивао мирис гасова који су се образовали и мирисали на фосфорну киселину и горке бадеме. На крају је у своме реципијенту добио неку бледу течност налик на уље, те је стојао збуњен пред тим новим налазом, забележио је овај резултат у своју листу због његове беле боје као „леукол“ и није имао појма да је нашао неку материју која је доцније у фотографији с бојама имала да игра важну улогу. За њега је та материја као и свака друга била примамљива тајна, нешто ново, путоказ на путу. У тим огледним стаклима се нешто догађало. У тим реципијентима се показивало нешто нечувено. Рунгеова рука је почињала да дршће када би узео неки нови реагенс да га дода том уљу каменог угља.

Његова рука била је потпуно мирна када је једне вечери узео раствор хлорног креча. Он је полако и пажљиво сипао раствор, све кап по кап, у лако уље каменог угља, стресао стакло и хтео да га по старом обичају разгледа према светлости.

Али не беше у стању то да учини.

Страх који му прође читавим телом спречи га то да уради.

У своме стаклу држао је неку тамнољубичастоплаву боју, која је била дивна.

Рунге се тек после дужег времена умири. Ту се догодило нешто нечувено. Досад је хлор разарао сваку боју, а овде је први пут направио једну боју. Рунге се поводио као у неком чаробном врту. Шта је то све било? Какав се то нов свет пред њим отворио? Шта ли је то било што је овде имао у рукама?

Шарлота! Твоје очи су плаве као раствор који овде имам.

Шта то имам овде?

„kianós“ значи плаво, а „oleum“ је наше „уље“.

Рунге је овај нов налаз назвао „кианол“.

Никако није имао мира.

Уносио је биљке у раствор и оне су умирале. Пијавице би у њему одмах угинуле. Сипао је киселину у плави раствор и добијао безбојне кристале. Ако би кристалима додао раствор кречног млека увек би опет добио љубичастоплаву боју.

Ти кристали су били анилин.

Само, Рунге то није знао.

9

Госпођа дворског саветника Фогта једном месечно призивала је себи своје пријатеље. Том приликом редовно је био смуђ из Хафела и гуска из Померанске. Али на ова укусна јела били су призивани само ужи пријатељи. Остали познаници бивали су умољени да дођу на чашу боула после вечере.

„Али твога Рунгеа нећу ни по коју цену да позовем да нам дође“, рече дворска саветниковица сасвим одлучно. „Ја уопште не могу да подносим та особењаштва. Један човек мора да зна шта се пристоји“.

Шарлота је не мање енергично заступала своје гле-

диште. „Ти не можеш да упоређујеш професора с једним агентом Поморске трговине. Он свој задатак не добија тако као господин агент. Он сам себи поставља задатак и онда је као опчињен њиме, онако као што је неки морнар опчињен далеким острвима или као неки официр својим будућим победама“. Затим одједном промени тон и прелази на ласкање и молбе. Она је знала врло добро шта је маријетела да чује и по томе се управљала. И није дуго чекала на успех. Дvorsка саветниковица потапша кћер по рамену и ведро се насмеја. „Чак и мени у мојим годинама био би тај твој професор помало досадан. Али ја сам ипак за то да се сваком човеку пусти на вољу. Пиши, дакле, свом професору да оног другог четвртка буде овде на вечери. И онда ћемо видети да ли се поправио или није“.

Писмо које је после тога Шарлота написала долетело је усред Рунгеовог победничког расположења.

Рунге је био потресен.

Он није могао да схвати срећу која га је због овог писма испуњавала. Шарлота је писала без уздржљивости и околишења, она је писала поштено, отворено и храбро. Њено писање је било љубав и захтевање.

Рунге је седео испред својих справа, држао писмо у руци и гледао кроз прозор на широк празан јесењи предео. Њему ће ускоро бити четрдесет година, а Шарлоти двадесет четири. У њему се јави нека нелагодност, неко неповерење према младој девојци, неповерење према себи самом. Да ли је то била нека ђуд код Шарлоте, или слабост, сањалаштво, заблудела романтика? Да ли је он смео да искоришћује неискуство једног младог створења?

А кад би је учинио својом женом?

А његов рад!

А његове навике!

А његова страст за самоћом!

А његов час мудровања, размишљања, наслућивања, тражења!

Да ли је он хтео све то да жртвује?

Да ли је он то могао?

Шарлота?

У њему се појави осећање неке топлине. Оно овла-

да њиме. Осећао је као неки бол од те тихе радости. Али је то била и дубока радост. Он написа Шарлоти да ће доћи.

Усред ноћи он стави писмо у поштански сандучић. И не оде кући. Још дуго је стојао са узнемиреном савешћу, носталгијом и срцем које је лупало.

Имати дете од Шарлоте.

Та мисао га је чинила побожним.

Прекрштених руку оде он кући. Уздигнувши свећу приђе огледалу и разгледа своје лице, затим спусти свећу и разгледа прво једну па онда другу руку.

Како је та девојка могла њему да пише таква писма?

У среду идуће седмице он се поштанским колима одвезе у Берлин. У четвртак у подне оде да потражи Шамиса. Шамисо је у то време био са службом у Ботаничком врту. Рунгеа одведоше у стаклену башту и рекоше му да причека за тренутак.

Тежак мирис егзотичних биљака обујми га. Ваздух је био влажан и топал. Осећао се мирис орхидеја, цветова страних земаља, даљине, обећања. Рунге се осећао некако лак и чудно слободан. Шамисо је био пропутовао читав свет. Он је обишао читаву Земљу. Рунге се саже изнад једног расцветалог цвета дивних боја. „Јава“, помисли он, „Бали... лепи људи... неизрецива људска срећа“. Шамисо је био написао дивну књигу о томе путу. Размишљао је о тој књизи, али не могаде да се сети ниједног места из ње. „Изнад свих врхова је мир“, певала је Шарлотина песма у њему. Рунге је био пун захвалности. Био је као у некој опијености. Утом дође Шамисо. Већ издалека се видело да је добро расположен. „Рунге! Рунге! Како се радујем!“

Загрлише се. „Како је, стари пријатељу? Како иде?“

Пођоше по Ботаничком врту. Шамисо показа пријатељу у стакленим баштама низ нових, егзотичних биљака, које је био набавио за врт. Шамисо је био препун успомена и идеја. Рунге га је са дивљењем посматрао са стране. То је, дакле, славан човек. Његов „Петар Шлемил“ био је сада преведен на све светске језике. Његове песме могле су се наћи у свакој немачкој породици. Шта су према томе били његови мали експерименти које је он изводио у малом барокном салону тамо у Ораниенбургу? Људи су ипак ишли

сасвим другим путевима него што је то он у својој уса-
мљености замишљао.

„Шта радиш ти управо, Рунге?“ упита одједном Шамисо. „Већ одавно се ништа о теби не чује. Имаш ли неки план или је тренутно код тебе неки застој?“

Рунге се прену. „Шта ће ми план? Људи као ја целог свог века пипају по мраку. Али ја се ипак некако тако осећам као да негде неки отвор мора да води из овог теснаца. Тај излаз желео бих да нађем. Ако ти то називаш планом, онда ја тај план имам“.

„Изгледа ми, Рунге, као да ти пољски ваздух не прија. Не би требало да се тако повлачиш. За то време други су те претекли у положају“.

„Шта ме се тиче положај!“ поче да се брани Рунге. „Ја бих желео да најзад створим нешто трајно“.

„И са мном није ниуколико друкчије. Песништво са-
пуним месецем и споменком дошло ми је до грла. Зами-
сли, Рунге, написао сам песму о локомотиви, полугама, ру-
чицама, котлу, точковима, пари и атмосферама. Могу ти
рећи да се осећам као понова рођен“.

„Немам ништа против тога. Али се ипак мора и радити нешто што људе ослобађа бриге. Мора да се изнађе нешто против глади, хладноће, подагре, нерасположења. Нешто против бола, Шамисо. Човек кога боли зуб нимало не мари за Гетеове елесије“.

Пођоше даље.

Шамисо је замишљено гледао преда се.

У соби је био постављен сто.

Седоше.

Девојка насу кафу и стави колач поред лончића. Колач је био са шљивама. Исечене шљиве стојале су густо и усправно на корама теста. Шамисо посу ситан шећер по сочној маси и лице поче да му се сија. „Живот је леп“.

Рунге је већ био појео први комад. Шамисо мораде да се насмеје. Рунге се такође мирно насмеја и маши се за други комад.

Шамисо одједном подиже нос. „Реци, ми, драги Рунге, како ти то уопште миришеш?“

„Како миришем?“ упита Рунге пренеражено.

„Мирисати није никакав израз. Ти заудараш“.

Рунге сасвим поцрвене. „Знам, мирис тера остаје у коси. Он се не може истерати“.

„Али тако апсолутно не можеш ићи на вечеру код грофице. Она ће те посадити на балкон. Саветујем ти да безусловно идеш код коафера“.

„Реци боље код берберина“, поправи га Рунге.

„Берберин није коафер“.

Рунге стави нешто наглије кашику на тањир. „Може ти се опростити само зато што си Елзашанин, Шамисо. Као Елзашанин ти си више код Француза него код нас“.

„Стој!“ рече Шамисо сад озбиљно, „не говори глупости. Та ствар иде са срцем, а не са кљуном. А сад пођи своје берберину. Ја ћу те пратити“.

И одоше према центру града.

Шамисо је чекао код Кобланка.

После једног часа Рунге дође. Дуга коса била је очешљана у дуге коврџице.

Шамисо се уплашено трже. Из Рунгеове косе долазио је продоран мирис цимета и каранфиловог уља, бергамота и још увек претежно тера.

„Шта је?“ упита Рунге. „Заударам ли још?“

„Сад миришеш“.

Преко Рунгеовог лица пређе тешка сенка. На својој мишици осети Шамисову руку.

Тек доцкан увече они напустише подрум Лутера и Вегнера.

Рунге је млатарао штапом по ваздуху и лармао. „Ја не дозвољавам да ме ико посади на балкон... Разумеш ли... Фридрих Фердинанд Рунге не дозвољава да га поставе на балкон...“.

Шамисо је гласно певао.

Четврти део

А Н И Л И Н

Кант и Кенигсберг су појам. Шопенхауер и Гетинген не мање. Човек увек даје лице свом времену. Дело даје жиг времену. „Постоји само једна наука“, каже филозоф, а то је „филозофија“. Она пита, *quid insit in rebus*. Она пита за садржину, за смисао ствари и то је једино питање које је достојно људског духа.

Свакако да није случај што се природне науке одувек придају Филозофском факултету и електричне справе, мотори за сагоревање и германин нису најгори резултати ове врсте филозофије. И Гисен и Либиг су некад били појам.

1

Слушаоница је била дупке пуна. Седишта слушалаца била су степенасто поређана, као седишта у амфитеатру. Степенице на пролазима између редова седишта биле су до крајње могућности заузете. Свако испупчење зида, свака прозорска даска била је заузета као седиште. Чак и на ормане који су били поређани на задњем зиду сале били су се посадили слушаоци и бранили их од сваког напада. Предавање је требало да отпочне у четири сата. Око три и по служитељ је отворио врата од слушаонице и неколико минута доцније они који су наишли морали су се вратити натраг. Сасвим природно да јуриш на места није могао да протекне без трвења. Пошто се ова појава понављала пре сваког предавања, то јест из дана у дан за време читавог

семестра, то се на меродавном месту помишљало на издавање карата. Међутим, од те се мере одустало, јер би се она према схватању многих противила академској слободи. Стога се свако морао старати како ће доћи до места.

Већина слушалаца су били Немци. Али поред дијалеката свих немачких земаља и области чули су се и језици свих европских држава. Млади људи из Чикага, из Москве, па чак и из Буенос Аиреса били су дошли овде у Гисен да чују светског хемичара професора Јустуса Либига.

То после подне било је изванредно топло. Па ипак ниједан слушалац није био изостао. Напротив, навала је данас била још јача него осталих дана. Разлог тој навали била је вест која се брзо распрострла кроз све слушаонице, семинаре и лабораторије. Наиме, свуда се говорило да Либиг за своје данашње предавање припрема неко нарочито изненађење. Какве би врсте имало бити то изненађење, о томе нико није имао ни појма.

То после подне усред слушаонице налазио се један млад човек од око двадесет година, који се тако седећи једва ма у чему разликовао од осталих слушалаца. Лепе црте на лицу, живахне очи, високо чело, све то није било никаква ретка појава међу младим људима који су се овде окупљали. Али код њега је било нешто чудно. Начин на који је гледао сто за експерименте, који се испред редова слушалаца пружао од зида до зида и радозналост којом је гледао припремљене апарате и инструменте допуштали су да се закључи да он није често имао прилике да види такве ствари. Његов поглед је пажљиво пратио служитељеве покрете који је премештао или уређивао справе. И док је он тако седео, потпуно утонуо у своје посматрање, њега гурну сусед: „Еј, Хофмане, како се осећате?”

„Као да ће се сваког тренутка подићи завеса испред најлепше жене на свету!”

„Ви то имате нека комична упоређења, Хофмане”.

„Како комична, Менсфилде? Све је овде напрегнуто, читава околина. Овде је велика тајна, опипљива близина скривених снага”.

Менсфилд се насмеја. „Види се да долазите из правног семинара а не из лабораторије“.

„Али Ви ме одајете!“ јекну Хофман. „Зар треба свако да зна да сам ја овде уљез?“

„Умирите се! Готово половина свих ових који овде седе, гости су“.

Ту се њихов разговор прекиде. Заори се громогласно лупање ногама о под.

Појави се професор Либиг.

Био је то академски обичај и студентско право да се допадање исказује лупањем ногу о под а недопадање стругањем пода.

Лупању ногу овог пута није било краја.

У првом тренутку Хофман је био разочаран професоровом појавом.

Професор Либиг није био крупан човек. Стасом је био готово слабак. Импозантна је била глава, а та глава је чинила да се све друго заборави. Изнад очију пуних ватре и радозналости нагињала се уска лобања. Чело се тек високо губило у густој коси. Танке усне су показивале енергију. У њиховим угловима лежао је вечити осмех.

Либиг се ослони рукама о сто. Гледао је на апарате који су стојали пред њим. Тако је чекао да се смири бура од поздрава.

Тек потом он подиже главу и граја се одједном утиша.

„Господо!“ зачу се у сали Либигов висок, јасан глас, „рецимо најзад и укратко: Хемија је запала у безизлазан ћор-сокак. Наше аналитичке методе доводе нас непрестано пред исте резултате. Тако ми приликом анализе сумпорне киселине дознајемо само то да се у њој садрже само два водоникова атома, један атом сумпора и четири атома кисеоника. Морам да вам кажем, да ја притом сам себи личим на архитекту који стоји испред неке тајанствене зграде, која га поражава својим генијалним стилем. Да би дознао тајну конструкције, он руши зграду, ставља камење на једну страну а греде и даске на другу. Он најзад дознаје колико је камења а колико дрвета употребљено за грађевину. Али оно што је хтео знати, то је план! Он је хтео да дозна за план те грађевине, јер је и он хтео да

гради исте такве куће. И ми, исто као и онај архитекта кућу, рушимо наше молекуле. Ми налазимо цигле, али нам структура остаје скривена. Међутим, нама је потребна структура једињења, ако желимо да сами стварамо једињења. Синтеза мора да буде резултат анализе".

Громогласно одобравање прекиде говорника.

Професор Либиг поче да се брани. „Господо, ја вам не објављујем Јеванђеље! Ја вам постављам задатак!"

Опет настаде одушевљење.

Опет један миг и мирно, готово тихо, чу се сад глас. „Ја већ дуго радим на томе да нађем структуру једињења. Не знам да ли ће мој живот довољно потрајати да то нађем. Ви сте млади. Вама припада да сарађујете на томе задатку. Можда међу вама седи тај срећни човек који ће наћи решење. А можда ће бити потребан рад многих генерација".

Либиг заћута.

У сали је била тишина.

Хофман је био ухватио Менсфилда за руку.

Одмах потом Либиг узме два реципијента у којима је била нека бистра течност. Он подиже реципијенте према светлости. „Прошлог пута смо стали код узајамних дејстава алкохола и сирћетних киселина".

2

После тога њих двојица су седели код „Вранца" на једном канабету, које је било превучено црном кожом и по ивицама опточено белим јексерчићима. Пред њима је стојала боца вина.

Хофман се никако није могао смирити. „Сасвим је свеједно шта један такав човек предаје. Он би исто тако могао предавати о красуљку и пуноглавцима и увек би била иста грандиозна ствар".

„Ви сте се добро загрејали. Готово ми је криво што сам Вас тамо вукао".

„Менсфилде, како можете тако нешто да говорите!

Ви не знате колико сам Вам захвалан. Мени су се тек на овом предавању најзад отвориле очи“.

„Онда пређите у име Бога док још има времена“.

„Ја се вечито решавам на то, наравно само у себи. Привидно ја сам на правима, али ми, верујте, понекад дође да побегнем одатле. Ја сам у некој вечитој узнемирености. Ја сам за правника таман као слеп човек за ноћног чувара. Само кад мој отац не би био тако широкогруд човек! Он ми даје потпуно одрешене руке. Он ме ни на шта не присиљава. Али ја знам да је његова највећа жеља да ме једном види као владиног асесора. Мој отац је архитекта при Универзитету. Постављен је за коморног саветника. Такав један стари господин има своју амбицију. Он налази да је пристojно имати једног правника у породици. Ја сам се потрудио да му учиним по вољи и сад видите како са мном стоји ствар“.

„Мени се од почетка чинило као да сам и ја ту нешто скривио“.

„Нисте Ви ту ништа скривили. Тако је то одувек са мном било. Ја бих и без Вас дошао онде где сам данас“.

„Дакле, бићете и даље правник?“

„То још не знам. Код мене ће доћи до тешке борбе. То је сигурно“.

„Нисте Ви једини с којим ствар тако стоји. Шта више ја верујем да је са свима нама иста ствар. Само се мења milieu. Мене је отац био послао на једну од својих факторија у Индији. И ја сам ишао. Доцније је требало да наследим његово место у „Bengal Indigo Corporation“. Али ја нисам имао воље да на свој конто у банци ставим зној Индуса. Иступио сам са посла после годину дана. Хемија ми је изгледала као нека врло модерна и врашки интересантна ствар. Како ми у читавој Енглеској немамо пристojне лабораторије, то сам дошао у Гисен. Наравно, без очевог благослова“.

„И није Вас после нимало мучила савест?“

„То да. Али сам рекао у себи: Свој живот морам ја да живим а не мој отац“.

Глад за хлебом није велика глад.

Велика глад је за зарадом. Она гради силосе, магацине и и оклопне трезоре. Она спекулише, ствара вештачку понуду и тражњу, појачава и једно и друго. Она ствара коњунктуру и кризу.

Велика глад води и велики рат, а тај велики рат не зна ни за Црвени крст ни за уговоре о миру.

Његово поприште је берза.

3

Мистер Остен Џемс Менсфилд стојао је у својој облачионици и везивао кравату. Данас то није било лако. Осталих дана тих неколико покрета руком нису му задавали никакву тешкоћу, али данас су му мало дрхтали прсти, руке су му биле узнемирене. Он је то већ био приметио за доручком, кад је шољу чаја хтео да принесе устима. Он сад љутито већ по други пут отрже тешку свилену кравату с врата и понова поче да везује чвор. За тренутак, мистер Менсфилд се осети у искушењу да ову изненадну неспретност припише својим годинама, али одмах брзо одбаци ту помисао. Иако није хтео самом себи да призна, он је имао трему. Имао је праву правцату трему од седнице на берзи. Он није био тако осетљив као приватан човек, али као послован човек није дозвољавао да му се ишта замери. Његов мир у пословним стварима био је управо ушао у пословицу, па зар да сад он себи призна да му пред једном седницом у берзи дрхте прсти?

Он је просто био преоптерећен, рече он у себи. Мистер Браун је био комотан где год је само могао. Откако је фирма била добила овај полет, он више није сматрао за потребно да се труди. Па и нашто кад је имао за ортака једног мистер Менсфилда? Он је купио летњиковац у близини града, држао је коње и кола и трчао цео дан с децом по трави.

Ту мистер Менсфилд застаде. И он је имао сина. Да је бар Чарли овде, било би му лакше. Тада би добар део посла могао свалити на млађа плећа, могао би тако под своје старе дане да ипак нешто има од живота.

Мистер Менсфилд погледа се у огледало. Сивоплаве

панталоне нису рђаво стојале његовој мршавај фигури. Па и кравата је чак стојала како треба, а затвореноплав капут био је просто песма. Шта је управо мислио тај мистер Браун! Као да и он није могао да закупи један исто такав летњиковац и — па да, и да опет доведе у кућу неку младу жену. Дохвати рукавице и штап, натуче на главу сиви полуцилиндр и баци последњи поглед у огледало. „Педесет година није никаква старост“, рече он гласно и испрси се.

Затим му одједном у успомени искрсну слика једне младе девојке, тако близу и тако разговетно, да му се учини као да још распознаје поједине црте на лицу и би му топло око срца. Где ли је мис Мери Мек Клен? Пуних десет година нико није ништа о њој чуо. Он понова осети велику љутњу на мистер Брауна који му је и тада ту девојку тако рећи отео. Ове године читав принос изнео је 1600 мана, дакле једва 53 хиљаде килограма. Никад још жетва није тако мало донела. Сто тона било је најмање што се у најгорим годинама добијало. Ипак на другим факторијама принос је овог пута још гори био него код В. I. С. Али какву је робу опет имао В. I. С.! Берза ће се опет отимати о ову малу али „прима примисима“ тачку. Отуда и несигурна рука и малопре за столом и сад пред огледалом. Мораће доћи до такве хосе какву берза са индигом још није доживела. Чак би и Чарли са својом 21 годином добио дрхтавицу у рукама пред таквим једним изгледом. Али Чарли је претпостављао да иде за својим пасијама, да се закопа тако у понеком малом граду и да се бави будалаштинама уместо да доживљава неописану срећу, коју пружају само бриге и триумфи од озбиљнијег рада.

Мистер Менсфилдова кућа налазила се на Тринити Скверу. Изнад дрвећа у парку видео се масивни Тауер. Одавде па до берзе водио је не тако широк али прилично леп пут. Мистер Менсфилд није тога јутра ништа видео од оронулих предњих страна кућа које су ивичиле уске улице. Не гледајући ишао је он џомбастом калдрмом, избегавајући многе барице и не загледајући много. Тражња индига последњих година била је јако порасла, али је ипак још полазило за руком да се покрије потреба. Најбоља идеја коју је покојни Томсон имао било је оснивање треће факторије у Моршедабаду. Штета што је и њега грозница тамо доле

тако рано сагорела. Било је покаткад и горких ствари. Протекле године је „Bengal Indigo superfine purpur“ донео само 22 шилинга и три пенија од килограма. Целокупна жетва била је уосталом двоструко богатија него ове године. Мистер Менсфилд је срачунавао, множио, извлачио средину. Морало се просто постићи 33 шилинга за килограм. На јучерашњој берзи нуђено је 29 шилинга и пет пенија. В. I. С. није продала.

Берза за индиго одржавала се у једној споредној сали берзанске зграде. Бар досад је увек тамо држана. Али кад мистер Менсфилд уђе у салу у Берзи, сала је била готово празна. Само неколико посредника стојало је на својим местима. Купаца није било.

„Мистер Менсфилде, хоћете ли и Ви?“

Мистер Менсфилд се осврте. Пред њим је стојао један агент. „Куда, мистер Блесе?“

„У Шерманову крчму“.

„Шта је код Шермана?“

„Берза“.

У Шермановом локалу била је страшна гужва. Ту су се тискали сопственици факторија и grosисти, агенти, заступници великих трговина боја, поред њих неодређене егзистенције које су са индигом исто онако трговале као и са дијамантима, старим гвожђем, крпама, комадима калаја или вуном. Ту нема никакве спекулације са хосом или бесом. Овде је само роба нуђена. И сама та роба продавана је и плаћана у готову. Спекулација би тек доцније почела, напољу, изван овог подручја, у магацинима купаца. Разлику би тада тешка срца плаћали мали трговци и занатлије у Европи, домаћице и њихови мужеви, којима је било хитно потребно неко ново одело или нов капут.

Поглед на ту војску потрошача одређивао је цене код Шермана заједно са небом изнад Јаве и Бенгала.

Већ пре једног сата нуђено је 34 шилинга и 4 пенија.

Мистер Менсфилд и овог дана није још ништа продао. Кад би идући дани донели само један плус од једног пенија, 12 пенија је чинило један шилинг, а 20 шилинга чинили су једну фунту.

Рунге је био остао сам.

Дугогодишњим радом он је покушао да среди своје налазе и да у резултатима својих експеримената пронађе неки систем. Али сви опити још никако нису дозвољавали да се уђе у законе који су спајали елементе међу собом. Они су донели боје. Боје и опет боје, затворено сјајан пурпур као и нежно малахитово зеленило.

Најзад је ипак написао извештај. У билансу је имао три киселине и три базе које је нашао у теру каменог угља. Простим речима описао је понашање тих супстанција кад би их помешао с другим базама и киселинама. Могао је да изабере друге речи, крупне речи, речи обећања, речи неког даљег прорицања. Али он је готово узгредно износио како је добијаним растворима боја с добрим успехом бојио дрво и тканине. Па и наслов није ништа нарочито обећавао. „О неким продуктима дестилације каменог угља од Ф. Ф. Рунгеа“ тако је био ставио наслов.

Погендорф је затим тај извештај донео у својим „Аналима“ и Рунге је обе свеске у којима је био извештај послао свуда онамо где је могао очекивати да ће наићи на разумевање за свој посао. Свеске је послао и „Поморској трговини“ и, са једним нарочитим писмом, такође у Гисен професору Јустусу Либигу.

Рунге није очекивао да ће га запљуснути талас одушевљених писама, али је сасвим поуздано мислио да ће се понеки хемичар латити његових налаза и понова их испитати, да ће тако настати размена мисли и као последица тога нека врста заједничког рада. Али се ништа од тога не догоди. Нико се не осврну на његов рад. У прво време он је са све већим нестрпљењем хитао пред писмоношу. Сада, пак, после толико месеца он је своју пошту примао у стану без икакве радозналости.

Читаву годину дана доцније нађе Рунге у тој пошти једно писмо од „Поморске трговине“. Банка му је слала исечак из неког хемиског листа другог ранга у коме је некакав господин др. Рајхенбах, хемичар из Бланска у Мо-

равској, покушавао да Рунгеова открића жигоше као плод научничке охолости. „Поморска трговина“ сматрала је за умесно да господину професору Ф. Ф. Рунгеу у једном пратном писму саопшти да његов кровни фирнајс, који је он по њиховом налогу саставио, стално наилази на велико допадање код муштерија.

Рунге гласним смехом даде одушке своме осећању. Био је то болестан смех.

5

Шарлота Фогт је прошле године по смрти своје мајке наследила знатно имање. Она је са старом домаћицом и даље на уобичајени начин водила родитељску кућу. И око ње је био настао мир. Налазила се при крају младости и још неударата.

Господин секретар Хогенат навраћао је у одређеним размацама времена. Он је по смрти дворске саветниковице госпођици у свакој прилици био при руци, свуда ју је са највећом ревношћу одмењивао при свима досадним и необичним стварима које смрт једног тако блиског бића собом доноси, па је веровао да има двоструко право да код даме која је остала сироче заузме место заштитника. По којна дворска саветниковица желела је још док је била здрава да се секретар заузме за Шарлоту, а за време своје болести она га је отворено молила да се по могућности и убудуће заузима за Шарлоту. Према томе, ако се он сада још отвореније него раније трудио да заслужи Шарлотину наклоност, то је било само у смислу материног завештања и нико није могао о њему рећи да циља на наслеђе породице Фогт.

На жалост, сада је госпођица његово стрпљење стављала још на тежу пробу него за живота мајчиног и секретару Хогенату није никако остало незапажено где је требало тражити прави разлог тога држања; он, дакле, није остављао ниједну прилику неискоришћену а да у повољном правцу не утиче на госпођичино мишљење о себи. Не може се рећи да је баш много бирао средства.

Једне недеље рано изјутра он заједно с уобичајеним ружама стави на сто пред Шарлоту и неке новине. Шарлота погледа равнодушно прво руже, а потом још равнодушније лист. Али одједном поцрвене, журно дохвати лист и поче га грозничаво читати. Читала је без прекида обележени чланак.

Најзад спусти лист. „Ко је тај др. Рајхенбах?“

„То Вам не могу рећи, госпођице Шарлота. Нисам никад ништа чуо о томе човеку“.

„Како сте онда дошли до овога листа?“

„Издавач је послао више примерака „Поморској трговини“, свакако претпостављајући да ће нас чланак интересовати. Поменути г. Рунге се ипак у извесном смислу налази у нашој служби?“

„Зашто ми нисте набавили рад професора Рунгеа? То би ме радовало. Ово што сте ми донели, то је неко злобно наклапање“.

„Боже мој. Дозволите ми да будем искрен. Ја не верујем да бисте Ви разумели рад г. Рунгеа. Настала би само опасност да бисте се Ви дивили ономе што не можете да разумете, а зато нема никаквог разлога као што то можете видети и из мишљења његових колега по струци“.

„Ја сам случајно читала извештај професора Рунгеа. Професор Погендорф био је тако љубазан те ми га је послао одмах по изласку. Што рекох да бих се радовала мислила сам тиме да кажем да бих се радовала да сте Ви били толико пристојни да ми покажете дело једног човека кога Ви сматрате за свога супарника“.

„Да нисам био уверења које је и Ваша покојна госпођа мати увек била! Верујте ми, Шарлота, Ви носите у себи потпуно погрешну слику о томе човеку. Ви ту видите ствари које не постоје. Жалосно је гледати како се предајете тој варци“.

„Драги Хогенате, Ви ћете ми исто онако мало као и моја мати узети моје веровање“.

„Исто онако мало као што и ја дозвољавам да ми се узме моје веровање. Ја ипак верујем да ће једна Шарлота Фогт ипак једног дана видети да је исгод њеног достојанства да се годинама налази на расположењу једном човеку

који је својим понашањем увек показивао да му је та готовост равнодушна, ако не чак и досадна".

„Господине Хогенате!"

„Дозволите ми, поштована Шарлота, да то кажем! Ово је први пут, а ја мислим, и једини пут да на овај начин разговарамо. Последња брига Ваше покојне мајке била је да ли ћете засновати свој дом и поклањати живот деци, то је — ако ми дозволите да, поштована Шарлота, учиним ту примедбу — и поред жеље Ваше покојне мајке Ваш Богом и природом одређен животни задатак".

„Ја сам потпуно Вашег мишљења, драги Хогенате, и Ви имате потпуно право што ме грдите. Али Ви морате помислити да постоји извесно стање које нас чини тако неразумним да ми ту неразумност још осећамо као срећу. А сад ми покажите извод из рачуна који сте ми данас донели".

6

Август Вилхелм Хофман и Чарли Менсфилд постали су за кратко време откако су се упознали нераздвојни пријатељи, ма да су се — или баш због тога — непрестано гложили. Хофман је пре две године пратио оца на једном путу у Горњу Италију. Тадашњи осамнаестогодишњи младић вратио се натраг испуњен утисцима и доживљајима. Његова урођена склоност према природи била се пред јужњачким пејсажом претворила у сањалачку чежњивост, па је било сасвим природно да је његов разнежени дух жељно купио у себе једну такву науку као што је била наука швапског филозофа Хегела. Хофману се чинило као да су у тој науци решене последње загонетке света, и као да је пружен последњи доказ да је све дух, све постајање. Стваралачка идеја је постајала предмет, облик, а појава — живот и акција, венула је, умирала и распадала се, текла назад у царство бескрајног духа. Вечито кружење.

Овај начин гледања на свет дао је био Хофману неки дубок мир, неку чудну унутрашњу топлину. Он је видео реке, планине и градове. Утонуо у мисли, он је сад ишао кроз уске гисенске улице. Гисен је тада једва имао неколико

хиљада становника. На тргу и на пијаци стојало је неколико градских зграда, остало је било село. Мале блатом облепљене кућице. Отвореним олуком текла је нечистоћа у реку Лан. Испред кућа се уздизале гомиле ђубрета. По улицама су лутала прасад, а кокошке и гуске тражиле су ту храну. Али Хофману се од мале реке врло често чинило море са широким сунчаним обалама. Улице и колибе биле су му свечани трг, окружен катедралом и масивним палатама.

Затим дође време када се Хофман због те среће није више угодно осећао. Запао је био у противречности, мудровао је и све је чешће у себи говорио да је све обмана, сан, опијеност, и једног дана у тај колебљиви свет упаде Чарли Менсфилд са својим ведрим смехом.

Менсфилд је без устезања повео младог сањалицу к Либигу и отскора су се свако после подне виђали како руку под руку иду на Сандхасова предавања.

Др. Сандхас је управо предавао о фантазији и сазнању.

„Природа не измишља, она постоји“, изјавио је тај доктор у самом почетку. И већ те почетне речи најдубље су деловале на Хофмана.

Сада су већ сигурно по двадесети пут седели пред катедром др. Сандхаса и чекали.

Испред прозора мале сале за слушање, која је више била соба него сала, стојало је неколико кестенова сјајне неранцасте боје. Иза њих се пружало затвореноплаво јесење небо, од некуда се видео један нов новцат црвени кров. Хофман је тако био утонуо у посматрање те мешавине боја да и не примети докторов улазак. Он тек дође к себи кад доктор поче да говори. Хофман се поплашено окрену лицем према говорнику и још се више уплаши.

У првом реду клупа баш испред катедре седела је једна млада девојка. Тако нешто није се догодило откако постоји Универзитет. Како је та девојка доспела на ово предавање? Хофман баш отпоче да струже ногама кад девојка окрену лако главу у страну.

Хофман је дотада видео само плаву косу те девојке. А сада она показа и један профил који Хофману натера крв у слепоочнице.

Др. Сандхас је већ говорио пола часа. Хофман га уопште није слушао. Али тада у Хофманову свест доспе једна реченица која учини те он наједном напрегну слух. „Природа и мистика су као вода и уље. Природа има само законе. И уместо да изналазе те законе, извесни људи уносе мистику у природу. С нашим осећајним регистрима се тера шеге. Али ми ћемо наћи законе. То је само питање здравог разума и времена“.

Громогласно одобравање пропрати те речи.

Др. Сандхас поче да се брани. „Ви ми одајете признање које не припада мени већ Александру фон Хумболту у Берлину“.

У соби је било највише двадесет слушалаца. Али су они беснели као да их је било две стотине. Хофман је опет гледао у девојку, која је појамно плескала рукама.

7

„Имаш ли нешто интересантно, Менсфилде?“

Менсфилд добаци Хофману, који се беше угодно наместио на пријатељевој софи, неку брошуру. „Прочитај Рунгеов чланак“.

„Ко је тај Рунге?“

„Не знам. Али прочитај! Желео бих да знам шта ћеш на то рећи!“

Менсфилд настави да пише писмо.

Хофман отпоче да чита. „Погендорфови Анали — ?“

„Овај је број прастар! Још из 34!“ — „Не мари. Читај само“.

Хофман поче с досадом да прелистава свеску. А, ту је, Рунге! Је ли то? „О неким продукtima дестилације каменог угља“.

Дуже времена у соби је владала тишина.

Одједном Хофман поскочи. Руменило му обузе образе. Свеска му дрхташе у рукама. „Слушај! Па ово је чудо једно! Боје из тера? Већ сама помисао чини да човек излуди. Шта ће рећи о томе твој отац? Колико ја знам, и он тргује бојама, зар не?“

„Мој отац има плантаже са индигом. Какве везе има тај чланак са индигом?“

„Мени се учини у једном тренутку као да има неке везе. Шта је рекао Либиг?“

„Ја сам тај чланак тек недавно открио. Он је већ стар три и по године. Одмах сам отишао првом Либиговом асистенту. Али др. Вил ми рече да његов шеф није богзна шта мислио о тој ствари или се бар није о њој изјаснио“.

Хофман стојаше замишљен, затим поче да хода, прође неколико пута тамо амо, па застаете. „Менсфилде, данас ћу говорити са својим оцем. Морам да постанем хемичар“.

„Није ти ваљда Рунгеов чланак задао последњи удар?“

„Сматрам га грандиозним. У којој би другој области било још таквих идеја?“

„Доста! Доста! Хофмане, ја мислим да ти мало претерујеш. Али сваки заљубљен човек сматра да је његова девојка најлепша у свету“.

Хофман поцрвене. „Ја доиста нисам још ништа лепше видео“.

„Од чега?“

„Па, од оне девојке“.

„Које девојке?“

„Оне што је данас била на Сандхасовом предавању“.

„Изгледала је врло лепо, Хофмане“.

„Требало је да је ословим“.

„Па што је ниси ословио?“

„Јер сам исувише био кукавица“.

„У таквим ситуацијама човек осећа извесне препреке, али зато ипак није кукавица“.

„Тако —! А да је и Јорк у Таурогену осећао извесне „препреке“? Или ваш Кромвел у енглеском парламенту?“

„Да су и они у Гисену стојали пред овом госпођицом, сигурно би осећали извесне препреке“.

Око 1840 године у Берлину је било једно „Добро друштво“. Положај, образовање и новац били су његови стубови и његово мерило. Разликовали су се сиромашни, имућни и богати, било је средњих, потчињених и виших чиновника, становало се на првом спрату и на другом и трећем спрату, у позоришту се показивало у првом, другом, и трећем реду. Железница која се тада појављивала

добила је прву, другу и трећу класу кола. Женило се прво-, друго-, и трећекласно. Сахрањивало се исто тако. Многи су том приликом жртвовали све своје уштеде да би се показали пред суседима. Друштвена одећа, послуга, накит, све се могло најмити на дане и часове. Људи су, пењући се на идући ступањ, били у пазакупу. Сопственици тих радњи за позајмљивање били су, пак, у стању да носе сопствени фрак и накит који су купили код јувелира. Циљ живота био је попети се на идућу пречагу, или се бар претворити као да се стоји на њој. Степен образовања био је већином питање умешности при избору кројача, учитеља играња или књиге која је обећавала да се из ње може добити „опште знање“.

Каквоћу тога друштва одређивао је новац.

8

У Ораниенбургу временом се било образовало једино мало друштво. То је био круг пријатеља који је постао без неке нарочите сврхе. Рунге је почешће с појединим грађанима с којима се слагао свраћао увече на по коју чашицу. Тако су људи дошли међу собом у додир, па су се постепено све редовније састајали. Данас се већ само по себи разумевало да је кафеција „Код Поште“ у извесне дане преко недеље округли сто код пећи држао у приправности за шесторицу или седморицу госпoде која су чинила то друштво. Ту су два пута или три пута преко недеље седели судски писар поред апотекара, предузимач поред професора и пили пиво, ако баш професор Рунге не би донео вино које је он сам цедио, а за које је апотекар тврдио да га професор фабрикује од тера каменог угља.

При помену речи „тер од каменог угља“ Рунге би обично развукао усне као и његови другови за столом кад би пили оно вино. Он баш није волео да разговара о теру, нарочито не последњих година. Ако људи нипошто неће ту ствар, онда нека је оставе на миру. Он није био човек који је хтео да људима нешто натура, а хемија је, хвала Богу, имала пред собом широку област. Па ипак! Љутило га је што му Либиг није одговорио. Са Либигом се био сусрео већ пре шеснаест година код Кенвила у његовој париској лабораторији. Они су се тамо често надугачко и нашироко

разговарали и при томе обично препирали. Он, дакле, није био за њега непознат. Али му се он још тада није допадао. Изгледао му је исувише пун самопоуздања, исувише сујетан. Шта је с тим ако неком човеку падне нешто на памет, ако нешто нађе? Уображавати нешто услед тога, то је за њега и поред свега поштовања које је већ тада указивао Либиговим радовима, био знак ситничарског начина мишљења. Они су пре седамнаест година обојица били врло млади, па је било врло лако могућно да се он тада варао. А било је и могућно да и све његове терове базе и киселине при ближем разматрању и нису толико вределе да такав један човек као Либиг изгуби иједну реч о њима.

Ипак он о томе није разговарао за округлим столом у „Пошти“. Ту је најпре изнесено нешто добро на сто. Једна чинија са kobасицама морала је обично да створи подлогу за жеђ као и за расположење и Рунге је не тако ретко мекани кисели купус, сочно свињско месо или румену шунку, која је из блиске Померанске нашла била пут до његовог дрвеног тањира, узимао за повод да својим друговима за столом одржи по које мало предавање о физиолошким процесима у биљним и животињским ткивима. Али кад би господа већ узела неколико својих првих чаша, разговор би сам по себи скренуо на питања високе или локалне политике. О немачкој царинској унији или о отпуштању седам гетингенских професора расправљало се истом ревношћу као, на пример, о последњој наредби ораниенбуршког магистрата с њеним мало непријатним дејством. И када би око осам часова дошао сам претседник општине, његова смртна осуда је већином већ била готова за потпис врло узаженог колегијума.

Собе у Рунгеовом стану од неког времена биле су налик на ботаничку стаклену башту. У сандуцима и лонцима стојале су помоћнице (соланачее), напрстак је пружао своје црвене прапорчиће, дан и ноћ се сагибао поред русе, а поред осетљиве мимозе стојао је господски једини звани *Aconitum napellus*.

Рунге је још као студент осећао велику љубав према тим биљкама. Доцније је његово срце пошло другим путевима за једним другим срцем, па се затим и на јави и у

сну предало подмуклом каменом угљу. Сада је он опет био нашао старе пријатеље и код њих нашао уточишта у невољи и разочарању. Сваке ноћи прилазио је он својим зеленим, цветним пријатељима, миловао их, дражио додиром, притиском, топлотом ватре, мучио их хемиским супстанцијама, цеђевима, киселинама, алкохолом и терпентином. Калемио их је животворним и опојним екстрактима.

Биљке му нису замерале на том поступању. Напротив, оне су му излазиле у сусрет, разговарале су с њим и поверавале му своје тајне. Од мноштва тих тајни он је дознао само неколико, али их је ипак дознао. Он их је искористио и постао у исти мах и побожан и јеретик. Ако му је раније посматрање понашања и изналагање неке нове нарочите материје као „зелене киселине“ причињавало радост, он је данас на то гледао друкчије. Он је доживљавао. Доживљавао је постајање, живот и завршетак. Он је наслућивао величину и разноликост процеса у биљним и животињским органима. Сетио се једне Окмијеве речи: „Крв је течено тело, тело је укочена крв. Крв и тело су сасвим исто, само овде тече крв а тамо стоји“. И он се сети свога сопственог сазнања, које је још пре толико година изложио у својој „Генези људског магнетизма“. Према томе, природа се могла упознати само као целина, а не на парче. „Познавање природе на парче није никакво упознавање“, казао је он тамо. „Онај који својим духом не обухвати читаву природу и који није у стању да идеју читаве природе, идеју која у њему оживљује понова нађе у сваком поједином предмету, тај природу нити је појмио нити познао“. Он је дошао до убеђења да не постоји мртва, неорганска природа. Сол, вода, ваздух, кристали носили су несумњиво у себи исту „животну снагу“, као и биљке, животиње и човек.

А мозак је чудан, незаситан, никад задовољан. Зашто се једни мрзе, док се други воле? Откуда нагон срца, равнодушност, антипатија? Шарлота — —? Ту „животна снага“ више није била довољна.

Ту је Рунге био љут на самог себе.

Зашто је он мудровао?

Шта је имао свет од тога?

Велер је још пре толико година подвалио животу. Он је од мртве сировине начинио животну творевину, без „жи-

вотне снаге", изван живог тела створио је мождану материју, у епрувети оповргао је вечиту догму. Оповргао, разбио, размрскао, раздувао! То је била револуција. Револт света, човечанства! Сиромаш Робеспјер! Сиромаш Фридрих Шлегел! Рунге!

Свеједно је да ли си ти срећан или очајан!

Да ли имаш зубобољу или си расположен, свеједно!
Свеједно!

Можеш и да се опијеш!

Један шљунак може да лежи и у Азији уместо у Европи!

„Али треба нешто радити!“ обрецну се Рунге на своју властиту слику у огледалу. „У томе је ствар! Треба радити, радити! Бог је тек стварањем почео да бива Бог — — о, Боже — — Боже — — Боже — —!“

Рунге се одевен баци на постељу.

9

Једног дана Шамисо дође из Берлина. Собом је довео Хофмана, Хофмана од Фалерслебена како су га сада звали. Рунгеа су затекли поподне у кућној хаљини и папучама. Он је баш био заузет тиме да од летава и дасака начини један орман.

„Правиш ли то сандук за зечеве?“ насмеја се Шамисо и удари га изненада по плећима.

„До ђавола!“ повика Рунге и трже се, али му се одмах затим преко читавог лица развуче осмех. „Шамисо! Хофман! Откуда ви, момци, овамо?“

„Хтели смо да посетимо твој гроб“, рече Хофман и поглади своју морнарску браду. „Унеколико смо разочарани што те затичемо у животу“.

Рунге га гурну. „Ти си ваљда још у Бреслави? Зар сте већ пошли на ферије?“

„Доживотно, брате са Парнаса, доживотно!“

„Како?“

„Разрешен, отпуштен, *chassé, passé!* Носим часне трагове на задњем делу“.

„Остави се шале, Хофманел“

„Ја сам некада певао дечје песме, па су ме поставили за професора. После сам покушао нешто озбиљно, они ме отерали до ђавола“.

„Због твојих политичких песама?“

„Ја сам их назвао „неполитичким“.

„У Пруској се, стари пријатељу, не трпи истина. Хајде, води нас на гозбу! Крче нам црева“.

Рунге поведе пријатеље у свој стан. „Мораћете се задовољити кухињом, јер су моје собе пуне којечега“.

„Има и горих места“, промрмља Хофман и усекну се.

Рунге распали ватру на огњишту. „Шта желите да једете?“

„Шевине језике“, рече Хофман, „и молим те нека их буде што више!“

„Ево, овде имам нешто слично томе“.

Рунге извади из једног грубо слупаног сандука неколико блеханих кутија. Пријатељи са извесним чуђењем видеше како Рунге узе као нека клешта. Али од чуда заборавише на глад кад Рунге отвори кутије и њихову садржину изручи у више лонаца.

„Млад грашак?“

„— и шпаргле?“

„Имамо још четрнаест дана до Ускрса. Откуда ти свеже поврће у ово доба године?“

„Из „зечје кућице!“ насмеја се Рунге тајанствено и гурну све зачуђеније пријатеље према столу. „Ставите столњак и прибор за јело а за то време ја ћу да спреим јело“.

После неколико минута Рунге се појави са чинијама.

„Човече! Рунге! Па то су дроздови-боровњаци!“ повика гласно Шамисо. „И то сад? У марту?“

Хофман је изгледао сасвим збуњен. „Зар се то неће најпре кувати?“

„Скувано је већ пре пола године“.

„Онда се све убуђало!“ рече Шамисо уплашено.

„А не, свеже је као да је данас кувано“, одговори Рунге поносито и поче од срца да једе. „Одлично прија!“

Пријатељи почеше да једу устежући се. С неповерењем су мирисали сваки залогај пре него што су га принели устима.

„Изванредно укусно“, најзад рече Хофман и поче да једе са видним задовољством.

И Шамису се допаде. Он је забезекнуто гледао Рунгеа. „Ово је чаролија!“

„Не, већ само мала споредна грана хемије“, рече мирно Рунге. „Напуњене кутије се незатворене ставе у „кућицу за зечева“, која је у ствари сандук испуњен паром. Преко кутија се у току једног сата пусти пара, па се онда залеме док су још вреле. Као што видите, њихова садржина је и после толико месеца исто онако свежа као првог дана“.

„А ми смо на мору месецима живели од усољеног меса и двопека“, рече Шамисо замишљено.

„Поступак је већ тридесет година познат“, рече Рунге не без горчине. „Морнари би сваког дана могли добити свеже месо, само кад би хтели. Али свуда је исто“.

Хофман гурну Рунгеа у слабину. „Добро је те твоја бивша вереница не зна какав си ти вештак у кувању, иначе би жалила што те је напустила. Или си је ти — не знам. Ништа ме се не тиче...“.

Шамисо је уплашено био дао знак Хофману.

Исувише доцкан.

Рунге је био блед као крпа. „Ви нешто знате — о Шарлоти?“

Шамисо покуша да га умири. „Нема ничега новог. Госпођица се изврсно осећа. Наложила ми је да те поздравим“.

„Ти то лажеш!“ викну Рунге.

Шамисо поцрвене, али не рече више ништа.

Рунге приђе Хофману. „Хоћу да знам шта је било!“

„Шта има да буде“, рече Хофман не дижући поглед са стола. „Најзад и госпођица залази у године“.

„Удаје се“.

„Зар ти се то чини чудновато?“

Рунге потпуно ућута.

Шамисо га узе за руку и повуче да седне на столицу. „Удаје се за једног господина из Поморске трговине. Тај је човек десет година око ње облетао. Као што је Хофман већ рекао: госпођица Фогт пуни ове године тридесет другу“.

Рунге поседе још неко време. Затим се подиже и полако изиђе напоље.

Пријатељи га више не видеше.

Неколико дана потом у продуктној фабрици у Ораниенбургу избио је пожар. Ватра је била захватила и десно крило замка. Заједно с тим крилом уништена је читава Рунгеова имовина.

Али за њега ништа више није било од важности.

10

Хофман је сијао од задовољства. Пламтео је од одушевљења.

Имао је своју докторску диплому у џепу, имао је своју „Venia legendi“, па је према томе могао да постане доцент хемије кад год је хтео.

После положеног испита он је по други пут са оцем путовао у Италију. У Болоњи се стари човек разболео од запаљења плућа. Он је месецима неговао и лечио оца и спасао га.

И сада после повратка у домовину та срећа, тај изглед, тај задатак! Просто се није могло исказати.

Он право појури к Менсфилду и као ветар упаде пријатељу у стан. „Менсфилде! Стара кућо! Знаш ли шта ми је данас рекао Либиг? Шта ми је понудио? Да могу и даље радити у његовој лабораторији. Да могу радити на чему год хоћу!“

„А шта си предложио старом господину?“

„Да мало изближе разгледам Рунгеове базе из тера од каменог угља“.

„Како си управо дошао на те старе базе?“

„Па ти си ми их сам онда ставио под нос“.

„Од тога су већ прошле године“.

„Али то је остало у мени. Јуче купих једно туце свећа. Трговац ми тутну под мишку један плави пакет и код куће ми одједном одјекну у ушима Рунгеово име. Оно је стојало на плавом омоту. „Свеће од палминог воска“, стојало је тамо, „израђене у Хемиској продуктној фабрици у Ораниенбургу према професору Рунгеу“. И кад ме јутрос упита

Либиг, ја и не размишљајући поменух Рунгеове резултате. Зар није то чудновато?"

„Мени то изгледа сасвим природно. Него, одакле ћеш добити тер од каменог угља? Тако нешто не постоји у читавом Гисену“.

„Знам одакле ћу га узети“.

Још истог дана у подне кренуо је Хофман на пут. Он сврати на неколико часова у Дармштат, где је по Либиговом налогу испоручио поздрав његовој нећаци Хелени Молденхауер. Срећни су били то часови, часови поновног виђења, часови изненадног схватања, пуни признања без речи, пуни тихог заветовања. Другог јутра расклиматана поштанска кола носила су једног неисказано срећног човека даље према Мајни.

У Офенбаху су неки пријатељи његовог оца имали фабрику хемиских производа. Они су тер од каменог угља који је из белгиских фабрика гаса долазио уз Рајну прерађивали у асфалт. То је био Хофманов циљ.

Ту је он нашао све што му је било потребно. Доктор Зајл имао је лабораторију снабдевену свима савременим тековинама. У фабричкој дворани стојали су најновији апарати за дестилацију, огромних димензија. Цеви, вентили, каце, пумпе, стојали су у приправности за све могуће помоћне потребе. Топлоте испод реторти могле су се тачно регулисати, те је био потребан само један обрт руком па да се према свакој потреби снизи или повећа температура воде која се налазила око цеви за хлађење. У тим апаратима је тер од каменог угља по строго одређеном реду давао своје саставне делове: прво, испарљиве, врло лако запаљиве материје, затим при све већој температури лако и најзад тешко уље тера од каменог угља.

У тешком уљу Хофман је наслућивао тајанствене Рунгеове базе тера. И он се даде на рад као што је некад витез полазио у далеку, велику авантуру.

Почео је да ради у лабораторији. Прво се уверио претходним огледима. Нашао је базе у тешком уљу. Али је одмах у почетку нашао да је садржина уља у базама била

врло незнатна, те је према томе морао да преради многе центе теровог уља ако је хтео да добије саме по себи мале количине терових база, које су му биле потребне ради његових предузетих истраживања. Хофман није дозвољавао да га те непредвиђене тешкоће обесхрабре. Напротив: његова ревност се јачала препрекама. Он се без оклевања предаде добијању база. Нови фабрички апарати за дестилацију давали су му терово уље у свакој количини.

Ту се показује друга препрека.

Хофман се придржавао методе коју је Рунге означио у свом извештају. Али се ова метода већ при првим опитима показала тако приметна, захтевала је тако много дестиловања, редестиловања, засићивања, таложења, прања и филтрирања да је Хофман одмах морао себи рећи да ће му том методом бити потребно више од једне године да би уопште само добио материјал за истраживање.

То није ишло. То и при најбољој вољи није било могуће. Чак, кад би он и хтео да утроши то време за овај рад, он није могао толико да искоришћује гостопримност својих пријатеља.

Хофману у највећој незгоди дође једна мисао. Рунгеова метода је била веома савесна, и Хофман је већ сада осећао тихо дивљење према том човеку који је извесно био присиљен да ради са далеко примитивнијим средствима него што су она која су њему овде стајала на расположењу. Нема сумње да су се Рунгеовом методом могле изнаћи све базе из теровог уља, све до последње, али Хофману није било стало до тог исцрпног резултата. До његовог циља би већ довело кад би му пошло за руком да изолује само половину или чак и десети део база из теровог уља. Овде му је терово уље у неограниченим количинама стајало на расположењу. Биће довољно ако терово уље нападне једном јаком киселином, тада ће се најмање један део база сјединити с том киселином и тако се дати изолисати, нарочито ако се притом поступи топлотом или иначе неким новим средством, можда ће онда међу добијеним базама бити и база „кианол“ до које му је било пре свега стало.

Требао је покушати.

Хофман се опет повуче из фабричке дворане у лабораторију. Његови пријатељи га данима нису могли више видети. Хофман је зажарених образа стојао испред стола за експерименте пред правим хаосом рецепијената, стаклених цеви, пипета, боца, цевчица и стаклади. Од недавна он је по читаве сате јурио за хлороводоничним гасом помоћу једне пробе уља, тера од каменог угља, скидао је, мешао с водом, понова стављао, понова јурио гас кроз рецепијент, грејао, опет мешао с водом, по десети, двадесети и четрдесети пут. Хофман је био пао у грозницу. Као ловац на трагу за неком крупном дивљачи. Али руке су му биле мирне. Опет су држале неку смешану течност према светлости.

Овог пута се на води горе показала нека црвенкаста боја.

Хофманово срце поче да бије као лудо. То што је води давало боју, могле су бити само растворене хлороводоничне базе. Даље! Само даље! Приликом следећег опита црвенкаста боја је постала већ угаситија. Хофман је горњу течност претакао, излагао испаравању и згуснуту разблаживао поташиним цеђом. Загасите капљице су се одвојиле, ишле ка површини и тамо се спајале у загаситомрк уљасте слој. Из масе се уздизао неки несносан задах. Једна узета проба показала се као смеша кианола и леукола.

Хофман је без даха стајао пред резултатом. Он је, дакле, сада свакако био у стању да за један дан постигне оно за што су Рунгеу били потребни месеци.

Идуће ноћи није могао да спава. И ова нађена метода изгледала му је ипак сувише приметна за обраду већих количина теровог уља.

Треба упростити!

Све даље упрошћавати!

Пред зору му нешто паде на памет. Мисао му изгледаше смешна, толико је била проста.

Али му није давала мира. Рано изјутра око шест часова био је у фабричком дворишту, поделио 500 килограма теровог уља у читав низ стаклених балона, додао концентрисану сону киселину и пустио течност да се 12 часова таложи. После дванаест часова показала се иста слика као и јучерашњег дана: поред нераствореног теровог уља без-

бојан раствор, који је опет могао садржавати само хлороводоничне базе. Да би одвојио базе Хофман је овог пута бацио згуснут раствор у један од великих бакарних апарата за дестилацију и додао кречног млека. Већ приликом мешања смеша се загрејала и читави облаци доиста загушљиве паре подиглоше се из још отворених реторти. Уплашени радници склонише се устрану. Хофмана обузе нека вртоглавица. Он последњом снагом воље дохвати горњи бакарни део и дахћући и стењући доведе тешку направу до ретортиног отвора.

Затим наложи јаку ватру испод реторте.

Већ у првом преливу налазиле су се хлороводоничне базе. Хофман је непрестано разблажавао дестилат киселинама, затим цеђом. Овим поновљеним везивањем и подвајањем надао се да опет добије базе.

Најзад је добио затвореномрко уље. Била је то смеша чистог кианола и леукола. Добило се два килограма, готово двоструко онолико колико је он очекивао.

11

Тискање у лабораторији професора Либига је управо постало забрињујуће. Док је растао професоров глас, расла је из семестра у семестар и навала студената. Када је Либиг пре двадесет година примио катедру у Гисену, он је замолио да му се доделе погодне просторије за уређење једне хемиске лабораторије. Господа која су за то била меродавна погледала су мало збуњено професора коме је тада било тек 21 година. Нико од њих није могао да замисли шта је једна хемиска лабораторија управо имала да претставља. Мислило се свакако на неку перионицу или радионицу неког механичара и тако је управо било сасвим природно да се младом професору за његове планове уступи тек испражњена коњичка штала. Либиг је затим од штале временом направио узорну лабораторију за цео свет и последица је била да су се на крају студенти из свих земаља у четири смене тискали око столова за експериментисање, тако да се у уским просторијама од паре, испарења, гасова, па најзад и од самог дуванског дима једва могло

дисати. Професор Либиг се обратио властима. Али притицај академске омладине имао је други темпо него меродавна господа са својим питањима надлежности.

Најзад се Либиг сам помогао те је својој кући на Зелтерсбергу дозидео једно одељење и намеравао да у тој згради уреди филијалу своје главне лабораторије.

Кад се Хофман вратио из Офенбаха, прво му је било да оде у лабораторију. Већ на вратима изиђе му у сусрет др. Вил, који је као први професоров асистент надгледао радове ђака и сарадника. „Добро је те сте најзад дошли“, рече доктор и смејући се рукова се са Хофманом. „Ја морам одавде на Зелтерсберг да предузем нов посао“.

„А, то ми је жао“, рече Хофман искрено.

„Е, драги мој, још како ћете се радовати! На моје место долазите Ви“.

„Као асистент...?“

„...и секретар код шефа!“

Хофман је за тренутак укочено гледао доктора. Затим замахну крчагом са теровим базама, које је још држао у руци, као буздованом кроз ваздух. „То је згодитак — сасвим велики згодитак!“

„Доиста имате среће, јер колико ја знам шефа, он воли и десет пута да загледа у своје људе а не једанпут“.

Радост је била велика, али је она трајала само неколико часова. Идућег јутра умре Хофману отац.

У том тешком времену Чарли Менсфилд показао се као пријатељ. Хофман је много размишљао у току тих недеља, те је често наводио разговор на Бога и на загробне ствари. Менсфилд је стрпљиво слушао и увек му повлађивао кад није било никаквог излаза.

„Ти би могао да будеш теолог“, рече једном Хофман и чак се опет мало насмеја.

Менсфилд остаде озбиљан. „Управо било би врло умесно кад би теолози као главни предмет имали и хемију. Зар не мислиш и ти тако?“

Хофман само климну главом. Он одједном погледа Менсфилда. „Ти ме свакако држиш за незнабошца“.

„Како то?“

„Цео свет мисли тако о мени“.

„Нико од нас није незнабожац. Ми се само разно понашамо пред Богом“.

12

Други пријатељ који је покушао да теши Хофмана био је Аубел, фамулус у Либиговој лабораторији.

Г. Аубел имао је у свима областима, а нарочито у хемији, своја сопствена гледишта и своје сопствено искуство. Тако је он чврсто био убеђен да је све што се у овим просторијама предавало или учило било погрешно или да бар није било сасвим тачно. Он је за све имао друго, вероватно чак и боље објашњење, кад би се само неко потрудио да и њега једном тачно посвети у спорне ствари. Његова критика није се заустављала чак ни пред шефом. Али оно што би један студент радио, то је за њега унапред било недовољно.

Међутим, и поред овог рђавог мишљења, г. Аубел је углавном живео баш од те младе господе. Он је држао велико стовариште свега онога што је у лабораторији било потребно, као цеви, рецепијенте и боце, те је давао господи све што би им било потребно од справа и хемикалија. То споредно занимање вршио је с много разумевања и са исто толико срца. Он је давао на зајам сиромашним студентима излажући се опасности да никада у животу не види ни паре, али је зато неком богатом странцу, кад би му се указала прилика, зарачунао и по који рецепијент више. Пред својом женом он је то називао „космичким изједначењем напона“, услед чега му се та жена јако дивила. Тако је г. Аубел за својих тридесет година службе учинио већ многа добра, па је узгред стекао и лепу имовину.

Нажалост, с обимношћу његове кесе ишла је упоредо и обимност његовог тела. Његова зелена службена кецеља била је припасана око гојазног тела. Него, то га не би даље узнемиравало да се поред обимности није јавила и неодољива жеља за спавањем. Тако, једва да би он стао за свој пулт да запише нешто у konto неког студента, а већ би му

се почеле склапати трепавице. А кад би се попео на велике лествице да са полице скине неку справу, студенти су већ очекивали да ће покрети г. Аубела одједном постати мли-тави и одозго се чути ркање. Обично громогласан смех сту-дената није био довољан да га пробуди, те је већином би-ло потребно доста грубог мувања и удараца да се опет доведе у будно стање.

Г. Аубелу било је досад само пошло за руком да ову манију спавања савлада кад би у лабораторији био профе-сор Либиг. Међутим, она га је отскора напуштала и у тре-нутку кад би др. Хофман ушао у радне просторије. Г. Аубел је иначе увек с поштовањем гледао младог господина, изу-зетно од осталих студената. Није било толико важно што је овде била реч о сину једног угледног универзитетског чиновника. Оно што је на г. Аубела пре свега деловало, било је весело, отмено или, како је то г. Аубел говорио, витешко понашање које је показивао овај господин Хофман. Када је затим недавно место првог асистента било повере-но г. др. Хофману, он је без резерве у себи одобрио из-бор, нарочито стога што би и он сам учинио тај избор да је за то био питан.

Смрт господина дворског камерног саветника Хофмана је стога наишла на његово двоструко саучешће. Он је с не-стрпљењем очекивао да се др. Хофман опет појави у ла-бораторији. Он је шта више за тај тренутак с много муке био спремио један мали говор и научио га напамет. Али када се др. Хофман после неколико дана опет појавио, он је тако био поражен његовим изгледом да је на своју бе-седу потпуно заборавио. Доктор Хофман био је одевен пот-пуно у црно. Његово лице, које је иначе било бело, пока-зивало је сада изнад вратне мараме једно доиста страшно бледило. Пред тим лицем господину Аубелу паде на памет једно друго лице, једна друга уска црна прилика с којом се недавно сусрео у једној књизи коју му је тако много пре-поручио служитељ из библиотеке, а затим му је тајно и по-зајмио. Ту је било речи о неком имењаку младог господи-на, о неком берлинском судском чиновнику који је сем тога био још песник, комедиант, капелник и богзна шта још и који је, витак и окретан, из ноћи у ноћ водио најжешћу борбу с духовима и утварама. Г. Аубела при тој помисли

обузе нека готово очинска забринутост. Он не би ни за шта на свету рекао шта га је ту узбуђивало. Он је, дакле, своје учешће показивао на свој тихи начин. Он се сада са нарочитом брижљивошћу старао о месту где је млади господин радио.

Хофман није мало био изненађен кад је први пут опет приступио своме столу за рад. Стаклени рецепијенти и чаше просто су се сијале. Све што је било од месинга или бакра било је до највећег степена углачано. Калајна превлака на плочи од стола сијала се као углачано сребро.

„Јесте ли ви то урадили, Аубеле?“

„Да, господине докторе“.

„Врло добро, Аубеле! Можете остати овде да ми помажете. Ја ћу данас почети нешто нарочито!“

Г. Аубел се осети веома поласкан овом похвалом. Био је врло поносит. Затим с напрегнутом радозналошћу поче да прати сваки покрет руке овог још младог и у својој струци тако окретног господина.

Хофман отпоче са испитивањем база теровог уља.

Извесне ствари леже у ваздуху. Као да би људи имали носе за степских паса или инстинкте птица селица.

У Пјен-кингу пре скоро хиљаду година један кинески генерал помешао је прах од угља, сумпор и шалитру, напунио том смешом једну бамбусову трску и то запалио. Готово у исто време један фрајбуршки калуђер помешао је исте материје и тиме створио основ за машинску пушку, авионску бомбу и далекометни топ који је 1918 године бомбардовао Париз са растојања од стотину километара.

Генерал и калуђер били су неких десетак хиљада километара удаљени један од другог. Никада у животу нису били чули један за другог.

13

Хофман је формално жонглирао са својим реагенсијама. Он је био готово већ разуздан. Рад је само летео. Најзад је био одвојио кианол од бедног леукола и то опет на простији начин него Рунге.

Сада је могла да почне игра с базом.

Рунге није био означио елементарни састав оне супстанције коју је нашао. „Вероватно они у Ораниенбургу нису чак имали ни апарата за сагоревање да би извели елементарну анализу“.

Господин Аубел подиже одједном поглед. „Иначе један човек као Рунге извесно не би без формула престао“. Хофман погледа зачуђено фамулуса. „Шта ви знате о Рунгеу?“

„Све!“

„Откуда Ви можете све знати?“

„Прошле јесени професор Погендорф је био овде у посети код шефа. Читаве сате говорили су они само о формулама. Притом поменуше и Рунгеово име. Остало сам читао у Рунгеовом „Уводу у хемију“. Знате како је, човек би радо желео знати шта се око њега дешава“.

„Имате право. Је ли готов наш апарат?“

„Све је готово!“

„Онда на посао!“

У захукталој топлоти Либиговог апарата распаде се прва проба кианола. Његови саставни делови били су угљеник, водоник и азот. Хофман им измери тежину, премери, одреди каквоћу, упореди табеле и срачуна. Седамдесет и седам делова отпадало је на угљеник, на водоник је долазило осам делова а на азот петнаест. Хофман израчуна формулу. Рачун је показивао $C_{12}H_{14}N_2$. Он замишљено погледа у резултат. Чудновата ствар!

С том формулом он се већ био сусрео.

Где?

— — и када?

Овде у овој радној просторији.

То није било тако одавно.

„Аубеле!“

„Изволите, господине докторе!“

„Молим, сандучић са цедуљицама!“

Хофман поче да тражи. Та картотека била је његов властити проналазак. Састојала се из црвених и плавих картона. Све што се односило на киселине било је црвено, а оно што се односило на базе плаво. „Ред је пола хе-

мије", рекао је он једном приликом својим ђацима. Али његови картони управо нису били сређени ни по словима ни по садржини. Они су просто лежали један за другим. То је најбоље одговарало Хофмановом памћењу.

После извесног тражења Хофман узео је у руке један плав картон. „Гле, Аубеле! Цињин, Николај Николајевич Цињин недавно је саопштио из Петрограда како је подшалитренокиселим угљеним хидратима помоћу сумпоровог амонијума одузео кисеоник. Приликом рада са нитробензолом добио је неку нову материју. Материју, Аубеле! Господа увек налазе понеку материју. Не дају анализу. Али ево једном имена. „Бензидам“. Главно је да дете буде крштено!"

Хофман више не рече ништа. Читао је даље у себи. Он је према Цињиновом упутству исто тако помешао нитробензол са сумпор-амонијумом и анализовао резултат. Овде је било забележено седамдесет шест делова угљеника, осам делова водоника и четрнаест азота. Готово исто! Управо незнатна разлика. Можда услед грешке при вршењу експеримента. Али ту је била и израчуната формула: $C_{12}H_{14}N_2$.

„Аубеле!"

„Изволите, господине докторе!"

Али Хофман не рече ништа више. Он је већ даље прелиставао картоне. „Фрицше — — ?" На Цињиновој фиши стојала је та напомена. „Фрицше — Фрицше — ?" Од тога је морало већ проћи неколико година. Овде! Фрицше, Карл Јулијус такође је био изнашао једну материју, дестиловао индиго једним цеђом и тако нашао једну уљасту базу, како је он то говорио. Ту је још стојало и неко име, али ништа о саставу. „Анилин", тако је Фрицше назвао свој налазак. То је звучало мало весело. Звучало је као да долази из Јужне Баденске. Тамо је неки млад момак тако могао звати своју Ану. Али сам Фрицше био је ставио објашњење иза тога чудног имена. Ово је долазило од „Анил", што на арапском значи исто што и „плав". Под тим именом Португалци су столећима трговали својим индигом.

Хофману је изгледала важнија забелешка коју је он сам био ту ставио. Анализа је тада дала седамдесет шест

и по процената угља, осам процената водоника и петнаест
и по процената азота.

Он опет израчуна формулу — и опет дође до $C_{12}H_{14}N_2$.
База из индига — ?

Хофманове мисли почеше одједном да лете.

Дакле, биљна база. И алкалоиди су били биљне базе,
атропин, морфин...

Да ли ту не постоји нека веза, неко сродство?

Унфердорбен је такође једном добио једну базу из
индига... Од тога мора да је прошло двадесет година...
Двадесет година... Онда то мора да је стојало само у
Погендорфовим анализима.

Хофман потрча полици с књигама, стаде да вади свеску за свеском, па најзад нађе извештај о Погендорфовом „кристалину“.

„Понова треба испитати!“ одјекну нешто у Хофману.
„Понова испитати, испитати!“

„Аубеле, имамо ли индига код нас?“

„Индига? Не, господине докторе. Индига немамо“.

Хофман скиде шешир с вешалице. „Ко има индига?“

Господин Аубел слеже раменима. „Можда трговац боја Бонац у Лановој улици“.

Хофман отрча.

Али се трговац Бонац само насмеја. „Индига? Господине докторе, шта Ви то мислите? Па, ја нисам дворски лиферант!“

Хофман је један комад индига открио у збирци Ботаничког института, али се асистент успротиви да му уступи тај комад. Директор Института изрази своје жаљење. Био је то једини комад.

Хофман се наљути.

Али ништа не може.

Професор Либиг само упола саслуша то што је његов секретар желео од њега. „Можда у доњој фијоци“, рече он расејано и одмах се опет окрете своме раду.

У тој фијоци Хофман најзад нађе оно што је тражио. Неколико минута доцније он је опет стојао за својим столом за експериментисање, где је освојени комад индига

подвргао сувој дестилацији, потпуно онако као што је то
означио Унфердорбен, анализовао је дестилат и по четврти
пут дошао до исте формуле.

„Па то је лудо, Аубеле! То је све једно те исто! Ки-
нол, бензидам, анилин, кристалин. Све је исто!”

„И све погрешно”, рече Аубел у себи и насу нов ба-
карни оксид у стаклене цеви једног апарата за сагоревање.

Хофман није био чуо примедбу свога фамулуса. Он
се борио с новим недоумицама. Он је познавао разне ма-
терије које су показивале исте формуле, па ипак биле из
основа различите. Иста формула није била никада никакав
доказ већ само путоказ.

„Аубеле, дајте епрувете”.

Хофман отпоче да испитује понашање и особине све
четири материје, што је претстављало рад од више недеља.
Материје је испитивао помоћу хромове киселине, оксидних
и оксидулних соли гвожђа, сумпорно киселе иловаче, цин-
ковог витриола, сумпор-киселог бакарног оксида. Ставио
је у покрет хлоров бакар против четири материје, хлориде
живе, платине, паладијума, злата. Доводио је до заједнич-
ког дејства калајевог хлорида и хлорантимона, неутрални
као и базни оксид олова. Он је загрејавао, испаравао, лу-
жио, топио, стављао у дејство гасове, паре, цеђење, кисе-
лине. Господин Аубел поред њега радио је тихо и изванред-
но тачно. Хофман често сатима не би примећивао да је
фамулус стојао поред њега. Али је он увек био при руци
где је управо било потребно, шпиритусни пламен увек је
имао тачно потребну висину, раствори тачну температуру а
гасови потребан притисак. Тихи помоћник с чуђењем је по-
сматрао тај вихор процеса који су се јурили, различито обо-
јене облаке у рецепијентима и нежне мехуриће који су се
пели са дна реторта. Он би се чешће уплашио од пуцања,
граје и шума с којима су се често непријатељске соли су-
дарале, с дивљењем је гледао те младе руке које су из-
гледале као да више чаробно стварају него да врше по-
словце на које је он већ тако одавно био навикао. Те руке
су сада доводиле до наглог дејства сумпоро-кисели сре-
брни оксид и живин оксидул. Никлове, кобалтове, мангано-
ве и хромове соли долазиле су бурно једна за другом,

хлор-бариум, хлор-калцијум или сумпорно-кисела магнезија. Најзад те руке дохватише ферицијанкалиј, подмукле киан-водоничне киселине које су тако примамљиво мирисале на горак бадем, од којих је и само најмањи мехур био довољан да на месту отрује човека.

Хофман је по стоти пут подизао према светлости четири епрувете.

„Све исто!“ говорио је он и хиљадити пут.

Господин Аубел био је сада истог мишљења.

Хофман констатова атомске тежине и упореди их. Оне су се подударале.

Он отвори прозор и трже се.

Испод прозора су цветале јабуке.

Он дубоко удахну неколико пута. Затим седе за сто и поче да пише. Било је то писмо Фридриху Фердинанду Рунгеу. Писао му је да је испитао његов кианол. Да нема никакве сумње да је он идентичан са Унфердорбеновим кристалином, Фрицшеовим анилином и бензидамом Руса Цињина. Међутим, њему, тихом човеку у Ораниенбургу, припада заслуга што је први у теру од каменог угла нашао једну базу, која се налази и у једној тропској биљци Задње Индије...

Хтео је још да пише. Хтео је да замоли непознатог пријатеља да заједно с њим размисли да ли није овде дат пут за вештачке алкалоиде. Већ хтеде да га упита да ли нема воље да откаже свој уговор у Ораниенбургу, да дође овамо и да најзад овде код Либига добије место које би било достојно њега.

Тај завршетак писма оста ненаписан. Ушао је био професор Либиг, а с њим и једна дама.

„Е, Хофмане, ево посете из Дармштата“.

Хофман скочи, остави све како је било и поздрави се с Хеленом.

Затим брзо још додаде писму поздрав и потпис.

„Хелена... Хелена...“

Рунге није никако имао мира. Он је себи изгледао као опседнут. Чак и кад је себи и по хиљаду пута рекао: „То нема никаквог смисла. Ради нешто друго!“, он није могао од тога да се одвоји. Он је морао непрестано да се враћа за свој сто за рад, морао је да намести три порцеланске плочице, да их једну за другом премаже раствором багровог хлорида, хлоридом злата и двоструким хлоратом поташе, да их загреје над малим пламеном и онда да посматра велико чудо. Ако би он, наиме, ставио на ове три плочице једно за другим по једну кап свога водохлороничког кианола, онда би увек постајале исте три боје, једна за другом, затворенозелена, пурпурна и црна.

Од ове три боје Рунге је бежао откако их је био нашао. И опет се стално враћао њима. Он их је био објавио свету. Нико га није хтео чути. Он их је понудио, али нико није хтео да их прими. Нико их није хтео.

Али су му утолико блештавије јуриле по мозгу.

Одузимале су му мир, сан и срећу, само није дозвољавао да му одузму снагу за даљи рад. Осећао је да су му оне судбина. Плашио се да му не дођу главе. Клонио их се, а подлегао им је. Из дубине у висину, па онда опет у дубину, и тако без краја.

У тој његовој узнемирености дође му и Хофманово писмо из Гисена.

Оно је дошло као метеор, све је одједном објаснило, као нека светлост из другог света. Светлост после десет година.

Већ идућег дана Рунге отпутова у Берлин. То је писмо морао да покаже господи у Поморској трговини.

Одведоше га директору Хогенату.

Рунге је први пут чуо то име. Неки нови човек, помисли он, и не знађаше да ли треба да поздрави или да пожали ту промену.

Али нови директор га прими одмах много љубазније него ранији, те му већ после неколико речи Рунге пун поуздања предаде писмо из Гисена.

Господин Хогенат поче да чита с видном радозналостићу, чешће климаше главом Рунгеу за време читања, па најзад с лаким поклоном предаде писмо натраг Рунгеу. „Поштовани професоре, врло је љубазно с Ваше стране што нас Ви и о својим личним стварима обавештавате“. Рунге погледа зачуђено директора. „Не разумем добро, на какве то личне ствари мислите“.

„Колико ја знам, једном се један хемиски институт већ изјаснио о Вашим радовима. То је свакако било пре неколико година. Али се сећам да то мишљење није било тако повољно као ово“.

У Рунгеу све узавре, али се савлада. Он се само лако накашља. „У хемији не постоји ни наклоност ни ненаклоност. Ту постоје само резултати који се могу видети. Др. Хофман их види, а др. Рајхенбах их не види“.

„Онда не разумем зашто Ви доносите овај извештај мени, а не г. др. Рајхенбаху“.

„Управо зато што ми није стало до личног триумфа. Постоји мноштво Рајхенбаха. Сви они ме се не тичу. Ја сам у служби Поморске трговине. Због тога сам овде. Ја сам већ једном овде стојао пре десет година. Тада се поклањало вере личним прегањањима оног господина Рајхенбаха. Данас постоји друкчије мишљење и ја верујем да објективно мишљење Хемиског института Универзитета у Гисену заслужује да му се бар толико исто верује“.

„Ви кажете: Хемиски институт у Гисену. То би управо био професор Либиг. Али Ваш извештај је од неког господина др. Хофмана, ако сам добро прочитао име. Ко је тај Хофман? Вероватно неки млади асистент, који хоће да се први пут истакне“.

„Име није од важности, ради се о томе шта ко каже и како то образлаже. За суд је свеједно да ли је неки сведок дворски саветник или послужитељ, само ако он говори истину и ако може да је потврди“.

„Поштовани професоре, ми смо овде трговци, а не судије. Нама је у највећем броју случајева стало до имена. То и Ви сами знате врло добро, иначе Ви не бисте полагали толико важности на име Гисенског института. Па ипак, Ви свакако нисте дошли у Берлин да се са мном раз-

говарате о тим стварима. Смем ли питати, шта нам прибавља част Ваше посете?"

Рунге устаде и приступи директоровом столу. „Ја стављам своје терове базе понова на расположење Поморској трговини, да би она под мојим надзором у Ораниенбургу подигла прву немачку фабрику боја од тера".

„Ах — — !" узвикну Хогенат врло изненађен и завали се дубоко у наслоњачу. „То је доиста врло љубазно од Вас".

Затим зазвони за послужитеља.

„Донесите, молим, акта о Ораниенбургу".

Послужитељ донесе акта.

Директор поче да прелистава. „Седите, драги професоре!"

„Хвала, више волим да стојим".

„Како хоћете. Овде имам извештај о пословању из прошле године. Према њему у фабрици раде један пословођа, један помоћник, један хемичар, пет контролних и три надзорна чиновника, један вратар, три ноћна стражара, осамнаест надзорника, сто четрнаест радника и десет радница. Свега сто педесет седам лица. Тих сто педесет седам људи примило је прошле године од фабрике не мање од 30.000 талира на име плате и наднице. Тиме су они исхрањивали себе и своје породице. Округло седам стотина душа! Уз то још долази оно што од фабрике зарађују становници Ораниенбурга. У граду ради само за нас две стотине чамца и три стотине кола. Ви знате да је фабрика дете нежног здравља. Хоћете ли Ви да њен живот ризикујете због једног експеримента? Хоћете ли Ви да међу све те људе ставите буре с барутом које би сваког тренутка због неке неизвесне ствари могло одлетети у ваздух?"

„Израда мојих боја не би претстављала никада експеримент. Експерименти су већ одавна закључени. Ја сам њих свршио на сопствени ризик. Од тога доба ја сам те боје израђивао у произвољним количинама, њима сам бојио влакна од дрвета, вуну, свилу, памук и платно. Ни сунце ни хлор нису могли да учине да ове боје избледе. Оне се ни сапуном ни цеђем не могу испрати".

„То Вам радо верујем. Ја и не мислим на израду кад говорим о експерименту, већ на продају. Јер ко ће купо-

вати те терове базе кад природа даје најлепше боје. Помислите само на индиго. Ево, овај капут који ја носим обојен је индигом. Какво лепо осећање обузима човека кад помисли да је боја коју на себи он носи поникла на сунцу Индије. Срећни, безбрижни људи пожњели су је у рају овог света. Ја већ чујем њихове песме, видим њихова насмејана лица. И онда да ми дође кројач са неким штофом који би био обојен бојом од тера! То се просто не да замислити, драги професоре. Тако као ја, мислио би и сваки други човек".

"Али боје од тера биле би јевтиније. Оне не би морале да се увозе из иностранства. Много немачког новца остало би у земљи".

"Јевтиније?" Хогенат је био скочио са наслоњаче. "Јевтиније, то је рђав аргумент. С тиме не бих смео изићи пред нашег директора. Што год је нека роба јевтинија, утолико више захтева рада и утолико мање зараде доноси. Ми и овако једва излазимо на крај с оволиким трошковима фабрике".

"Па ми смо прошле године примили 250.000 талира".

"А издаци? Наднице и сировине још не чине све. Ту је камата, па порези. Ту су дугови, о којима Ви ништа не знате. Један главни поверилац је са више од 100.000 талира ангажован у Ораниенбургу. Мислим на кћер недавно преминуле дворске саветниковице, коју сте и Ви познавали, уколико ја знам. Да ли смем ја да новац једног сирочета ставим на коцку ради ствари које се налазе на месецу? То Ви ипак не можете од мене очекивати".

Рунге немоћно клону на једну столицу. "Шарлота!...", помисли он, "Шарлотин новац — Шарлотина фабрика...".

Директор Хогенат му приступи. "Шта Вам је, драги професоре? Да Вам својим говором нисам покварио расположење? То би ми било жао. Али реците сами: Јесмо ли Вас ми звали да Вас онерасположимо? Или да Вам изразимо своје замерке? Ви сте к нама дошли. Шта Ви хоћете? Зар не добијате Ви своју плату? Да ли ми не испуњавамо нешто што стоји у нашем уговору? Ми смо иначе врло задовољни Вама, господине професоре Рунге, потпуно задовољни".

Рунге устаде и немо изиђе.

У почетку је био азот. Жива ћелија гради од азота беланчевину. У човечјем, животињском и биљном организму протоплазма је носилац свих животних појава. Протоплазма се састоји од беланчевине, серума, крвних зрнаца, хемоглоби чине крв. Они се састоје од беланчевине. Зелена крв биљака, хлорофил, постоје од беланчевине. Сви мишићи, све жлезде и сокови жлезда, све семење и клице састоје се од беланчевине, без обзира да ли су мушког или женског пола или без пола, свеједно да ли припадају човеку, животињи или биљци.

Кад се живот угаси, онда се беланчевина опет распада у почетне материје.

Из тих материја иступа азот да би у кружном току опет образовао нову беланчевину.

15

Било је отприлике двадесет гостију. Дошао је био претседник општине Хемпел, рођак покојног др. Хемпела, затим пастор Кохиус, који је исто тако био преко свога брата у вези са Хемиском продуктном фабриком. Уосталом, то су већином била господа из друштва које се састајало у „Пошти“. Господа су била довела и своје жене, а осем тих жена, било је ту још и неколико девојака из градића.

Прво је била само кафа с колачима. Па ипак друштво је било већ прилично живахно. Овог пута седели су на тераси на задњој страни замка, где се према реци Хафелу пружала дивна ливада. Небо је било плаво и ведро. Свирало је неколико музиканата и с времена на време по трави би се отпочела већ нека мала полка или валцер.

У Ораниенбургу су били навикли да с времена на време доживе такву свечаност. Друштво се већ читав дан раније радовало, не толико због претстојећих материјалних уживања, колико због идеја и изненађења које је домаћин сваки пут износио. Међутим, пријатељи су знали да је Рунге у ствари далеко више био склон меланхолији него хумору и да ове приредбе за њега нису биле ништа друго до бекство од онога о чему није ни с ким говорио.

Овог пута није се дуго чекало на изненађења. Тек што су званице устале од стола за којим су пиле кафу да би се

мало прошетале, кад неколико радника донесоше један сто са свакојаким хемиским справама и наместише га у трави. С радницима дође читав чопор деце, а с њима и Рунге. То је била скоро половина спортске омладине из градића и она дође смејући се и ћаскајући. Рунге је имао много муке да њихову насртљиву радозналост задржи подаље од чаша и боца које у међувремену по неком тајанственом реду радници ставише на сто. „Ујка Рунге!“ викаху деца, покушавајући да једно друго надвече, „Ујка Рунге... Шта је то...? Шта ћеш то да радиш...?“ Међу децом тискаху се напред и остали, те се у својој радозналости и старији понашаху готово још необузданије од деце.

Рунгеу најзад с нешто труда пође за руком да га чују. Деца поседаше по трави, а одрасли се поставише иза деце. Читаво друштво образова круг око стола за којим је сад Рунге почео да ради.

Један радник остави поред њега на сто једну хрпу омотача од хартије који изгледаху као да су слепљени од шарене хартије. Рунге отвори једну боцу у којој се налазила нека зеленкастожута течност и постави је поред једног рецепијента који је до половине био напуњен металним опилицима.

„Је ли ко од вас видео кадгод какав луфтбалон?“ обрати се Рунге деци.

Не доби одговора. Међутим, дечја лица се зацрвенеше од напрегнутости и радозналости. „Однекуда се зачу један танак гласић:

„Шта је то луфтбалон?“

„Показаћу вам“, рече Рунге и стави на рецепијент плуту са савијеном стакленом цеви. Стављајући своје справе у покрет, он је причао о металима и киселинама; како једна киселина кад се доведе у везу с неким металом жудно напада тај метал и притом испушта свој водоник, пошто је њена љубав према металу већа него према водонику и нема толико руку да би обоје држала. Објаснио је деци да материје имају различите тежине. Тако је један ваздушни мехур лакши од воде, а пошто је лакши то он у води тежи да избије горе. А како је у води тако је и у ваздуху. Ако се у ваздух унесе један гасни мехур који је лакши него тај ваздух, онда се он диже горе као ваздушни мехур у води.

А такав један лак гас јесте водоник, који ће им он сад одмах у том стакленом суду направити".

Рунге узео реципијент с металним опиљцима, насу ону жућкасту течност преко опиљака и подиже јако загрејану течност према деци. Деца скочише на ноге. Рунге им то не ускрати. А и иначе не би их могао задржати. Она су задивљено и изненађено гледала на пенушаве мехуре иза стакла.

Рунге доведе савијену стаклену цев у везу с једном другом цеви која се затварала славином. Изнад те славине он натаче један од оних шарених омотача од хартије и рече: „Сад у овај омотач пуштам лаки гас“, па отвори славину.

Шарени омот се напуни и доби облик једре лопте.

Рунге једним лаким покретом скиде лопту са славине и подиже високо изнад дечјих глава. „А сад пазите! Сад је пуштам!“

Рунге отвори руку и лопта од хартије поче полако да се пење у ваздух.

Деца су се најпре била укочила од страха и изненађења, али већ у следећем тренутку иза лопте од хартије зачуше се одушевљени усклици, деца почеше да машу рукама, а шешири полетеше у ваздух.

Рунге је у међувремену напунио био још један омотач, па онда трећи и четврти. Лопте почеше да лебде једна за другом. Деца се полако умирише. Прва лопта је већ летела тако високо да се још само као мала тачка могла видети.

„Па, оне лете у небо!“ узвикну један дечји глас. „— — моја је мама тамо!“

Рунге откину један цвет из ките пољског цвећа коју је мала грчевито држала у руци, па га привеза за идући омотач. „Онда ћемо јој горе послати један поздрав“.

Дете је широко отворених очију посматрало то чудо. „Реците ми, поштовани господине“, зачу се одједном један мушки глас из непосредне Рунгеове близине, „да ли Вас понекад не гризе савест“.

Рунге се трже и погледа у насмејано лице пастора Кохиуса. „Савест, пречасни? Како то?“

„Право да Вам кажем, ја налазим неопростивим да један човек као Ви живи без жене и деце“.

„Да — да“, рече збуњено Рунге.

Они пођоше неколико корака даље.

„Ви сте со земље —“ рече духовник.

Рунге не рече ништа. Он гледаше неко време преда се.

Затим подиже главу, застаде и погледа свештеника.

„Добро је те сте баш ту реч поменули. Али један цитат у сваком човеку буди друге претставе. При Вашем цитату морам да помислим на сасвим нешто друго него што сте Ви свакако од мене очекивали. Ја морам — то ће Вам се учинити мало комичним — ја морам да помислим на оне многе хиљаде тона гуана које ми сваке године морамо да увозимо из Перуа да бисмо нашим њивама опет дали потребну со, коју је жито извукло из земље. Милиони талира одлазе за то у иностранство. Ја сматрам неопростивим гледати то мирно. Ето, ту мене мучи савест. Јер то би се могло изменити. Ми имамо довољно азота у земљи. Отпаци по градовима дају нам га у масама. Ја сам годинама радио на вештачком гуану. Немам га још довољно, али ћу га једног лепог дана имати“.

Пастор Кохиус погледа Рунгеа преко наочара. „То би се свакако више тицало мога брата, господине професоре, он је Ваш директор, док сам ја Ваш душебрижник — или би требало да сам то, кад ми Ви не бисте тако мало прилике за то давали“.

Рунге погледа у страну. „Где је данас Ваш брат? Нисам га позвао“.

„Отпутовао је у Берлин. Његов се шеф жени ових дана. То би управо требало да Вам је познато. Или можда Ви имате мање посла са директором Хогенатом?“

„Познајем га нешто мало?“

„Драги професоре, Ви бисте се могли угледати на тога господина Хогената. Тај је човек дванаест година просио своју садашњу невесту“.

„Зар је она толико лепа или богата?“

„Она је свакако наследила врло велико имање. Тешко је рећи шта људе покреће. Уосталом, Ви познајете госпођицу Фогт“.

Рунге пребледе. „Шарлота —?“ прошапута он.

„Мислим да јој је тако име“.

И пођоше даље.

После кратког времена Рунге застаде и рече: „Предвече овде на води обично мало захладни. Дозволите ми да одем по огртач“.

16

Неколико дана доцније Шамисо изненада дође Рунгеу у собу. Рунге изненађен пође му у сусрет, али га Шамисо одведе натраг к његовој столици, извади једно писмо из џепа и стави на сто.

Рунге је не разумевајући гледао на леп рукопис.

„Од Шарлоте — —“ рече Шамисо.

Рунге само климну главом.

„Шарлота више није у животу“.

Рунге климну главом.

„Одузела је себи живот. Изјутра на дан њеног венчања нашли су је у постељи мирну и укочену“.

Нико није дознао шта је у томе писму стајало. Када је много година доцније Рунге умро, бележник је у његовој заоставштини нашао један мали запечаћени свежањ на коме је стајало: „Спалити неотворено после моје смрти“. И бележник је испунио ту последњу жељу.

Рунге, пак, пошто прочита писмо, сиђе до оне јаме са тером код које га је Шарлота онда била довела на помисао о теру од каменог угла. „Људи један другог гурају“, рече он у себи, „... горе ... доле, ка срећи ... ка несрећи. Шта ми још знамо ...“

17

У кући на Зелтерском брежуљку увече 11 августа био се окупио мали број свечано одевених и исто тако расположених људи. Они су се сви били одазвали позиву професора Либига који је тим вечером хтео да отпочне прославу рођендана своје нећаке Хелене.

Хелена Молденхауер родила се у ноћи између 11 и 12 и случај је хтео да је на свет дошла тачно у поноћ, са првим

откуцајима часовника на дармштатској цркви. Хелена је још као дете била не мало поносите на тај случај, који ју је у неку руку обдарио са два рођендана и професор Либиг је о тој околности водио рачуна на тај начин, што је рођендан своје нећаке прослављао онако као што се прославља крај календарске године. Вече 11 августа било је Хеленино силвестарско вече.

Био је то расцветани Силвестар који је ово вече прослављан. Вечерало се под обиљем ружа. Сада су гости седели или стојали међу правим жбуњем од хризантема и црвеног глога, пили пунш и угодно се осећали.

Веридба која је објављена за време вечера давала је обилног повода за разговор. Господа су била потпуно под утиском младе веренице. Они су одушевљено говорили о добром укусу с којим се Хелена одева, налазили су да је просто дивота како је отвореноплава свила њене хаљине у складу с бојом њених очију и њеном отвореноплавом косом. Старији пријатељи куће важно су климали главама. Они су говорили о миразу.

Даме су, пак, читаво вече биле заробиле др. Хофмана. Још раније оне су у њему увек гледале најелегантнију појаву Гисена. Не зато што су његова одела била кројена у Франкфурту, као што је то било опште познато, или што је његова обућа била енглеског порекла. Не, њима се свиђао начин његовог држања, затим како иде, као и како при неком питању држи главу и руке. Налазиле су да је он привлачан зато, јер је на њему све било неизвештачено, лако и природно. Али овог вечера оне су скоро све смерно гледале у њега кад би он с њима разговарао. Не говорећи ни речи о томе, оне су све заједно биле мишљења да се једино њему и могла дати лепа девојка из ове куће.

Око поноћи Хелена одведе Хофмана. Она га изведе на терасу. Тамо је стојала једна клупа.

Испред њих у мраку лежао је град. Јасан месец бацао је слабу светлост на кровове. Дубок мир владао је међу кућама. Сасвим у даљини неки гласови певали су једну студентску песму.

Слушали су у ноћи.

„Ускоро ће дванаест“, рече Хелена.

Хофман јој стисну руку и ћуташе.

„Зашто ништа не говориш, Вилхелме?“

Уместо одговора он је узе за главу и пољуби је. „Још ћу постати раскалашан, Хелена, ако се ускоро не венчамо“.

„Па могли бисмо“, рече она тихо. „Моја мати и ујак Јуст...“

„Ја нећу да будем никоме на врату, Хелена. Ти то знаш. Ја бих хтео да те уведем у кућу коју бих сам за нас подигао. И ја сам сит тога да овако седим и чекам. Овде нема ништа за мене. Овде има исувише старијих од мене. Ја немам времена, а имам девојку која се зове Хелена“.

Она му додирну руку.

„Па, шта мислиш да радиш?“ упита она тренутак после тога.

„Зел ми је писао из Бона. Он мисли да би тамо могло нешто бити за мене“.

„Онда да идемо у Бон“.

„Тамо је исто тако мало рада као и овде. Ја бих хтео даље. Ја морам напред. Већ сам помишљао на то да потражим Хумболта у Берлину. Он је у своје време помогао и твом ујаку“.

„Али за пут треба новаца“.

„Ја имам новац“.

„Откуда ти сад новац, Вилхелме?“

Хофман се насмеја. „Тако, дође се до новца. Одједном се новац тек нађе“. При тим речима он извуче једну кесу из џепа и замахну њоме тако да новац у њој зазвекта. „Донела ми јутрос пошта. Све сами жути златници“.

Хелена узе један комад из кесе и загледа га према слабој светлости. „Гле, па то је француско злато!“ повика она зачуђено.

„Société de Pharmacie“ у Паризу расписало је било награду за најбољи рад о метаморфозама индига и ја сам учествовао у конкурс. Овај новац је награда коју сам добио“.

„То је твој први успех, Вилхелме!“

„И почетак, надам се“.

Она му показа комад новца који је била узела. „Смем ли да задржим овај комад?“
„Смеш да га задржиш. Шта ћеш да купиш за њега?“
„Нећу да ти кажем“.
„Реци ми, молим те, Хелена“.
„Не могу ти рећи, Вилхелме“.
Из града се зачу откуцавање неког часовника.
Хофман узе Хелену у наручја. „Шта ћеш да купиш за тај златник?“ запита је он задихано.
„Колевку . . .“

18

Оба човека су већ читав сат седели један према другом. Један је био широк, здепаст педесетогодишњак, с већ проседом косом која му је у дугим праменовима падала по плећима, други у елегантном путничком оделу, још непуних тридесет година, висок и витак, живих очију.

Млади човек се сада подиже. „Поред свега, поштовани господине професоре . . . Ја не могу делити Ваше мишљење. Ја још ни сада не верујем да Ваше боје претстављају битни резултат Ваших терових база“.

Рунге је такође био устао. Он је тешко корачајући ишао тамо амо. „Али помислите, Хофмане, шта би то значило кад бисмо ми, да кажем само један пример, успели да вештачки правимо индиго“.

„То је један врло смео сан“.

„Не, то је могућност“.

„Која још није нигде наговештена“.

„Али која мора бити извојевана!“

Хофман стаде пред Рунгеа. „Господине професоре, ја носим друго убеђење одавде. Велика је штета што Ви вегитирате овде у овој тескоби. Ви се овде на све могуће начине губите, а не идете једном циљу“.

„Нису ми дозволили да идем једном циљу! Мене су саплетали у сваком покушају“.

„Због тога бих ја себи дозволио да Вам учиним један предлог. Дођите у Гисен. Ја ћу на Либига све дотле ути-

цати, док Вас не позове. Моје место ће ускоро бити слободно. Остале колеге такође имају своје планове, а и сам Либиг неће вечито остати у Гисену".

Рунге стави Хофману руке на рамена. „Драги пријатељу, да, кад бих имао Вашу младост. Али оно што мени остаје да урадим, то могу и овде, у Ораниенбургу, да приведем крају. А затим, Ви не смете заборавити ни то да човек пушта корен онде где дуго живи. Мој корен иде десет стопа у земљу".

Хофман погледа за тренутак упитно у Рунгеа, па затим му нешто сину преко лица. „Неко мртав?" упита он тихо.

Рунге климну главом. „Мртва", рече он још тише.

Пети део

Б Е Н З О Л

Ко с јесени пролази кроз ова села, тај се већ опија од мириса који се осећа у свима улицама. Шира се налази у бачвама и њена тешка сласт почиње да се пенуша. Презире младо вино.

Није никакво чудо што шира исто тако лако удара у младе жиле, те узбуђује крв и мозак, срце до изнемоглости испуњава плановима и жељама и срећу чини приступачнијом но ма где иначе.

О, младо вино! О, млади човече!

1

„О, радости! Лепа божанска искро. . .“ Три стотине младих певало је ту песму. Седели су код „Старе Царине“ у Бону. Седели су ту већ трећи дан, река се пружала пред њима, а пуни пехари на столовима. „...слашћу опијени, Небесна, твоја светиња!“ Према њима плави висови Седмобрежја. Далеко тамо сребрна трака Рајне. „... Браћа изнад звезданог свода. . .“

Прослављали су великог сина града на Рајни, гиганта, демона, Лудвига ван Бетовена.

Усред тих веселака седео је и њихов најмлађи учитељ, Август Вилхелм Хофман, доктор филозофије и новопостављени приватни доцент за хемију на Alma Mater Bonnensis. Њега је болела глава од свега тог вина, које је тако дивно пријало а које он није никад подносио. А и грло му је већ било одрано од свих тих бескрајних песама, али ипак ову

песму певао је у правом одушевљењу са осталима. Повод је доиста био вредан да се човек расположи мало више него обично. Пре седамдесет пет година овде је био рођен вечити музичар, јуче су слушали његову „Девету“, а данас су му на Тргу открили споменик. За увече била је заказана велика бакљада у част високих гостију који су овде дошли да заједно прославе ове Бетовенове дане.

Хофман је као доцент био дужан да узме учешћа у свима тим службеним приредбама. То иначе не би био ни какав терет за њега. Он је волео да прославља свечаности и управо се нарочито радовао овим данима. Позвао је Хелену и замолио породицу Зел да је прими за те дане. Све је ишло лепо и красно до год се не умеша нека рођака с њеним примедбама.

Шта је могла знати таква једна жена како је он сада живео у Бону. Те бескрајне седмице без Хелене показале су му шта је она била за њега. Он није могао живети без ње, ниједна његова мисао није била без ње, ниједан сан, ниједна радост. Она му је недостајала у сваком моменту али у скорој будућности није било никаквог изгледа да би се то стање могло ускоро изменити.

На својим предавањима имао је десет слушалаца. То му је доносило шездесет талира од семестра. Његова предавања била су му равнодушна. Он је предавао нешто о агрикултури и о хемији, тек да се нешто предаје. Али је у теру од каменог угља пронашао бензол. Он је био на трагу једној методи да од тога бензола начини анилин. Какви су то били изгледи! Колико је ту било могућности! У његовом стану све је било готово: апарати, материјал и реагенција. Само је требало да почне. Осећао је како га нешто на то гони.

А није могао.

Па и на то писмо из Лондона још није могао да одговори. Још га није био чак ни разумео у његовом пуном значењу. У првом тренутку чинило му се да види неку сасвим велику понуду, ударила му је била крв у лице. Али после тога све му се учинило као бесмислица, као немогућност. Писмо је добио заобилазним путем. Један комитет истакнутих енглеских личности који је себи ставио у задатак осни-

вање једног College of Chemistry обратио се био професору Либигу да би му овај препоручио једног свог ђака, кога би сматрао за погодног да уреди и води намеравањима колеџа. Либиг је онда запитао своје асистенте редом према њиховим годинама службовања, и то прво Фрезениуса, па онда, кад је он одбио, Вила. Али и др. Вил није показао никакву склоност да напусти Гисенски Институт. После тога Либиг је упутио даље понуду Хофману.

На први поглед била је то сјајна понуда. Па ипак она је имала једну ману, и то што је за први мах предвиђала само ангажман за две године. С обзиром на велике тешкоће и отпор који су без сумње очекивали једног странца у Енглеској, Хофману је све више и више изгледало лако-мислено да ради те понуде спали све мостове у Немачкој. Као изванредни професор он би свакако од пруског министарства добио двогодишње отсуство, али као приватном доценту за такве сврхе остајало му је само отсуство од годину дана. И према томе ако његов уговор у Лондону после две године не би био обновљен, онда би он у Немачкој опет стојао онде где је и почео.

С друге стране, то би била једна могућност да се одмах заснује породица. А затим тамо га је мамио и један задатак какав му се свакако више у животу неће поновити.

То је било да човек полуди.

„Pereat tristitia! Pereant osores!” певали су сада студенти. Још никада му брежуљци тамо с оне стране у Бергиској земљи под јасним сунцем нису тако сиви изгледали, Рајна још никада тако пуна тајни, а земља никада још тако тешка.

Хелена! Хелена!

Хофман се тихо извуче из веселог скупа. Кад скрену у врт замка, он зачу иза себе громогласан саламандер.

„Срећна младости!” рече он у себи и горак осмех прелете му преко усана. Било му је управо двадесет седам година.

Кући!

Не остаде му ништа друго до да спава.

Ништа не мислити, ништа не гледати, ништа не слушати!

Пробуди га неко куцање.

Он се збуњено трже. Колико је он то спавао? Није могло бити доцкан, напољу је још грејало сунце. Љут због тако раног узнемиравања он приђе вратима и отвори их.

Ни на крај памети није му било да то може бити нека страна посета. И утолико се више зачуди кад се изненада нађе пред једним непознатим господином и једном такође непознатом дамом, који су и поред своје младости чинили изванредно достојанствен утисак.

Он уплашено прође руком кроз рашчупану косу и покуша да се некако извини због своје неуредне спољашности, али га господин предухитри:

„Извините, господине, што Вас на овај начин узнемиравамо. Ја сам пре неколико година као студент становао у тим истим просторијама у којима Ви сада станујете“. Он показа на даму. „Ви бисте мојој супрузи учинили велико задовољство ако бисте нам хтели дозволити да бацимо кратак поглед — да кажемо, историски, на те просторије“.

Хофман се поклати пред дамом и учтивим покретом ослободи пролаз. Обоје уђоше. Хофман пође у извесном отстојању за њима и прогунђа у себи нешто као „какав захтев!“ и „управо невероватно“. При томе он брзо доведе у ред јастук на канабету, склони прљаву марамицу и чешаљ који је био оставио на столу.

За то време оно обоје било је стало на отворена врата која су водила у побочну собу. „Дозвољавате ли?“ упита господин с осмехом који потпуно разоружа Хофмана, па затим нежним покретом гурну даму кроз врата.

„Сигурно су на свадбеном путу“, помисли Хофман и сад гледаше више завидљиво него љутито за младим људима. „Из захвалности могао би ми рећи бар име свога кројача“, помисли он још, али одједном начуљи уши.

Оно двоје разговарало је међу собом, али не немачки већ енглески.

Хофман се тим енглеским гласовима осети чудно дирнут. Учини му се то као неки нарочити случај да он баш сада, кад га ништа није тако занимало као та земља, у својој

властитој соби чује енглеске речи. Он то нехотице схвати као неки миг, као неки знак, ни сам није знао чега.

Међутим, није имао времена да размишља, јер се сад обоје вратише.

„Опростите ми због моје радозналости“, рече сада Хофман, и изненади самог себе питањем: „Да ли можда госпођа и господин нису из Лондона?“

„Погодили сте, пријатељу!“ рече господин и насмеја се са видним задовољством. Па и дама не могла се да се уздржи од осмеха.

Хофман не могаде да се сети шта би у његовом питању могло да буде смешно. Изгледало је као да му је господин прочитао ту мисао са лица. Он се поклати пред Хофманом. „Господине, нисмо хтели да Вас вређамо. Извините, молим Вас, што Вам уопште нисам казао коме сте мало час указали ову љубазност. Ја сам принц Алберт од Кобурга, а ово је моја супруга Викторија, енглеска краљица“.

Хофман погледа уплашено даму, па онда опет господина. „Рђава досетка“, беше његова прва мисао, али се после тога сети да се краљевски пар увек на првом месту помињао међу почасним гостима овог Бетовеновог дана. Шта би требало сада да ради? Како да се понаша? Само сваких хиљаду година налазио се неки човек у таквом положају. Да ли се Краљици нуди столица? Како је он то изгледао! Какво му је било одело! Каква соба! Права лавина мисли и планова обузе га у једној секунди и последица тога била је да ништа не учини, да се не покрену ниједним делом тела, да не рече ни речи.

Из тог неугодног положаја ослободи га лак усклик високе даме. Краљица је била приступила столу на коме су били постављени његови апарати за експерименте са бензолом. Она радознало посматраше тај за њу очигледно врло тајанствен стаклени свет, затим повуче принца руком према столу и даде нескривен израз своме изненађењу.

„Реците, докторе, шта то све значи? Шта ви то радите?“

Хофман похита столу и затече све онако као што је још пре неколико дана оставио. Он упали пламен и уреди

неколико стаклених судова. „Ја сам баш овде тражио неку методу како бих могао да саставим анилин од бензола“.

„Шта је то бензол?“

Он јој објасни.

„А шта је анилин?“

Он такође објасни.

„А како сте мислили да добијете једно од другог?“

„Нитрирањем и редуковањем“.

„Шта је то?“

Увек је Краљица била та која је питала.

Хофман обавести краљевске госте, подупирући своје речи очигледним експериментима. Радозналост гостију била је све већа. Хофман је све више падао у ватру. Он приступи са својим пробама ка прозору и позва госте да му приђу да би могли боље да виде шта се дешавало у епруветама.

Они га послушаше баш као да су били његови ђаци, гледаху час зачуђено, час весело на промене у растворима и течностима, гледаху како гасови измичу као неки вео и магла, као блистави бисер, како постају боје, облаци и ковитлаци. Хофманове руке нису ни секунд мировале. Он је без престанка објашњавао речима оно што је радио рукама, објашњавао је на лак и угодан начин, беше то више забава него предавање, понека шаљива реч, понеки весели покрет чинили су по себи сухопарну материју живахном и интересантном. Хофман је одавно већ био заборавио ранг својих гостију. Соба је за њега била постала слушаоница, слушаоница лабораторија. Он је сасвим сам дошао на своје првобитне опите. Непрестано објашњавајући, али и све задовољније он се опет био латио бензола, извршио је нитрирање и опет дошао на место одакле досад није даље кренуо. Требало је извући кисеоник из добијене супстанције. То је он досада покушавао на разне начине, али без успеха.

Док је још Хофман говорио о овој тешкоћи својим гостима, њему сину у глави једна идеја.

„Покушаћу с водоником у *status nascendi*“.

„А шта је то *status nascendi*?“

Хофману изгледаше као да га је неко пробудио из сна. „*Status nascendi* је једно магично име, једна од највећих

природних тајни. У овом случају он означава тренутак када водоник напушта своје досадашње једињење. У том тренутку он је у стању да учини нешто, што иначе никад више у свом животу није у стању да учини. У тренутку свог рађања он може, на пример, да истргне кисеоник из спојева, који иначе хиљадуструко надмашују његову снагу. Он то може само у тренутку свога постајања и тај тренутак је незамеишљено кратак; он се само хипотетички може замислити; он је краћи од милионитог дела секунде".

Хофман није обраћао пажњу на дејство својих речи. Више није говорио. Металне опилке и киселине додао је био својој супстанцији и гледао у узаврелу садржину свог реципијента. Сваки нерв у њему био је затегнут да прсне.

Одједном његове руке полетеше на сто, почеше да дохватају ово и оно, да сипају капи у нов раствор. Лице поче да му се сија. „Анилин“, рече он тихо, „ево га... уље...!“ И брзо погледа у два дубока плава ока која су с пуно дивљења била на њега управљена.

3

Замак Аугустенбург цу Брил од смрти онога који га је подигао, курфирста Клеменса Аугуста, још није видео тако сјајно друштво као у ове дане када се у суседном Бону прослављао Лудвиг ван Бетовен. Енглеска краљица је ту била гост пруског краља. Кроз простране дворане те раскошне палате, преко тешких галерија и далеко истурених степеница опет је после једног столећа бујао живописан живот. Диван парк опет је био испуњен коњаницима и веселим групама с њиховим шалама и смехом. Величанства су била праћена великом пратњом.

„Још никада нисам видео Њено Величанство тако расположено“, рече сер Џејмс Кларк. „Изгледа као да Јој ваздух на Рајни изванредно прија“.

„Радује ме, сер, што управо Ви као лични лекар имате тај утисак“.

Оба господина полако су корачала кроз сеновити парк. Они су се познавали још из Лондона, где је витез Бунзен већ годинама заступао интересе пруске владе. Витки и за своје године још врло живахни лични лекар био је позвао

на ову шетњу нешто већ гојазнијег посланика. „Да би направили потребне празнине за дине“, како то он рече.

„Њено Величанство било је јутрос чак толико добро расположено, да ме је само запитало о стању мога срца. Ви већ знате, Екселенцијо?“

„Знам, знам, сер, и морам већ да кажем да је Ваша ревност у овој ствари достојна дивљења. Код нас у Пруској све се очекује од владе. Нећу уопште да говорим о установљењу једне нове катедре или о поновном установљењу једног Института као што је тај College of Chemistry, који Ви са толико успеха помажете. Код нас већ при постављању неке нове клупе у Тиргартену свако очекује помоћ из државне касе. Човек код нас мора да се стиди кад види како се у другим земљама у велике културне сврхе драговољно завештавају милиони“.

Сер Џемс Кларк се поклати неколико пута слушајући горње речи. „И дивљење и стид“, рече он потом, „више се налазе на нашој страни. Ви имате установе као што је Хемиска лабораторија у Гисену. Сви наши људи су управо тамо научили шта је хемија и анализа. Екселенцијо, ми можда имамо више новаца, али за то Ви имате више глава“.

Витез Бунзен захвали покретом руке. „А како сте дошли до тога доктора Хофмана, сер?“

„Препоручио га је професор Либиг, али млади доктор неће“.

„Шалите се, сер“.

„Озбиљно Вам говорим, Екселенцијо. Али поштено говорећи и ја да сам на његовом месту не бих хтео. Ангажман за две године је рискантна ствар, а за једног амбициозног човека две године су врло много времена да би их он хтео изгубити“.

„Дакле, с њим је свршено?“

„Тако би се могло рећи, да Њено Величанство није одједном изразило лично жељу да поменутог доктора Хофмана ускоро види у Лондону“.

„Шта кажете, сер! Доктора Хофмана? Њено Величанство?“

„Дозволићете, Екселенцијо, да је мој положај веома незгодан“.

„Свакако ... кад је Величанство изразило своју жељу. Па шта мислите, сер, да чините?“

„Замолићу своје утицајне пријатеље да ми помогну. Мој лични задатак биће да објасним Принцу какву ће велику услугу учинити узвишеној супрузи ако пруско Величанство упозори на краљичину жељу. Предложим му да то данас учини. Затим ће ми бити потребан још неки окретан човек који ће побудити министра просвете да се умеша у ову ствар. Екселенција Ајхорн је приступачан господин. Једном дипломати — рецимо Вашег кова, Екселенцијо — неће бити тешко да повољно утиче на министра“.

Витез Бунзен набра чело. „Сер, Ви прецењујете мој утицај, ма да Вам ја у свако доба радо стојим на услузи“.

„Екселенцијо, не чините мени услугу, већ Њеном Величанству енглеској краљици. Посетите министра по некој државној ствари, па уплетите и ово. Али коме ја то говорим? Ваша Екселенција зна ипак много боље од мене како се то ради. Министар не треба да изрази никакво устезање пред Његовим Величанством. Он треба доктору Хофману да обећа да ће га евентуално после две године опет примити у службу, наравно као изванредног професора. То би по мојој оцени био положај који би он могао за то време да постигне ако би остао у Пруској. То би била читава државничка акција“.

Витез Бунзен премишљао је неколико тренутака.

Затим застаете и загледа се у личног лекара. „А Ви ћете ме препоручити код Њеног Величанства, сер?“

Лични лекар лако удари посланика по рамену. „Ама, драги Бунзене, код нас једна рука мије другу!“

Лекар каже „те-бе“ и подразумева под тим туберкулозу. Он ту скраћеницу употребљава да би уштедео у времену, јер му та реч врло често треба при његовом свакидашњем раду. Једва да има човека који макар једном у своме животу није имао да се брани од напада туберкулозних бацила. Да ли ће он у тој борби победити или пропасти, то зависи од његове конституције, од количине енергије његовог централног нервнег система и од спољних услова живота у којима живи.

Исти човек који под извесним приликама падне као жртва туберкулозе могао би у другим приликама да оздрави.

Сирена поштанског пароброда такође није престајала за читаво време вожње уз Темзу. Пароброд је једва крчио себи пут кроз густу маглу. Сирена је сада без престанка пиштала. Пароброд је већ био код Лондонског Моста и тражио место где ће пристати.

Хофман је стојао на крову и узалудно покушавао да у таласима магле нешто распозна. С његовог хавелона, шешира и косе цедила се влага. Осећао је хладноћу. Целе ноћи није ока склопио.

Вожња од Амстердама била је у почетку сасвим мирна. Али приближујући се Каналу подигао се јак ветар и, на крају, на Темзи били су се скоро заглавили у све гушћу маглу. Према томе, није било никакво чудо што су сад сви путници извијали вратове не би ли најзад угледали који комад спасавајућег копна, које би ипак морало бити ту негде сасвим близу.

Али се још ништа није могло видети.

Међутим, утолико се више могло чути. Кроз маглу су довикивали гласови, а трештале сигналне трубе и сирене. Команде које су изгледале као неки узвици страха и врисак услед неког изненадног ужаса.

Хофман би радо хтео знати да ли се лађа уопште још креће. Он је укочено гледао у воду која је клопотала, све у нади да ће ипак најзад открити неку чврсту тачку, кад се одједном баш пред његовим очима из магле појавише нејасне контуре неке огромне једрилице. Кроз Хофманово тело прође неки страх који га следи, али који ускоро уступи место другом осећању. Једрилица се није кретала, већ је била учвршћена за један мост за искрцавање. На задњем делу лађе стојао је натпис златним словима „Св. Патрик“.

Сад је изгледало као да је и пароброд нашао своје место. Броду се стаде приближавати мрачна сенка неког зида и већ се примећиваху људи који су у не баш исувише великом броју стојали на кеју и живо махали.

Хофман се сигурно надао да ће га и поред ружног времена неко сачекати. Он стави двоглед на очи и покуша да разгледа лица оних који су доле стојали, али не нађе

ниједно познато лице. Одједном из уског круга који је он могао сагледати њега су весело гледала два ведрa ока. Хофман замала обема рукама преко бродске оgrade. „Менсфилде!“ викаше он што га грло доносише и готово се избежуми од радости. „Менсфилде! Менсфилде!“

На кеју су стојала још и друга господа. Ту су били и сер Џемс Кларк и витез Бунзен.

Хофман се не хтеде одвојити од Менсфилда.

„Али, драги Хофмане“, рече сер Кларк, „па то није никакав проблем. Ја имам још једно место у својим колима. Повешћемо и Вашег пријатеља и сви ћемо се заједно одвести у Ваш хотел“.

5

Енглеска дотада није имала хемије, или бар не своје хемије. Није имала ни института, ни лабораторија, ни истраживача, ни професора. Хофманов задатак је био да постави темељ, да створи почетак. Истина, у земљи је било неколико властитих људи. Они су сви били Либигови ученици у Гисену. Једноме од њих се свакако могло поверити вођење новог колеца. Али се желело нешто више од тога. Откако је пре три године Либиг држао своја предавања у Лондону, сви су били заљубљени у хемију, у Либигову хемију. Оно што је комитет College of Chemistry-а изрично захтевао од Хофмана било је да у Лондон пресади Либигов дух. Желела се ништа друго до метода и традиција које су владале у Гисену. У ту сврху прикупљено је читаво богатство, закупљена је лепа зграда на Хановер Скверу, а младом професору одређена стална плата од 400 фунти стерлинга, уз то две фунте додатка за сваког студента. Сем тога комитет се обавезао да ту плату сваке године повећа са сто фунти.

Ове баснословне суме Хофман је непрестано улагао у гардине, тепихе, столове, столице, кревете и ормане. Драга Хелена! Седео је на крову омнибуса, возио се по граду уздуж и попреко, с девојком у мислима поред себе, с милом, дивном девојком. Она није била поред њега, већ у њему. Он је њеним очима гледао оне тргове, оне палате и

катедрале. Он је за њу гледао тај град од два милиона. Ње ради одрекао се он расцветалог дрвећа у Берговој улици, брежуљака у Бергиској земљи и песама на Рајни.

Ње ради уређивао је он College of Chemistry.

Све је још било примитивно. Али управо то и јесте оно што је било лепо. Несвршено и нерођено пружало је могућности за наде. Он је набављао, уређивао, распремао, градио. Фамулус и асистенти били су из Немачке, стакла, цеви, тегле, реторте, инструменти за мерење, справе за топљење, справе за елементарну анализу из Немачке. Долазили су сандуци, књиге и мали сандучићи са ретким хемиским материјалом.

Дође и писмо од Хелене.

Хофман је јецао читајући га. Али број његових ђака био се за неколико месеца утростручио. Чарли Менсфилд отскора налазио се на челу списка ђака. Просторије постадоше исувише тесне. У лабораторији на Хановер Скверу била је страшна навала.

Једног јутра сер Џемс Кларк нађе се усред те гужве. „Али тако је немогућно радити!“ рече он ужаснут Хофману и ускоро потом на Хофманов сто за рад почеше да пристижу планови, скице, прорачуни. Комитет је био купио један плац у Оксфордској улици. Желело се да се добије првокласна лабораторија. Ни од каквог издатка није се презало. Плац је лежао у најбољем и најскупљем крају Лондона. Узети су били најбољи архитекти.

Поред својих редовних послова Хофман је био постао и предузимач.

После три месеца могло се извршити усељавање у прве просторије за рад. Комитет их отвори једним банкетом. Претседавало је само Његово Краљевско Височанство принц Алберт. Хофман је једва знао како се то с њим догодило. У руци је држао повељу, коју му је принц свечано предао. Влада је његов институт била прогласила у Royal College. У џепу је имао писмо од своје мајке. „Хелена је тужна“, писала му је мати.

Он узе Менсфилда испод руке и напусти са њим салу. Шетаху тамо амо по парку.

„Хофмане, ти ми се нешто не свиђаш“.

„Сећаш ли се још, Чарли, кад смо први пут сели у скамије код доктора Сандхаса?“

Менсфилд разумеде алузију. „Требало је да си се оженио, Хофмане!“ рече он.

„Требало је!“ рече горко Хофман, „требало је, требало!“

Сутрадан он оде на Рајну по Хелену. Двадесет свечаних дана слободе, лепоте, среће, љубави, сунца, сунца! Затим се с њом упути уз Темзу.

Над градом је опет била магла.

Хелена је раширених, уплашених очију гледала у ту маглу, као да је сасвим близу иза те магле била њена судбина.

6

„Шта такво једно „ф“ у имену може да значи, драги Фунге, то просто човек не би могао мислити да је могућно. Човек који се зове Хоффман после двадесет година службе бива отеран до ђавола. Кар Хофман већ је после шест недеља професор. Са два „ф“ стављају га под старатељство, јуре га жандарми, протерују у завичај. С једним „ф“ може у златним кочијама да се вози изван своје земље и још да као дезертер буде високоуважен човек“.

„Твоја заједљивост чини те већ много неправедним. Хофман је све друго пре него дезертер. Ја бих га радије назвао амбасадором немачке науке“.

„Он са другарском срдечношћу може да пружи руку витезу Бунзену. И то ми је немачки амбасадор, даје деци имена „Цемс“ и „Мери“, не учи децу ни речи енглески, улагује се високој господи преко . . . и тако даље. Али мени није нимало стало до оба та амбасадора. О њима уопште и не говорим. Говорим о немачкој култури коју је њен министар довео ни до чега. Тај господин Ајнхорн би хтео немачком песнику као и Господу Богу да натура жандармску униформу и шиљасти шлем. Туторство, ништа друго до

тutorство! Слушај само професоре на немачким универзитетима, и ђаке. Свуда ври, у Халеу, у Минстеру, у Лајпцигу, у Кенигсбергу. Ко год мисли својом главом, тај је револуционар. Срећан је Кант што је умро, иначе би господин Ајнхорн наредио да га ухапсе као велеиздајника".

„Па, ти си заслепео од беса, Хофмане, иначе не би тако претеривао. Прави дух се не да спутати. Ако мени овде међу моја четири зида падне нешто на памет, онда то мени не може нико забранити".

„А, теби је пало нешто на памет! Па шта сад имаш од тога?"

„Ја и нећу да имам ништа од тога. Човечанство ће још живети, а у Немачкој ће се још бавити хемијом. Једном ће ипак имати важности оно што сам ја нашао?"

„Вероватно у иностранству! Ја скоро и сам верујем да је твој Хофман онакав човек каквим га ти сматраш. Иначе га зацело господин Ајнхорн не би пустио да оде. Зашто господину не подигну овде лабораторију, ако је он таква глава? Код нас се има новаца за четрдесет осам дворова, за четрдесет осам земаљских управа, али ниједан талир више. Једног Немца радије пуштају да у Енглеској лије топове, којима ће они једном пуцати на нас. И то спада у дела оне господе која се називају „По милости Божјој!"

„Још ми нисмо зрели. Све у своје време. Тако је и у хемији, то сам увидео. А мислим да и у политичким стварима није друкчије".

„Друкчије је, Рунге, друкчије је, сасвим друкчије! У политици постоји опасност коју време сваким даном појачава. Ми се растачемо, и ако се не тргнемо на време, ако се убрзо не прикупимо, неће више бити Немачке. То је оно што ја говорим у свима градовима и селима. А то ми замајају. То господа неће да чују. Зато ме лишавају мога завијаја. А ја волим ову Немачку изнад свега у свету!"

Рунге је само климао главом. „Сад си нам ипак поклонио још једну велику немачку песму, Хофмане".

„Да, на жалост!"

Врата се с треском залупише иза Хофмана.

Рунге приступи прозору.

Пријатељ је са разлепршаним огртачем летео преко дворишта.

Рунге се онда опет лати свеске коју је малочас читао. То су била саопштења о Хофмановим радовима на Royal College of Chemistry из 1846 до 1848 године.

Хофман је извештавао о својим „основним испитивањима испарљивих органских база“. Ту је било много нових ствари. О бојама у извештају није било ничега.

Рунге зари лице у руке. „... и овде: још не ... увек и свуда: још не ...“

„... и никад!“ одјекну у њему као неки далеки одјек.

7

Госпођа Хелена Хофман је већ пре два часа примакла обе тешке столице пред камин. Међу столице је догурала низак сто, поставила тањире са сендвичима, а поред њих кутије са кексима и мармеладом. Затим је око девет часова запалила мали пламен испод чајника, јер је обично у то доба многонамучени човек долазио кући.

Те припреме вршила је она свако вече с истом љубављу и свечаношћу, с истим радосним очекивањем. То је био њен час чаја, час за којим је читав дан чезнула. У тај један час она је имала свога човека само за себе.

У прво време он је бар долазио у подне, ручао је у потпуном миру са њом, па би чак на један сат и прилегао пре него што би у великој журби опет отишао. Али временом он је све журније јео, време одмора се све више скраћивало и већ има две године како по цео дан остаје сама.

Она је знала за сваки минут свога мужа. Знала је да су били утврђени часови за лабораторију, да је било конференција, дискусија и предавања. Долазили су привредници, инжењери, трговци, лекари, колеге, једни су желели обавештења, други су доносили пробе, молили за испитивања и анализу. Долазила су господа из комитета и висока и највиша господа из двора. Она је знала да се иза велике лабораторије налазила мала лабораторија, његова засебна соба за рад. Њој се заврте у глави кад помисли на апарате и инструменте који су тамо привидно лежали у нередy. Али је обузе дубоко сажаљење кад са своје столице погледа у супротан угао у коме је лежао његов писаћи сто. У светло-

сти разгорелих свећа она је још одавде видела хрпе хартија, брда исписаних листова, књига и таблица. Тамо је лежао рад од преко ноћи и по правилу тек у три часа угасила би се светлост за тим столом.

Између рада по дану и ноћи налазио би се час чаја. Њен дан састојао се у чекању на тај час. Била је срећна што је знала да се и он ни за шта у свету не би хтео лишити тога часа. Она је била сама, али није због тога ничему и никоме замерала. Она је све разумевала и знала да је све то морало тако бити као што јест. Што је та усамљеност врло често била тешка, она за то није ништа могла.

Али за то је и доживљавала нешто што ниједан човек није смео доживљавати. Када би споља у претсобљу одјекнули познати кораци, кад би се најзад отворила она врата и он се појавио на прагу, пружајући јој руке у сусрет, онда би сва њена невоља отпала од ње као сан и сенка.

Као што је речено, ово вече је госпођа Хелена поставила сто за чај раније него иначе. Она је имала једно изненађење за свога мужа и предмет тога изненађења преко целог дана тако ју је блажено узнемиравао да јој најзад и при најбољој вољи није више било могућно да и даље остане а да ништа не ради. Она је око осам часова села за постављени сто и најпре се сасвим свечано осећаше у души. У топлој радости очекивања протече јој први час. Киша је ударала у прозоре, а затим је и чајник почео да зуји. У образе жене која је очекивала полако је ударила дубока руга. У том на блиској вестминстерској опатији откуца девет часова.

Од тога часа она је напрегнуто ослушкивала према вратима. Тиха радост све је више уступала пред све већом узнемирености и са десетим ударом одједном се усред мирне собе појави бледа утвара бриге.

Госпођа Хелена се трже. Рукама се ухвати за лице. Образи су јој горели. „Сигурно због сувише јаке ватре у камину“, помисли па приступи прозору и притисну врело чело на прозорско окно. Напољу је још сипала киша као из кабла. Изнад кровова се било тешко надвило оловносиво небо, иза кога је негде лежао сакривен месец. Испод распламтених гасних фењера промицали су људи као сиве сенке. У овом граду све је било сиво. Хелену поче нешто да

гуши у грлу. Она се накашља и нешто је лако прободу у левој плећки. Још јуче они су стојали на овом прозору, и готово у исти мах почели да говоре о сјајном небу свога завичаја, па се у тихом међусобном разумевању узели за руке.

Где ли је то данас остао тако дуго?

Нешто тешко укочи јој колена. „Нешто му се догодило“, рече у себи и хтеде да пође вратима, али јој ноге отказаше послушност. Није могла да се помакне од прозора. Изби десет и три четврти. Хелена је гледала у помрчину. „Догодило му се“ — нешто се потсмевало у њој.

Али се тада отворише врата споља. Хелена зачу познате кораке. Као да је ослобођена од нечега, њој клонуше руке са прозорског затварача који је дотле грчевито држала. Она чу како се отварају врата на соби и још осети као неки топал талас који јој јурну према срцу.

Ушавши у собу Хофман затече своју жену непомичну крај прозора. Ужаснут јурну према обамрлој и покуша да је подигне, али Хелена је већ била опет отворила очи.

Она се сва срећна осмехну на њега. „Где си био, драги?“

„Нашао сам бензол у теру од каменог угља“, рече он пресрећан.

„Је ли то важно?“ упита она тихо.

„Пружа сасвим нове могућности“, рече Хофман журно, па се одједном застиде што у овом тренутку говори о таквим стварима. Он јој опипа чело и образе. „Ти си у ватри, Хелена!“

Она му обави руке око врата. „Зато што сам тако радосна!“

„Хелена!“

„Вилхелме, ми ћемо ускоро добити дете“.

8

Ма да су сви прозори били отворени, ипак је мала лабораторија била испуњена оштрим димом. Праменови дима били су густе и упорне, те су само полако излазили напоље. Влажна хладноћа у широком млазу допирала је кроз отворен прозор.

На једном споредном столу Чарли Менсфилд трљао је своје прсте који су били помодрили од зиме. Он је био узет тиме да по Хофмановим упутствима дестилује бензол из лаког тера од каменог угља. Сам Хофман увијен у свој дебели огртач стојао је пред својим справама. Ту је он проводио сваки слободан минут. Ту је жртвовао дан и ноћ. Ту је водио вечиту борбу са својим демоном, са теровом базом анилином и њеним дериватима. Да би докучио њен састав он је њу годинама нападао свима киселинама и халогенима, свима радикалима и групама.

Никада није био задовољан и оно што се већ чинило као извесност, убрзо се показивало као заблуда. Али га ништа не могаше одвратити, никакав промашај не могаше га обесхрабрити, нити га ма како дугачак пут могао заморити. Имао је у рукама један резултат: између анилина и амонијака постојало је извесно сродство. То је он видео једанпут и ишао је за тим, као за срећом на рулетској кулици. Само за длаку могао је бити удаљен од вештачког алкалоида. Он је обе базе терао кроз све реакције и оне су дуго паралелно реаговале, док се најзад не би разишле.

Па ипак то није био изгубљен рад. Он је у потстицима извештајима саопштавао стручном свету шта је тражио и шта је нашао, хиљадоструко је потстрекавао, обарао супротна гледишта и давао неочекиване сугестије, и не знајући за то. Кад би се једном нашао у својој лабораторији, он више није осећао ни хладноћу, ни топлоту, ни глад, ни сан.

„Како ти је жена, Хофмане?“

„Хвала, Чарли. Ја је сам питам по десет пута дневно. И сваки пут ми каже да се осећа потпуно добро“.

„Постала је врло бледа, тако ми се чини“.

„Порођај је много на њу утицао. А и ово ваше време у Лондону! Ово је очајно!“

Хофман се опет окрете својим амонијачним базама. Он је радознато разгледао садржину једног рецепијента, затим узео бележницу у руке и записа даље: „метил-етил-амил-фенил-амонијум-хидроксид даје уз одвајање етилена метил-амил-фенил-амин. Тетра-метил-амонијум-оксид-хидрат показује супротно томе упадљиву разлику“.

Овде Хофман би прекинут на један необичан начин.

Нека девојчица одједном стаде поред њега и упитно га погледа својим крупним плавим очима. Могло јој је бити највише десет година. Он зачуђено погледа њену капу од самуровог крзна као и исто такав поруб њеног огртача.

„Откуда ти овде, дете моје? Сигурно си залутала?”

„Јесте ли Ви мистер Хофман, професор?”

„Свакако, дете, ја сам тај”.

„Немојте ми непрестано говорити „дете”, ја сам Принцеза Викторија”.

„Ах!” узвикну Хофман у највећем чуду и нехотице се поклони. „То је доиста висока и изненадна посета.” Он упитно погледа на врата да види да ли тамо не стоји неки лакеј или ма ко други. „Височанство је потпуно без пратње?” упита он зачуђено.

Принцеза се насмеја. „Шетала сам се по парку са чика Кларком. Он ми је толико говорио о Вама, да сам му измакла и дотрчала овде”.

Хофман се веома збуни. Он доиста није знао шта да ради. Најбоље би свакако било да малу даму узме за руку и да је одведе натраг у двор. Али у томе су га спречавале крупне и отворене очи девојчице.

У међувремену Принцеза се радознало освртала.

„Ви се бавите хемијом, зар не?”

„Да, да”.

„Шта је то управо хемија?” Хофману се питање најпре учини врло детињасто те помисли да ће она најбоље разумети, ако јој одговори исто тако детињасто. „Хемија”, рече он стога, „јесте један џиновски паноптикум у коме је најпре осветљено врло мало фигура, па и оне врло оскудно”. Али полуподругљив, полуувређен поглед мале Принцезе учини те он одједном промени своје мишљење. „Хемија је наука”, рече он сада потпуно озбиљно, „која се бави оним природним појавама при којима се мења структура тела. Њој насупрот стоји физика. Она се бави појавама при којима не наступа никаква промена у структури тела”.

Принцеза је замишљено гледала неко време пред собом. Хофман примети по њеном лицу како се труди да претстави себи оно што је чула.

„Погледајте, Височанство!” притече јој Хофман у помоћ, узевши један комад гвожђа и пружајући јој га. „Ако

загрејем овај комад гвожђа, он ће почети да се усијава. Постаће мек, тако да ће моћи да се ковањем дотерује у сваки облик. Али ако се и даље непрестано буде загревао, он ће се најзад истопити. Ако се уклони топлота, он ће се опет охладити. Онај сјај ће се угасити и маса ће опет постати мрка и чврста. Комад који онда будем имао у руци биће опет гвожђе као и раније. Гвожђе је само под утицајем топлоте променило своје стање и од чврстог прешло у течну и обрнуто. Таквим појавама бави се физика. Јесте ли разумели?"

Принцеза живахно климну главом.

„Али ако овај комад гвожђа ставим у сумпорну киселину и ту киселину пустим да довољно дуго делује на тој комад, онда ће тога комада најзад нестати. Ја ћу онда у мом суду имати неку затвореноплаву течност, па ако је пустим да испари, онда ћу добити један бистар, зеленкастоплав кристал, као што га овде видите".

Хофман узе из једног суда један плавкасти кристал и пружи га Принцези. Она зачуђено сравни комад гвожђа са кристалом.

„Ви видите да оба тела немају више ничега заједничког међу собом. Овде се ради о једном процесу при коме тела мењају свој састав. При томе из две супстанције постаје једна. Киселина је с металом образовала со. Од гвожђа и сумпорне киселине постала је зелена галица. Дакле, хемија се бави таквим радњама".

Принцеза је и даље румена у лицу гледала час у гвожђе час у кристал. „То је као неко чудо", рече она и склопи руке.

„Природа је пуна чуда, дете моје".

Једно време у малој лабораторији завлада тишина.

Одједном се чу однекуда један дубок глас: „Е, спаде ми камен са срца".

Хофман и његова млада ученица се тргоше и угледаше сер Џемса Кларка, који је потпуно исцрплен стојао на вратима и поред хладноће отирао зној са чела. „А, биће грмљавине кад будем причао мами Краљици. Него, нећу јој причати. Таман посла! Тако нешто ја не радим. Али сам се смртно био поплашио, драго мало Височанство. Чудо је једно како су људи лакомислени. Као да домаћи мир, жи-

вот и здравље нису ништа. У томе су сви људи једнаки, било да им је десет, тридесет или шездесет година. Шта да каже ту човек као лекар? Не треба да ме тако гледате, Хофмане. Ваша супруга била је данас по подне код моје жене. Дивну жену имате, Хофмане. Не би требало да је толико остављате саму. Пре свега не би требало да је толико излажете овој лондонској клими, која никако није погодна за тако нежне природе. Ваша супруга тужила ми се на своју бољку. Не, није бољка, то није прави израз. Она ми је признала своје тешкоће, она је најзад замолила да је прегледам. Драги Хофмане, код Ваше госпође чује се шуштање у врховима плућа, у обадва плућна крила. Требало би да то шуштање примите к срцу. С тиме се, богами, није шалити".

„За име Бога, сер! Шта је с Хеленом? Зар је она болесна?"

„Нећу да Вам сликам ђавола на зиду, али Вам сасвим озбиљно саветујем да своју жену уклоните из ове околине."

„Да се одвојим од своје жене, сер? Та, ваљда не мислите то озбиљно?"

„Плућа су то, мој драги, плућа!"

Хофман је морао све да пусти, и жену и дете.

Он је уочи одласка држао свога дечка на крилу. Жену је миловао по коси. Затим је шетао горе доле по соби. Већ док су и они били овде, он се осећао сада као најусамљенији човек на свету.

Идућег дана отпремио је мајку и дете на континент. Било је то бекство из магле на светлост, бекство у живот. Обоје их је одвео у Јужну Немачку.

Кад се Хофман у Дармштату попео у воз који га је имао одвести натраг, осећао се као да је у тој малој железничкој дворани остављао хлеб, радост и сунце. Ишао је Голготом, путем бола. У свом купеу навуче на прозор завесу да не би видео пределе којима се пре неколико дана дивио са Хеленом. Али на станицама су му имена њихова узвикивали у уши, те су га тако присиљавали да мисли како је овде љубљеној жени помогао да сиђе с кола а тамо трчао ка бифеу да јој донесе освежење.

У Калеу му је судбина била наклоњенија. Поред које се налазио други неки пароброд, те тако није морао да види ограду на којој је стојао ослоњен са Хеленом, кад им је сунцем обасјана обала Француске улила нову наду, није морао да понова види клупу, на којој је она говорила о својој љубави према њему, љубави која је ишла и с оне стране гроба.

У Лондону га нападе живот свом снагом, свом журбом и неумољивошћу. Његови радови нису му узалуд били про-нели глас широм целе Енглеске и далеко ван ње. Одбор за претстојећу светску изложбу изабрао га је био у жири. Високи и највиши судови тражили су његов стручњачки суд. Пољопривредници и индустријалци слали су пробе и све чешће молили за анализе и савет. Влада се носила мишљу да Royal College преузме као државну институцију. То је за њега значило, без споредних прихода, годишњи приход од хиљаду фунти стерлинга.

Али у његовом стану столице су стојале празне, а по-стеља напуштена. Истина, у камину је свако вече горела ватра, али му је она изгледала без топлоте и њему је било хладно чак и близу ње. Више није било очију које би се засветлеле кад би он ушао у собу, није било руке ни гласа који би му одагнали заморне дневне мисли. Чајник је још увек стојао ту, али није више зујао. То више није било раз-двајање као оно некад. Некад су долазила писма која су била пуна надања и чежње. Долазила су и сада писма; она су и сада као некад говорила о љубави и чежњи, али њихов језик је сваког дана бивао све уморнији.

У Лондону је био настао обичај да Хофман с временом на време говори пред корифејима науке. Међутим, од не-ког времена је и шира јавност све живље тражила да га чује. Он је био сматран као творац енглеске хемије, као оснивач и творац Royal College of Chemistry који је данас био на истој висини као и у целом свету чувени Институт професора Јустуса Либига. Та предавања он је држао у ве-ликој аули School of Mines (Рударској школи). Те вечери надмашивале су гала вечери у Краљевској опери.

И овог вечера велико енглеско друштво било је испу-нило велику салу до последњег места, а сама Краљица са

својом пратњом давала је тој иначе тако хладној дворани неки свечан сјај.

Кад се Хофман појави за говорницом, дочека га бурно одобравање. Он изненађено погледа у комешање пред својим ногама. Поглед му прелете преко људи и паде горе на малу галерију, која је то вече била удешена као лежа. Тамо је седела Краљица, а поред ње Принц Алберт са малом принцезом Викторијом. Принцеца му даваше знаке обема рукама све док јој сер Кларк лаким покретом опет руке не положи на ограду. Краљица га поздрави осмехом, а принц руком.

У том тренутку Хофмана обузе неки топал талас. Он у дубини душе осети милост, наклоност, искрено пријатељство које му се овде бурно указивало. Осети потребу да искаже ту захвалност. Он се поклати и нехотице подиже руку према срцу. Али кад осети куцање срца под руком, њему искрсну у души блистава слика једног пространог веселог предела. Он угледа Годесберг у долини, Рајну, далеке плаве брежуљке. Срце му стаде за тренутак. Дивља носталгија обузе то срце. Али и та визија прође као неки болни грч и претвори се у пријатно осећање. Широка сала преобрати се у малу собу бонског универзитета у којој је десет слушалаца седело пред новопеченим приватним доцентом. Лице једне даме која је седела испред њега претвори се у Хеленино лице.

Хофман поче да говори.

Говорио је слободно. Већ после првих речи он напусти сто чија га је близина само стешњавала и приступи оградн. Говорио је о истраживању као делатности људског духа, о науци и назирању на свет, о срећи коју би човеку донело сазнање. Он помену Александра фон Хумболта. Говорио је о заједници истраживача свих земаља. Помињао је Берцелиуса, Ге-Лисака и Либига. Помену и Рунгеа и уплаши се у себи. Дође на органске базе и заврши анилином.

Громогласно одобравање поздрави његове речи.

Кад најзад уђе у собу за рад поред аудиторије, изиђе му у сусрет принц Алберт и рукова се с њим. Са принцом је био дошао и сер Џемс Кларк, као и изванстан број дама и госпоне, који сви окружише Хофмана.

Постепено почеше се спремати за одлазак. После овог вечерњег предавања требало је да се одржи банкет. Принц је већ био отишао са својом пратњом. Остали су били само сер Кларк и саоснивач Колеџа лорд Ешбертон који су имали да допрате Хофмана.

Хофман је већ био обукао огртач и баш је са господом хтео да напусти собу кад му фамулус предаде једно писмо.

Хофман баци летимичан поглед на коверт и одједном се трже. Писмо је долазило из Немачке и било је хитно. Долазило је из Дармштата.

Хофман подера коверат и поче да чита. Његови пратиоци видеше како се промени у лицу. Он очевидно још није био ни прочитао писмо, кад се нагло окрете господи која су га чекала и поче да их испрекиданим речима моли да га извине, па онда, као изван себе истрча на врата.

Отрчао је кући. Имао је само још једну мисао. Морао је по сваку цену стићи за ноћни воз према Доверу. Само тако могао је стићи за брод који је рано изјутра полазио у Кале. Само тако стигао би у Кале за најбржу везу у идућа двадесет четири часа.

Стигао је и за воз, и за брод и за везу.

Пројурио је кроз Француску, дошао је на Рајну, дошао у Дармштат.

Али дошао исувише доцкан.

Хелена је пре четири часа била умрла.

Време није ништа друго до кретање ствари. Када се ништа не би кретало, не би било не времена. Кад би у васиони било само једно тело, оно се не би могло кретати, јер не би могло ни повећати ни смањити своје отстојање од другог тела. Не би било времена.

Али за нас се ствари крећу. За нас постоји време. Оно нас доноси и оно нас односи. Оно не иде ни споро ни лагано. За слободног човека година је час, за заробљеника час година.

Велика лабораторија Колеџа налазила се у задњем делу куће са Оксфордске улице у подруму. Ту су стојали ре-
дукциони апарати за елементарну анализу, полупорцуланска
бурад и стаклени балони, који су служили за мешања и та-
ложења великих количина, ту су стојали огромни апарати
за дестиловање, који су изгледали као препотопске џинов-
ске животиње са својим завојитим системима цеви и затва-
рачима од калаја, бакра или сребра. Подрум није лежао
дубоко доле и слободни зид давао је још довољно про-
стора за прозоре. Пред овим прозорима у чудној против-
ности са оним предметима необичног изгледа необично
обилно бујале су дивље руже и кроз тај оквир који се пре-
ливао у свима бојама поглед је падао на свеже зеленило
неког широког простора обасјаног сунцем.

Чарли Менсфилд је већ три дана радио у великој ла-
бораторији. Ни дању ни ноћу није се одмарао. Једва да би
пред зору прилегао по који сат. Лице му је већ покривала
прилично нарасла брада. Руке су му се лепиле и нису више
мogle да се оперу сапуном. Коса и одело ударали су на
тер. Он је био увртео себи у главу да с тим радом буде
готов кад се Хофман врати са свог кратког пута ради опo-
равка. Сам рад не би му толико ни падао тешко, само кад
би уз то могао да пуши своју лулу. Али због велике запа-
љивости те супстанције на пушење се није могло ни ми-
слити.

Менсфилд је стојао код једног прозора и покушавао да
пушење замени једним погледом на зеленило, кад му ја-
више за посету неког господина. Он замишљено загледа
карту коју му је фамулус донео. На њој је стојало: „Август
Ќекиле, др. фил. из Дармштата“.

Менсфилд слеже раменима. „Не познајем га. Какав
изгледа тај човек?“

„Добро“, рече услужно фамулус, „врло добро, госпо-
дине докторе. Висок је, мршав, има оштро лице и дивне,
дугачке зулуфе“. Менсфилд угуши осмех. „Уведи госпо-
дина“.

Ускоро затим уђе пријављени.

Менсфилд одмах виде да фамулус није исувише рекао. Зулуфи нису били главно на томе лицу. Напротив, на томе лицу су необично снажно и оштро били истакнути чело, нос и подбрадак.

Посетилац приступи ближе и запита за професора Хофмана.

„Професор Хофман је на жалост на путу“.

„Да ли на дуже време?“

„Само за неколико дана. Одвезао се на имање лорда Ешбертона. Крајем ове недеље он ће већ опет бити на траг. Можда бих ја могао нешто да му испоручим?“

Др. Кекиле извади из џепа свежањ хартија. „Хтео сам да му предам један рад који сам ових дана завршио“.

„На чему сте радили?“

„На сумпоровитим органским киселинама. Али то ме се мало тицало. Те киселине за мене су биле само повод“.

Менсфилд забезекнуто погледа посетиоца.

„Ви сте навикли да много експериментишете“, рече др. Кекиле и осмехну се. „Ја више размишљам“.

Менсфилдово лице постаде још збуњеније. „Сасвим тако — али како то има да се разуме, докторе?“

„Сасвим просто. Мени није толико много стало до тога да пронађем нове материје, колико да већ пронађене разумем“.

Менсфилд у својој збуњености поче да прелистава рукопис. Поглед му паде на једно подвучено место, те поче да чита али одмах би привучен, те читаше страну по страну.

Др. Кекиле за то време покуша да прекине време. Он летимично разгледа лабораторију, па убрзо приступи једном прозору и поче да гледа напоље. Тако замишљен он извуче лулу и поче да је пуни.

Менсфилд се уплашено трже. „За име Бога немојте пушити! Ми дестилујемо бензол“.

Кекиле климну главом и опет мирно стави лулу у џеп. „По Хофмановој новој методи, зар не?“

„Свакако“.

„Ето, ту имате најближи пример. Да ли се бензол добија компликованим начином из бензолне киселине или на прост — хоћу рећи јевтин — начин из тера од каменог

угља, то је питање које се свакако тиче индустрије. Наука у првом реду пита: „Шта је бензол? Или би бар требало да пита“.

„Али то се зна! Бензол је угљоводоник из шест делова угљеника и шест делова водоника“.

„Али то се врло мало зна, поштовани колега. Ако помислите да елементи нису мртва стања, већ да врше извесно дејство, да се манифестују, да функционишу, ако даље помислите — да останемо при Вашем бензолу — да је тај бензол тело, онда ћете ми дати за право. Једном телу потребан је простор. Ако је целини потребан простор, онда је и једном телу потребан простор, па ма како они били мали. Дакле, бензоловим молекулима потребан је простор. Како су у том простору смештени угљеникови и водоникови атоми? Један молекул има као и свако просторно тело горњи и доњи део, ако тако смем рећи, као и задњи и предњи део. Како и где су атоми у том простору везани један за другог? То питање важи и за воду као и за бензол, за гипс као и за сумпорасте органске киселине. Ја сам у томе раду, који је, узгред буди речено, мој први рад, начео то питање. Одговорити на то питање је можда више ствар једног песника или философа него једног аналитичара. Ја не знам шта је бензол. Питам Вас још једном, докторе Менсфилде. Шта је бензол? Збогом за данас. Надам се да ћу ускоро чути о Вама“.

Менсфилд се с ватреном радозналошћу даде на читање рукописа, док се доктор Кекиле на Оксфордској улици попе на један омнибус да би се одвезао у своју собицу на крову на Clapham Road-у. Он је седео на крову кола. Поред њега су пролазиле фасаде, куполе, плакати, људи, излози и сводови мостова. Горе до њега допирало је звоњење коњских трамваја, заглушна улична граја и узвици продаваца новина. Али пред очима су му играли атоми. Он је увек гледао атоме у покрету, у покрету без реда и циља. Атоми су се свађали, образовали парове, редове и низове. Али се још нису слагали у круг.

За време те вожње родила се мисао која је ускоро имала да постане кључ за решење једне од највећих природних тајни.

Живот на пољском добру једног енглеског аристократе Хофман је сасвим друкчије замишљао. Он је очекивао да ће наићи на кућу у којој круте формалности и један не мање крути домаћи ред и најсунчанији дан трују досадом и неугодношћу. И утолико је већа била његова радост када је на „Гренџиу“ лорда Ешбертона наишао на слободу какву човек иначе може да ужива само код своје куће или у гостионици.

Собе су у читавом једном крилу биле удешене за пријем гостију. Било их је преко тридесет. У свако доба кад год се желело један служитељ је доносио доручак. Довољна је била једна реч па је пред излазом код главних степеница на госта чекао коњ за јахање или кола. У један сат сервиран је ручак. Онај који је имао воље, тај би дошао. Онај који је имао нешто друго у плану, тај није морао ни да се извињава. Једина обавеза према домаћину састојала се у томе што се око осам сати имало да појави на вечери и да се остатак вечери посвети домаћици и домаћину.

Испред Хофмановог прозора пружала се једна ливада, чије је свеже, пуно зеленило било подједнако пријатно за око и душу. Око те ливаде у широком луку пружала се букова шума. Већ при првом погледу кроз овај прозор у Хофману се било пробудило утешно веровање да ће у овом светом миру наћи нешто од спокојства које је тако жудно тражио. Али мир ове околине учинио је те је само још теже и дубље осећао терет и празнину ове две године које је морао да преживи без Хелене. Велики град би бар понекад избрисао болну слику коју је тишина ове усамљености истичала у најјаснијој светлости. Било је тренутака када је свет за њега губио сваки смисао. Његов рад је све више губио полета. Он је то знао ма да му други то нису казивали. Изгледало је као да је са Хеленом порушен мост који га је везивао с Немачком, а с љубављу изгледало му је да је изгубио и завичај. Његова снага трошила се између чежње и носталгије.

„Човек ускоро неће моћи више да гледа како Вас не-

стаје", рече му једног дана његов сусед који је био у соби до његове.

Хофман уплашено подиже главу. „Шта да радим?"

„Само је оно тешко на што се не усуђујемо. Ту изреку је већ Ваш стари Фриц сваком приликом примењивао, Ваш велики краљ је за своју идеју још више жртвовао него Ви, пријатељу мој".

Хофман поцрвене, али ипак имаде снаге да погледа суседу у лице. Сасвим као снег бела коса уоквиравала је то лице, које му је изгледало сушта доброта. „Сер Карлајле, зашто ми то говорите?"

„Свакако не да Вас постидим. Говорим Вам то да Вас подигнем. А то ћете Ви учинити ако у свом губитку потражите смисао који у њему лежи".

„Сер!"

„Оставите то сер и зовите ме просто Карлајлом. Кад бисте Ви покатакд попушили лулу дувана, Ви бисте већ одавно сами били онде где би требало да сте. Зато Вас ја морам довести на мисао да је Ваша супруга умрла за Вашу идеју, да је она жртва коју је вечито изједначење од Вас тражило, да је она мученица Ваше мисије. Али ако се Ви на такав начин запуштате, онда Ви од тога губитка чините обичан губитак, а он је свакако неподношљив. Читајте вашег „Принца од Хомбурга" и вашег „Дон Карлоса". На шта ће вам тамо преко ти велики песници, кад већ један такав човек као Ви не чује оно што су они читавом немачком народу хтели да ставе на срце. Да, тако је, а сада нека нам оседлају два коња. Ја сам, истина, добрих двадесет година старији од Вас, али као што Вам већ рекох, тешко је само оно нашта се ми не смемо да усудимо. И још Вам кажем: вечерас после обеда попушићемо заједно по једну лулу!"

Када се вратише са јахања, Хофман затече један телеграм. Једва прочита оно неколико редова, кад повика уплашено: „Менсфилд —! Не, не, не!" па одјури у своју собу, набаца без реда одело и рубље у кофер, затражи кола и у пуном касу одјури на станицу.

У болници у Челсију изјавише му да ће га настрадали мучно познати. Опекотине су ужасне. Мисли се да је мистер Менсфилд читао за столом и притом неко време занемарио

апарат. За то време је, вероватно, садржина прешла преко ивице реторте и запалила се. У прилог овога говори и околност што су поред Менсфилда нађени и полуугљенисани листови неког рукописа.

Хофман је посртао кад уђе у болесничку собу. На постељи је лежало једно људско тело које је било потпуно увијено у вату. Само десна рука и лице били су слободни.

„Мистер Менсфилд спава“, рече лекар који га је водио. „Добио је много морфиума“.

„Има ли какве наде?“

„Мучно“.

Хофман седе покрај постеле. Збуњено и очајно посматраше он пријатељево лице. Оно је било усијано-црвено. Покаткад преко лица би прешла нека дрхтавица. Да ли је то бол био тако јак да је пролазио и кроз опијену свест?

Менсфилд најзад отвори очи.

Хофман се уплаши од тога погледа.

Затим изгледаше као да је Менсфилд познао пријатеља. Он се насмеши и потражи Хофманову руку.

Хофмана би страх од те усијане руке и од тог озареног осмеха.

„Како се осећаш, Чарли?“

Болесник само лако подиже руку.

Хофман покуша да му улије храброст и наду.

„Овде видиш ... пепео Чарлија Менсфилда, Виле“, рече самртник и опет се насмеши, затим развуче лице од бола.

Дође лекар са опојном медицином, али Менсфилд одби.

„Још неколико часова ... Дозволите ми да мислим“.

Хофман је са изненађењем гледао ову силну борбу воље са болом. У њему опет почеше да горе Карлајлов речи.

Менсфилд се одједном усправи. Хофман покуша да га подигне. Болесник је сањивим очима гледао у празан простор. „Шта је бензол?“ Муцаху његове усне. Затим клону немоћно. „Шта ... је ... бензол?“

Још један уздах.

Затим престаде да дише.

Почетком летњег семестра 1858 године један врло млад човек корачао је прилично узбуђено кроз хајделбершке улице, тражећи, како он то сваком приликом говораше, какав стан за себе. Према свему је изгледало као да је он први пут био у томе граду. Он је чешће пута застајао да разгледа неку зграду или нешто што му је привукло пажњу, при чему није ни за тренутак заборављао да загледа у објаве за издавање станова. Замак је већ био разгледао. Најлепши утисак на њега учинио је био изглед који се имао с терасе на град као и на долину Некара. Што се тиче саме грађевине, ту се мање разумевао. Њему се свакако више допадала читава грађевина од разорене. Рушевине су за њега биле као књиге у којима је овде онде недостајала по која страна и он је већ код куће, кратко време пре него што је овде дошао, имао живу дискусију о овом гледишту са својим старим професором. Он тада још није знао за хајделбершки замак. Сада је био задовољан што је сусрет са стварношћу потврдио у њему његово мишљење. Он није марио ни за какве антиквитете, као што није марио ни за прашину, уске улице и загушљиве собе. Он је волео велике тргове, високе просторије које су се лако дале проветрити и које су имале много сунца, он је волео широке паркове и високе брегове, волео је море, јер је било тако пространо и тако чисто.

Тако је и соба коју је најзад најмио у једној новој кући на задњој страни трга на коме је био замак била прилично на другу страну окренута а не на главни део овог многослављеног предела.

На обед оде у град. И пошто у први мах није још ништа познавао, он оде у најпознатији локал, „Код Витеза“.

Сала је била још готово празна. Само у једном удубљењу поред прозора за једним столом седело је неколико младих људи, по изгледу студената виших семестара или асистената. Прозори који су гледали на улицу стојали су отворени и новог госта је мамила жива слика која је пролазила код отвореног прозора. Он седе за слободан сто у удубљењу и одмах се осети врло угодно. Истина,

са свога места чуо је сваку реч коју су господа за суседним столом изговарала, али то му није сметало.

Приђе му келнерица и упита га шта жели да пије.

„Нећу ништа да пијем, већ бих хтео нешто да једем и то по могућности што пре“.

„Кухиња је сад затворена“, рече девојка и насмеш се. „За ручак је сувише доцкан, а за вечеру још сувише рано“.

Гост учини један љутит покрет и промрмља нешто као „паланачка посла“. За суседним столом један од гостију рече: „Е, на здравље!“

Келнерица не знађаше шта да ради. „Господин вероватно да није одавде?“ упита она најзад.

„Да, имате право. Нисам одавде“.

„Господин ће овде у Хајделбергу студирати?“

„Да, овде ћу студирати“.

„Свакако права?“

„Не, него нешто паметније. Ја студирам хемију“.

Келнерица начини према господи за суседним столом задовољну гримасу. „Мислила сам да ћу сад најзад у свој делокруг добити једног правника, а сад опет ништа“.

Господа се насмејаше прилично љубазно. „Збиља немате среће, мала Марија“, рече један с дугим зулуфима и високим челом. „Пре неколико година, кад се оно појавише железнице, цео свет је хтео да иде на технику. Сада, пак, сви велики таленти хоће на хемију“.

Нови гост устаде и приступи суседном столу. „Дозволите, господа...“.

Господин са зулуфима такође устаде. „По Вашем нагласку констатујем да сте из Франкфурта. Значи да смо земљаци и поред тога што постоје границе. Ја сам из Дармштата. Ви ми управо тако изгледате као да сте препут напустили своје домаће огњиште. Дозволите да Вам један земљак каже да се не вређа одмах кад неко дозволи себи неку малу шалу. Позивам Вас да седнете за наш сто. Као што чух, Ви желите да постанете хемичар. Онда сте у најбољем друштву с нама. Ми смо сви хемичари“.

Гост се збуну, али ипак заузме место за столом поменуто господи. У својој збуњености он сасвим заборави да каже своје име. Да би се што пре ослободио свог

неугодног осећања, он се одмах обрати господину са зупифима. „Студирате ли Ви већ одавно хемију?“

„Ја је већ предајем. Баш овог семестра хабилитовао сам се у Хајделбергу за органску хемију“.

„Чудан случај! Ја сам се, истина, уписао код Бунзена. Али Бунзен можда ништа не зна о органској. Ја управо тражим наставника за органску хемију!“

„Као што видите, на боље се нисте могли намерити“.

„Хоћете ли ме примити за ђака?“

„Може бити. Ја не знам шта Ви хоћете да учите. Аналізу можете боље да научите код Бунзена него код мене. Има хемичара који се доцније баве хемијом по рецептима које су преписали од својих професора, исто онако као што један посластичар справља своје колаче према рецептима свога мајстора код кога је учио занат. Они кувају сапун или справљају средства за чишћење за апотекаре. Глауберову со en gros и en détail. То Ви код мене нећете научити. Ви код мене нећете постати трговински саветник. Али можда нешто мало хемичар“.

За столом не дође ни до каквог расположења, те се млади гост убрзо опрости.

Када је приватни доцент др. Кекиле идућег јутра прегледао листу својих слушаалаца, био је пријатно изненађен. Први слушаалац био се уписао у његову листу. Отсечним, лепим потезима било је забележено име: Карл Гребе из Франкфурта на Мајни.

12

Вилјем Хенри Перкин бејаше мезимче лабораторије у Оксфордској улици. Њега је пре три године Хофман примио као ђака. Онда му је било управо петнаест година и још онда је као и данас имао необично црвену косу, а лице потпуно посуто пегاما. Читава лабораторија се онда чудила, како је шеф могао да се заузме за једног тако неугледног младића. Али Хофман није дозвољавао да ико попреко погледа његовог најмлађег ученика, он је њега увек претпостављао и поверавао му задатке који су

му особито стојали на срцу. Перкина су с тога његови другови звали само „апостолом Јованом“.

Перкин се уопште није обазирао на то прикривено потсмевање. Најзад, све то што се око њега шапутало није било ништа друго до завист, а велика љубазност којом су га окружавале његове колеге свакако да је била лажна у основи.

Професор Хофман опет је био отпутовао на неколико дана. У лабораторији је и поред тога владала већа живост него иначе. Сваки ђак био је добио свој задатак и трудио се да шефу по његовом повратку покаже неки резултат, који би био бољи него његовог друга, а по могућству чак превазилазио и резултат „апостола Јована“.

Перкин се мало обазирао на остале. Он је мешао, кувао, филтрирао, не гледајући ни десно ни лево.

Он у једно време приступи прозору и подиже једну епрувету према светлости. Био је измешао сумпорно кинели анилин са калијумбихроматом, као што му је био наредио шеф, затим је ту мешавину час кувао, час доводио до усијавања, а остатак опет растварао. Најзад се било образовало нешто што му се није баш добро чинило. На дну његове епрувете налазио се неки праменасти талог.

Он га замишљено разгледаше. Баш је премишљао шта да почне даље са тим кад му приђе његов сусед за столом.

„Имаш ли што, Јоване?“

„Ништа нарочито. Неки талог као обично“.

„А ти тражиш нешто нарочито?“

„Ја радим на кинину“.

„На кинину? Човече, па ми сви радимо на кинину. У овом сандучету и нема неког другог задатка, који не би стојао у некој вези с кинином. Човек већ управо има горак укус на језику“.

„Па да“, рече Перкин и просу садржину своје епрувете у олук.

„Зашто то бацаш?“

„То су трице. Уосталом, сад ће скоро четири. Немам више воље за данас“.

„И ја већ одавно“.

Они одоше ка својим орманима да се обуку.

„Је ли, Јоване, да ли је тачно да ће шеф опет да се жени?“

„Па, зар ће он нас прво да пита за дозволу? Има већ шест година како му је умрла прва жена, а њему још нема ни четрдесет година. Ево омнибуса. Довиђења!“

После једног сата Перкин опет дође у лабораторију. Сала је била већ празна. Он се онако у огртачу и шеширу даде на посао. Опет узме исте основне материје као и при последњем опиту, подвргну их истом процесу и опет доби црн талог.

Он га профилтрова.

Заостатак је требало растворити. Алкохол је био прво растворно средство. Он насу алкохол на талог. Стакло му умало не исклизну. У стаклу је имао неки раствор светлољубичасте боје. Виљем Перкин је већ имао једну идеју.

Он није дуго испитивао то што му беше пало на ум. Он није размишљао, он је радио. Већ после два часа имао је знатну количину огледне масе новог препарата. Он тај раствор насу у један суд, покри га капуљачом свога огртача за кишу и одјури кући.

Мати се поплаши да јој син није полудео. Перкин купи све лонце те добре жене, затражи комад беле свиле, ма какве било, неку мараму за врат и ма какво преостало парче. Поче да претура марамице, затражи једну мараму од платна, а другу од памука. На једној столици нађе неку белу блузу своје сестре. Блуза је била од батиста, тако је она веровала. Није трпео никакво противљење. „Ради се о једној сасвим великој ствари!“ Мати кршећи руке пусти му на вољу да ради шта хоће.

Перкин наложи ватру и пристави разне растворе, а у међувремену је прао крпе сапуном и водом. Најзад је био

дотле дошао да је прву пробу могао да замочи у боју. Руком је брисао зној са чела.

Кувао је и мешао. Обојену парчад је прао, прво водом, затим сирћетном киселином, сапуном, разблаженом соном киселином, содом и концентричним амонијаком.

Прао је, прао, прао!

Боја се није дала испрати. Она је остајала. Била је постојана.

Око поноћи он обеси о уже комад до комада. У четири часа изјутра опет је био на ногама. Својим ликованњем узбудио је био читаву кућу.

Тога дана не оде у лабораторију.

Оде у Надлештво за патенте. Ту под именом „Мовен“ пријави једну терову боју. Боја је била као слез.

Око подне био је у Гринфорду. Ту је стари Перкин у једној бараци имао неку малу хемиску фабрику. Ту је он дотада прерађивао старе масти. Ту су син и отац основали Mauvein Factory Perkin and Co.

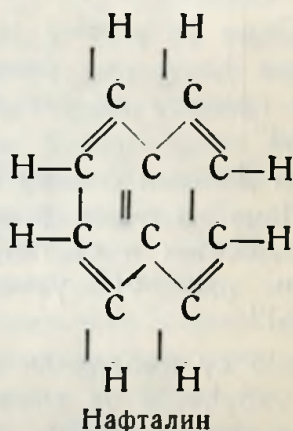
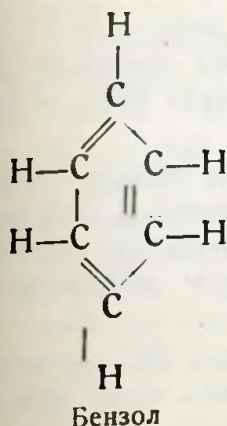
Елементи су као човек и жена, само без препрека које леже у људским мозговима. Они само знају за природни закон. Они нападају једни на друге елементарним нагоном који је од вајкада у њима, привлаче се међусобно, образују нешто ново, онако као што од жене и човека постаје дете.

Елементи се могу сравнити с телима која имају различит број руку. Број руку одређује њихову „валенцију“.

Тако „једновалентни“ хлор ($\text{Cl}-$) пружа једну руку, колико свега има, једној руци „једновалентног“ натријумовог метала ($\text{Na}-$) те у простом споју NaCl образује кухињску со. Кисеоник ($\text{O}=\text{}$) је већ упорнији. Он има две руке. Тим рукама привлачи себи по један водоников атом (H), те постаје H_2O , вода. Угљеник ($=\text{C}=\text{}$) има четири валенције, четири руке. Сваком дохвати. Ако дохвати два кисеоникова атома постаје угљена киселина CO_2 .

Али овај начин спајања је за угљеников атом само један споредан начин. Он је најсоцијалнији од свих атома. Он са себи раз-

нима улази у сваки спој. Он долази, јавља се на лицу места, уређује се. Све кад се укаже прилика, при датом предуслову. Он се уређује, образује ланце, редове и кругове на сличан начин као саће код пчела и у милиардној разноликости. Ево најпростијег примера од милијарди.

Свак неће разумети ове кругове. Али то не мари. Међутим, сваки ће осетити њихову лепоту и величину природних закона, који се овде јављају.

Угљеников атом претставља камен темељац читаве органске хемије. Нема ниједне живе ћелије, ниједне органске творевине без угљеника.

13

Хофман је био блед од узбуђења.

Већ по трећи пут читао је овај извештај др. Кекилеа. У том извештају први пут је било речи о „валенцији“ елемената. Ту су се први пут јављали појмови: угљенички ред и угљенички круг. Досада је над узајамним односима елемената владала као нека магла: Либиг, Берцелиус, Велер, Мичерлих и који још све не без резултата су пипали по тој магли. Овде је био дошао један млад човек и подигао вео.

Хофмана је по читавом телу обузела била као нека грозница. Кроз главу му је јурио читав рој нових слика.

Он је гледао у пегаво лице свога ђака који је ту пред њим стојао а није га видео. Слушао је шта му је то лице говорило, а опет није чуо. Он је само знао да су му све те године за њега биле мртве године, да је он од Хеленине смрти био изгубио самог себе, и да је време ишло својим током без њега.

„Овде је у току једна светска револуција!“ довикну он свом ђаку, „— револуција читавог хемиског света, а Ви ми причате да сте хтели да обојите гаће и врата на амбару!“

Он дохвати оловку и саже се над једним листом хартије. Поче да пише формуле, мале, велике, просте и сложене, десетак и стотину и стотине њих, све према новој теорији. „Дивно!“ узвикивао је он у међувремену. — „Дивно!“

Тако су пролазили дани и недеље. Затим несташе заноса, узбуђење се смири, здрав разум опет узе вођство у Хофмановом мозгу.

А у свету су ницале фабрике боја као печурке из земље, у Енглеској, у Француској, с оне стране мора. Откако се прочуло да су боје из тера технички употребљиве, низао се проналазак за проналаском. Анилин је готово са сваким новим реагенсом давао нову боју.

Али те боје биле су исувише скупе, методе справљања исувише хитне, исувише пренагљене. Наишле су реакције.

Хофман је седео у лабораторији и испитивао. Он је изналазио грешке и откривао мане. Он је изнашао да сам анилин није давао употребљиву боју, већ да је била потребна смеша од једног дела анилина и два дела полуидина. После вишегодишњег рада он је од анилина и хлороугљеника образовао ону супстанцију која је имала да постане основна супстанција свих продуката боја од тера. Назвао је „розанилином“. Показао је свету прву вештачку боју која је била добра и јевтина. И изванредно лепа. У Лондону, Паризу и Берлину „Хофманова љубичаста боја“ преко ноћи је постала модерна боја.

У почетку шездесетих година свет је преко ноћи увидео да се налази у stoleћу технике. Угаљ и гвожђе одједном су завладали светом, а техничар је уједно био његов господар и слуга. Пара је терала возове преко копна, а бродове преко мора, што је још до пре неколико година сматрано за маштарију или чаролију. Она је невероватном снагом подизала парни чекић у фабрици, с лакоћом вукла по читаве миље парни плуг преко поља и врла жито не умарајући се ни за тренутак. Електрицитет, пак, дао је човеку чудесну Божју снагу. Преко Атлантика је већ лежао први кабал. Једној вести да стигне од Лондона до Њујорка није требало више времена колико од Трафалгар Сквера до Берзе. Тек од недавна у Њу Порту је један фармер наместио четрдесет две платинске сијалице. Прочуло се као у бајци да је био довољан само притисак на једно дугме па да све лампе одједном засветле као сунце и да се на исто тако прост начин угасе. Откако је било могућно да се изради хлороформ, отада је и сама болница изгубила свој ужас. Балони су се пели у ваздух на висину од више хиљада метара и већ су грађени дурбини помоћу којих се надало да ће се ускоро открити становници Марса.

Сви ови проналасци прво су узнемирили свет. Људи су их предустретали с неповерењем, потсмехом и мржњом. Али су се ипак брзо навикли на њих и још брже их примили као нешто што се само по себи разуме. Али проналазачи се нису на томе зауставили. Проналасци данас управо претичу једни друге. И поред све радозналости људи нису више у стању да све исто онако брзо схватају како је то пронађено.

Рачун који је неколико смелих људи почетком тих шездесетих година правило у Лондону тачно се подударао. Они су говорили између себе да би једна изложба која би обухватала све тековине последњег времена морала подићи цео свет.

Када је стога рано у лето 1862 године отворена Велика интернационална техничка изложба у Лондону, милионски град једва је могао да прими посетиоце. На све-

чаности отварања били су окупљени гости из свих земаља на свету, научници и кнезови, инжењери, трговци, плантажери, грађевинари, хемичари и банкари. Друштво је било крунисано присуством енглеске Краљице и њеног двора. Свечан говор држао је човек који је први покренуо ову изложбу, генерални секретар жирија Август Вилхелм Хофман.

Хофман поздрави скуп на енглеском, немачком, француском и италијанском језику, указујући на значај ове изложбе и на намере које су с њом биле у вези, па онда пређе на своју сопствену област.

Нема сумње, рече он, хемија данас корача на челу техничких наука. Али најинтересантнија хемиска супстанција данас је анилин. Близу улаза у источни део изложбе намештен је низ витрина пред којима се од јутра до мрака окупљају посетиоци. Ту се чује гласно чуђење и дивљење. У тим витринама изложене су свилене тканине, кашмири, нојева пера, све обојено најдивнијим и најсветлијим бојама и таквом разноликошћу какву људско око још никад није видело. Тамо се види скерлетна боја најинтензивнијег сјаја, пурпур лепши од оног из Тира, плаветнило почев од најсјајнијег азура до најдубљег кобалта, поред најнежније ружичасте боје преко читавог низа готово неприметних нијанса прелази се у најпунију љубичасту боју. Поред тих обојених тканина изложене су и саме боје, делимично неугледна зрнца и прах, а делимично јасни кристали са блиставим фацетама као код смарагда и рубина.

Међу тим лепотама налази се једна здела са неком црном, лепљивом материјом одвратног задаха, полутечна, жилава, подједнако непријатна за очи, нос и пипање, један гадан и, пошто се у великој количини јавља, врло незгодан споредан продукт фабрикације гаса. Та супстанција је основна супстанција од које се данас добијају те боје, и она није ништа друго до тер од каменог угља.

А сада, пита он овај високи и узвишени скуп, пита читаво човечанство, да ли ова тековина младе хемије није нешто више него само необична и чудна. Он пита у име људи који су своју снагу, своју срећу и свој живот посветили томе задатку. Он помену Унфердорбена, Рунгеа

и Перкина, а пре свега свога незаборавног пријатеља и друга Чарлија Блекфорда Менсфилда.

Овај поглед у прошлост он чини у знак захвалности и поштовања, међутим, задатак ове изложбе је да укаже напред на пут у будућност и ту он може доиста да каже, а да се не изложи сумњи да је хвалисавац или фантаста да је ово тек почетак, да у угљу има још пуно тајни о којима се данас још и не сања. Један човек је већ нашао кључ који отвара врата пред тим тајанственим благом, а нешто најдрагоценије у томе благу које тамо сме очекивати јесте вештачки индиго.

На овом месту у једној побочној ложи настаде нека мала гужва. Све очи, па чак и говорникове, биле су одједном управљене према тој ложи.

Тамо је један стари мршави господин узбуђено био стао до наслона, док су га остала господа у ложи узалуд опомињала на мир. Међутим, он се не даде зауставити. „Ladies and Gentlemen!“ викну он опорим гласом у насталу тишину. — „Ја верујем да је ово већ исувише. Ја сам Остен Џејмс Менсфилд и стојим овде у име свих садилаца индига Енглеске и Холандије. Иза мене стоје само на британско-индиском земљишту 322 фирме. Ми производимо годишње, без холандских садилаца на Јави, 6 милиона килограма индига у вредности од 4 милиона фунти стерлинга. Хоће ли Краљевска британска влада мирно да посматра како се врше припреме да се наша солидна светска трговина упропасти којекаквим заменама? Да, ја кажем којекаквим заменама! Овде је реч о вештачким бојама и ја дозвољавам себи да пред целим светом тврдим да су те боје неприродне, дрске по свом дејству, неукусне као подражавање и — сувише скупе! Упоредите, напротив, „краља боја“, индиго! Код њега је топлина, традиција, племенитост. Упоредите боје у оним орманима! Ја вас питам као Енглеz: имамо ли ми још какве културе или смо као црнци, који се ките лажним дијамантима од стакла и ту тричарију плаћају скупом ценом слоновог кости. Ја протестујем против тога! Мени је седамдесет година, али живећу и стотину да бих ту борбу довршио!“

Скуп је седео као укочен. То што се овде догодило било је нечувано. Дотада нико није био доживео да се

неко у присуству Њеног Величанства усуди да упадне у реч службеном говорнику. Сваког секунда се очекивала појава полицајца који ће тога човека силом отстранити.

Али се ништа не догоди и сви са напрегнутом пажњом гледаху у говорника.

„Мистер Менсфилде, Ви сте у праву, а и нисте“, рече Хофман мирно. „Али ово није ни парламенат ни берза. Ја сам научник, а не трговац. Науци је стало до знања и напретка, а не до тржишта и зараде. Борба коју Ви наговештавате вечита је. То није борба произвођача, већ борба духа и назирања на свет. Ту борбу не може ниједна влада и никаква сила да отклони. И зато Вас молим, мој високопоштовани пријатељу и противниче, да ме сасвим до краја саслушате. Говорио сам вам о једном кључу који треба да отвори врата ка новим путевима. Говорио сам вам о човеку који је нашао тај кључ. Тај човек нисам ја. То је један човек из мога завичаја, Август Кекиле из Дармштата, сада професор хемије у Генту. Он је открио многовалентност код угљеника, па је тако открио и валенције свих осталих елемената. Они међу вама који умеју хемиски да мисле, осетиће огромну вредност тога проналаска. Помоћу ове теорије о валенцијама Кекиле је одговорио на питање с којим је Ваш син, мистер Менсфилде, пошао у смрт: шта је бензол? Кекиле је изнашао састав угљеникових кругова. Ми више не пипамо по помрчини. Ми сада радимо на виделу. Ја сам досад имао много среће у своме раду. Ја сам, како се то каже, дотерао до нечега. Међутим, Кекилеова мисао је генијална, она је више него генијална, она је Богом дата. Ја признајем пред читавим светом да бих дао све што сам досад постигао и нашао за ову једну мисао Августа Кекилеа, јер је она чисто сазнање“.

Говор није био пропраћен никаквим одобравањем.

Слушаоци су седели узбуђени.

Сер Џемс Кларк донесе Хофману краљевски поздрав и позва га да пође у ложу Њеног Величанства.

Немо му стискају руку.

Једна витка прилика приступи му и предаде свежањ ружа. То је била принцеза Викторија, која је сада била супруга Престолонаследника Фридриха од Пруске.

„Мене је стид, Височанство“, рече он после краћег времена. „Изгледам сам себи као издајник. Ђврам Ен-глеској светску индустрију која би можда такобила по-ребна Немачкој“.

„Лако би било довести Вас у Немачку“, рече Принцеа озбиљно. „Теже би било хтети Вас побудити на напуштање Ваше овдашње сјајне ситуације. То је свакако мишљење меродавних кругова. Иначе би Вас већ одавно позвали“.

„Височанство! Ја сам се већ одлучио“.

„Размислите добро, драги Хофмане. Код нас Вам се не може пружити оно што Вам Енглези дају“.

„Тамо ће ми се дати завичај, Височанство. Знаћу најзад за кога радим“.

Принцеа му пружи руку. „Тамо ћете наћи и пријатељицу која Вас се никад неће одрећи“.

Он јој пољуби руку, а она му ту руку остави дуже него што је то одговарало дворском обичају.

15

Једног кишовитог фебруарског јутра 1863 године једне лепе кочије јуриле су преко цомбасте калдрме берлинског друма према градићу Ораниенбургу. Путник се намештао на седишту, испружао утрнуле удове и констатовао да није веома ружичасто расположен. Налог који га је доводио у овај забачени крај био је свакако врло чистан; па ипак имао је он и пријатнијих мисија. Али крај вожње који се сад брзо приближавао, а пре свега претстојећи доручак у надалеко чувеној гостионици „код Поште“, сваког минута му је подизало расположење.

Кочије су изазвале не малу сензацију у маломе граду. Вукла су их четири коња, а на вратима се налазио грб краљевске британске владе. Сопственик гостионице „код Поште“ је још издалека угледао био импозантна кола и за сваки случај са коњушарем и две служавке стао до улаза.

И догодило се онако како је и очекивао. Кочије савише према његовој кући и зауставише се баш испред њега. Угледавши онај грб он осети неки нарочити страх, али убрзо

отвори врата и поможе једном нешто пунијем господину да изиђе из кола.

„Шта имате за јело?“ упита тај господин насмејана лица.
„Зашто још немате железнице овде? Где станује професор Рунге?“

Гостионичар је сматрао прво питање за најважније.
„Смем ли да замолим господина грофа да изволи ући. Овде десно је соба за господу“.

„Ја нисам гроф. Ја сам саветник Кембел из енглеског посланства“.

„Молим, господине саветниче, молим“.

У кухињи настаде велика граја. Гостионичар је узалуд покушавао да уђе. Сваки пут би га нека снажна рука, уз помоћ још снажнијег гласа, одбијала натраг.

У соби за господу одјекну звонце које је стојало на столу.

„Господине гостионичару, може ли се човек код Вас окупати?“

„За име Бога, Ваша Милост ваљда неће —! Сад је тек фебруар и термометар данас показује четири Реоманова степена“.

Гостионичар не разумеде зашто се господин саветник смејао. Онда му паде на памет да је било говора о његовом пријатељу Рунгеу. Да ли не би било згодно, упита он господина саветника, да пошаље некога до њега. Професору би било свакако мило ако би се за високу посету могао мало да припреми.

„Нипошто!“ успротиви се енергично саветник посланства. „Нипошто, јесте ли чули? Краљевско посланство је добило нарочито упутство из Лондона које гласи да мора да буде изненађење. Разумети ли, господине гостионичару! Изненађење! Професору је данас рођендан“.

„Знам — знам“.

„Кад би се желело да се он претходно упозори, онда би читава ствар могла да се сврши и путем поште. Сад видите, зар не?“

„Дабоме, природно“, потврди гостионичар, а од радозналости је једва могао стојати.

После доручка саветник посланства се крете на пут. Гостионичар није могао да пропусти а да не прати господина саветника. Ишли су тако прилично дуго. Најзад се зауставише у једној прилично удаљеној улици.

„Ено, онде!“ рече гостионичар.

„Где?“

„Онде, она кућа пред којом стоје она три дрвета“.

„Али оно и није кућа, оно је колиба“.

„Знате, Ваша Милости, он не стоји баш добро. Фабрика га је још пре неколико година просто избацила на улицу. Поморска трговина му је, истина, обећала неку пензију, али још није добио ни гроша. Да му наш милостиви Краљ није одредио неколико талира за издржавање, он би просто умро од глади“.

„Али то није могућно!“

„Тако је, Ваша Милости“.

Саветник посланства приђе кући. Она се састојала само из једног приземља у висини човечјег раста и из крова под црепом. Врата су била тако ниска да се посетилац морао сагнути при улажењу.

Претсобље је било страшно уско и тамно. Једна врата водила су у собу. Та врата су била отворена и кроз њих саветник посланства угледа једног човека као снег беле косе, који је — како изгледаше — управо био заузет чишћењем те собе.

Посетилац рече своје име и није много околишио. Он извади из своје торбе једну кутијицу од црвене коже и једно запечаћено писмо.

Рунге дршћућим рукама отвори писмо. Морао је да га при читању држи далеко од очију. „Има већ тридесет година“, читаше он, „како сте Ви у теру од каменог угља пронашли ону супстанцију коју сте назвали „кианол“ и којој ми тако много дугујемо. Ја имам срећу и високу част да Вам у име свих научника у свету у знак захвалности и високог поштовања предам наградну споменицу Велике међународне индустриске изложбе у Лондону. С најбољим жељама Ваш Август Вилхелм Хофман, председник Краљевског института у Лондону“.

Он је дуго немо стојао у соби. Саветник посланства виде како старом човеку теку сузе низ образе.

Рунге му најзад пружи руку. „Господине саветниче, врло ми је мило, врло мило, што се управо Хофман једини сетио тога“.

Посетилац се ускоро потом спрости.

Рунге дозвољава своју домаћицу. Стара жена га формално обасу питањима. „Не треба да водите рачуна о туђим стварима! Слушајте шта ћу Вам рећи. Под је премазан уљаном бојом, па затим лакован, не иде да Ви рибате под. Тиме се штети лак. Ево, узмите овај влажан песак. Поспите га овде, према вратима, поред зида — тако а сад полако метите песак, полако, лаким замасима, према вратима — кажем, полако — дајте мени метлу — полако — видите: овако, овако, овако —!“

Шести део

ВЕШТАЧКИ ИНДИГО

Ако се на глатку водену површину баци камен, онда ће тај камен изазвати један водени круг, који ће опет изазвати други, трећи, четврти круг. И даље, све даље заталасавале се кругови, све док последњи круг не достигне обалу. Сваки од тих кругова је последица ранијих.

Бескрајна и неумољива је узајамна игра узрока и последица.

1

Седница на коју су се, 28 марта 1865, пре подне били окупили градски већници града Лудвигсхафена протекла је на начин какав млади град дотада још није доживео. Дворана за седнице још је мирисала на јелове гранчице и свеже венце, који су пре неколико дана украшавали зидове. Тек прошле недеље положен је био камен темељац за велики мост на Рајни, који је убудуће имао да спаја Лудвигсхафен са градом Манхајмом и прослава овог значајног, и како се уопште веровало, за Лудвигсхафен управо одлучујућег догађаја протекла је у правом смислу речи сјајно. У дворани, у којој се данас после тих свечаности опет седело, прошле суботе је претседник општине с пристојним достојанством и страхопоштовањем поздравио Његово Краљевско Височанство великог херцога баденског. Овде је седео заступник Његовог Величанства баварског краља Лудвига, са оног стола одржан је говор о ваљаности и о заслуженој срећи лудвигсхафенских грађана, о полету и цве-

тању који је несумњиво сада очекивао тај ваљани град. Главе су још биле као опијене гласном радошћу и многим плачем из оних свечаних дана и људи просто нису били у стању да схвате речи градског већника Клингела, који је тврдио ништа мање до да ће будућност и срећа града Лудвигсхафена с данашњим даном пропасти у провалију ако се окупљени грађани угроженог града у последњем тренутку не тргну и не донесу једну енергичну одлуку.

Још нико никада у животу није чуо иначе тако мирног вртарског мајстора Клингела да тако говори. У почетку је његов глас био страховито снажан, па је услед жестине у току говора бивао све више промукао. Али то није напорило никакве штете ономе што је он говорио. То се видело по лицима осталих градских већника, који су сада седели озбиљни и погружени у себе.

И доиста није то била никаква ситница која је овде тако одједном изнесена на претрес. У Манхајму је пре извесног времена основано било једно акционарско друштво под именом „Баденска анилинска и содна фабрика“, па је то друштво тада према Лудвигсхафену, баш испред града, откупило већи терен да би ту подигло своју фабрику.

Када је претседник општине прочитао ову тачку дневног реда и у исти мах ставио предлог да се друштву изда концесија за грађење, људи су најпре били више радосно него неповољно расположени. Већина градских већника још једном је повукла по један дуг дим из својих цигара или лула и с одобравањем климала главама. Све док их онај говор вртарског мајстора Клингела не поплаши као неки пуцањ. Да ли су сви полудели, тако викаше вртарски мајстор, да ли је Бог од свих потпуно дигао руке. Па, то свако дете може видети, шта се овде скрива, одакле ветар дува. Господин Енгелхорн, који је свакако био душа читаве ове ствари, још пре неколико година тамо преко у Манхајму кувао је тако неки смрад. Сад је он са својим новим друштвом хтео да тамо преко купи једну зграду, али га је манхајмски магистрат послао онамо одакле је и дошао. Манхајмски градски већници добро су му показали. Та господарица нису дозвољавала да их тако лако вуку за нас као њихове колеге из Лудвигсхафена. Друштво ће својим смртним гасовима отровати читав предео. Ниједан пристојан човек неће

више моћи издржати у околини Лудвигсхафена. Имања ће брзо изгубити своју вредност, имућни људи ће напустити град. Зар то да буде резултат новог моста, да се од Лудвигсхафена начини фабричко предграђе Манхајма. Оно што други тамо скидају себи с врата, то сада долази овамо, па ће, како по свему изгледа, бити примљено раширених руку. Његово имање сучељаваће се директно са фабричким тереном. Његов купус ће онда ударати на сумпор, а чувена јабуковача на хлор.

Овде вртарски мајстор застаде. Најзад је морао да обрише чело и да мало предахне. Сем тога било је потребно видети, какво је дејство онога што је рекао.

Утисак је очигледно био јак. Вртарски мајстор то примети са задовољством и даде руком знак да хоће даље да говори али више не дође до речи.

Устао је био претседник општине. „То што Ви рекосте при крају, господине Клингеле“, рече он врло жестоко, „изгледа да је главна тачка читавог Вашег схватања. Страх за Ваше личне интересе, који је уосталом неоснован, побуђује Вас да извитоперујете читаву ствар. Господин Енгелхорн је човек управо генијалног трговачког духа. Он каже да су боје од тера немачки проналазак, али да не постоји немачка фабрика која би их искоришћавала. Напротив, у иностранству ничу фабрике боја као печурке из земље, те се најзад мора нешто предузети. Такво једно гледиште може се примити чак и онда кад човек ништа о томе не разуме. То што ће ново друштво овде купити земљиште а не тамо нема никакве везе са манхајмским магистратом, или бар не толико, како сте то Ви нагласили. Господин Енгелхорн рачуна насигурно с тим да ће се нова фабрика у најкраћем времену јако повећати, а за то треба места, места и опет места. То место он налази код нас и због тога и долази на нашу страну. А ми лудвигсхафенски грађани требало би да смо захвални друштву. Свака фабрика повлачи за собом раднике, чиновнике и трговце. Тим људима су потребни станови, одељо, и животне намирнице. Они доносе собом новац у општину и ту може да ми каже ко год шта хоће. Радња почиње да иде. Посао тече. У граду се осећа живост. А да у

Лудвигсхафену буде живости то је мој задатак, а и Ваш, господо".

Дотле је све ишло добро. Али је то био само почетак. Одавде па надаље образовале су се групе. Настале су две странке.

Уместо да се говори, викало се. На тргу се почеше да окупљају људи. Они погледаху у прозоре градске куће из које је често страховита граја допирала на улицу.

Најзад су оба пандура била позвана у дворану за седнице.

Доцкан увече прешло се на гласање.

Предлог председника општине примљен је с једним гласом већине.

Али у ноћи столови по кафанама тутњали су од противничких песница.

2

И дође друго.

Ново.

Допуна.

Дошло је принудно.

После присећања дошло је размишљање.

Од идеје настао је опипљив облик.

Из проналаска дође корисна примена.

Из теорије путем искоришћавања дође практична вредност, роба.

У епрувети је лежао милиграм. Милиграм је садржавао плод једног духовног процеса. Потреба је захтевала килограм, тражила центу, викала за тоном.

Хемичару лабораторије приступио је хемичар посла. Техничар је епрувету узео истраживачу из руке и почео да ствара велике количине.

Идеје су као семе ношено ветром. Оне прво сазру, па онда бивају далеко и брзо ношене. Оне понегде падну на плодно тле. Почело се да копа и то не само у Лудвигсхафену. Осетило се кретање и на Мајни и на Вуперу. Доктор

Луциус и доктор Брининг су већ три године фабриковали боје у Хехсту, а Фридрих Бајер већ петнаест година у Елберфелду. Они су се готово једновременно латили тера од каменог угља. Први димњак подигао се пут неба на Рајни, други у Хехсту, а трећи годину дана доцније у Елберфелду.

Баденска анилинска и содна фабрика почела је рад са тридесет људи. За почетак је на једном плацу од два хектара прво подигнута једна пространа циглана.

То је био темељ. То је била фабрика.

Почетак је био тежак.

Хемичар је стојао у празној фабричкој дворани. Он ту није имао никаквог узора. Недостајало му је сваког искуства. Методе које је донео из лабораторије, овде су се бедно показале; апарати којима се дотада служио изгледали су као играчке, управо смешне с обзиром на величину задатака пред које су били постављени. Све је требало хиљадуструко и милионитоструко повећати. А како да се повећа у тој мери један стаклени реципијент или један суд који је често имао зидове танке као хартија? Шта ће бити од елегантног ладњака током уназад?

У лабораторији се испаравало у порцеланским и платинским судовима, топило у сребрним котловима, а дестиловало у стакленим судовима. Од каквог се материјала морале градити те справе, ако се хтелo да се употребе у потребној величини?

Најзад се почело тако што је испитивана отпорна способност метала против хемиских утицаја, затим понашање судова од емаља, иловаче и полупорцелана. Испитивала се заптивна и везивна средства. У рачун су морале да се узму тежине, повећани притисци поред високих температура. Како се дошло до подесних справа за загревање и хлађење? Тиме што је била постављена нека парна машина, још није било све учињено. Потребни су били филтри, пумпе, механичке мешалице, пресе, апарати за ситњење.

Први апарати били су примитивни, често незграпне конструкције, понекад дилетантске и готово увек недовољне. Хемичар је више стојао за таблом за цртеже или у радионици него при својим хемиским радовима.

Врло брзо морало се доћи до искуства да је успех фабричке израде готово увек зависио од употребе погодних апарата. Хемичар није попуштао. Он се енергично предао свом задатку. Био је техничар. Њему уз бок стојао је специјални радник. Тај радник доносио је из народне школе би-стар разум, а из војске дисциплину у раду.

Фабричка постројења захтевала су војнички поредак и добила су га.

У предузећима су постале специјалне радионице. Не-целисходна уређења ишчезла су и апарати су мало помало доведени до највећег механичког савршенства. Апарати су постали трајни, јевтини, ефикасни и рентабилни. Уместо ста-рих, гломазних и дангубних филтара јавили су се вакуумски филтри, центрифуге, и гигантске филтарске пресе. Стубасти апарат омогућавао је сада дестилисање до сваког појединог степена врења, тешко испарљива тела дестилисана су у вакууму, отскора се сублимисало у струји паре и ваздуха, загревало се у аутоклавама, топило у затвореном котлу под притиском, који је био снабдевен једном механичком ме-шаљком. Маса тврде као камен ситнио је дезинтегратор и кугласти млин. Парна дуваљка претакала је и мешала течности. Научила се употреба паре високог напона и прегрејања. Лед се справљао вештачким путем. Постројења за загревање, хлађење и сушење регулисавала су се на степене.

На улазу на сва већа постројења на Рајни стојала су два имена: Август Вилхелм Хофман и Август Кекиле.

3

Те новембарске ноћи хладна киша пљуштала је берлин-ским улицама. Чак и у средини града једва се могао видети по који човек. Светлиљке које су иначе пламтеле у поно-ситим гасним фењерима биле су сада највећим делом уга-шене. Чак и „Под липама“ горео је само сваки трећи фе-њер. При таквом времену сваки грађанин морао је бити код куће.

У Шосеској улици, горе на северу, било је потпуно мрачно. Само пред кућом број 17 горела је једна уљана

лампа као нека изгубљена звезда. Лампа је висила на једној гвозденој куки изнад улаза и љуљала се на ветру. При том је њена оскудна светлост падала час на једну час на другу страну падала је преко једног зеленог прозорског капка, а затим осветљавала крупна златна слова, која су пролазницима имала да покажу да је то била „Зелена апо-тека“.

На неком удаљеном торњу баш изби десет сати кад се на апотеци с лаким шкрипањем отворише врата и на улицу изиђе један мали слабуњав човек. Он још дубље натуче шешир на очи, подиже јаку од капута и отвори један необично велики кишобран.

А затим се упути према граду. Кратким брзим корацима промицао је поред кућа, затим мало поскакујући пређе преко расквашене Инвалидске улице и сави нешто даље у Елзаску улицу.

И ту је још испред једне куће горео један уљани фењер. Та кућа изгледа да је била циљ ноћног шетача. Тако би се бар могло помислити по томе што он застаде испод фењера. Једне степенице водиле су овде са улице у подрум. Испод степеница висила је једна фирма на којој се могло прочитати „Леманова пивница“.

Та фирма и није била потребна да би неком странцу дала на знање да се ту доле налазила крчма. Из подрума је допирала мукла граја мушких гласова који су се очигледно врло живо разговарали, ту је било и смеха, и песме, све неодређено и потмуло. Из највеће дубине допирало је горе нешто као звуци клавира. Човек испред врата није могао ништа поближе да разликује. Киша је исувише јако добовала по његовом кишобрану, који је, како се сад према светлости фењера могло распознати, био азурноплаве боје.

Најзад изгледаше као да је човек дошао до неке одлуке. Он склопи кишобран, стресе капи из набора и сиђе низ степенице.

Кад отвори врата, њему у сусрет појури облак дуванског дима, који му тако замагли очи да у први мах не могаде ништа разазнати. Али он и поред мутне магле на наочарима ипак нађе пута према задњој соби.

Ту га примише гласним повицима. Око једног дугачког

стола седело је десет или дванаест младих људи са црвеним качкетима и таквим истим студентским тракама.

Они који су били најближе скочише. „Браво, Шеринг! Врло добро, стари господине, те си дошао!“

Помогоше му да свуче огртач и подметнуше столицу да седне. Али господину Шерингу још није било до тога. Он прво обриса наочаре, затим их прилично лагано стави на нос а потом полако пође у угао, у коме је стојао клавир.

За тим клавиром седео је један млад човек и свирао. Улазак новог госта није га ни најмање узнемирио. Па и сада он се није на њега обзирао. Свирао је стиснутих усана, капе заваљене на потиљак, на густо замршеној светлој коси, полузатворених очију. Свирао је предано и страсно. Виртуозно. Сад је чак био почео да пева полугласно уз музику.

Господин Шеринг слушао је за тренутак музику. Руке је био ставио у џеп и стојао наслоњен на клавир.

„Шта то свираш, Фалке?“ упита га најзад.

„Тристана“, одговори свирач не дижући очи.

„Шта је то?“

„Опера“.

„Никад нисам чуо. Од кога?“

„Од Вагнера“.

„Рихарда?“

„Да, од Рихарда Вагнера“.

„Могло би се и мислити. Баш тако лудо. Баш тако гадно“.

„Идиотел!“

„Хвала. Седи боље поред мене. Деде, да почнемо нешто лепо“.

И одједном из средине „Изолдине љубавне смрти“ уздиже се у силним акордима Шефелова песма о Господину од Роденштајна. Сви студенти такође запеваше. Најгласније апотекар Шеринг. Одједном, поклопац од клавира спусти се преко дирки.

Господин Шеринг осети ударац у ребра. „Хајде да почнемо“, рече му Фалке.

Гостионичар је већ стојао ту с првом боцом.

Прво су мирно пили, Фалке плесну језиком. „Гадно, стари господине!“ рече он тада.

„Шта то?“

„Све“.

„Какве то ви имате назоре, ви данашњи млади људи. То је отуда што ништа не радите. Мени је преко педесет година и налазим да је свет сваког дана све лепши. Мој сусед најзад ми је продао свој плац до моје апотеке, те ће сад моћи да почне рад. Сад ће да се зида, па онда да се фабрикује, тако да ће бити просто једна милина: соли, тинк-туре, масти, дестилисана вода, пилуле, фластери, екстракти, све, што год је потребно човеку да се најкраћим путем усрећи“.

„Надрилекарство en gros, стари господине! Да би могао да купиш себи мртвачки ковчег од ружиног дрвета. Дај нека ти направе ноћни суд од чистог злата, ако хоћеш још нешто да имаш од живота. Али поштеди ме савета. Они потичу само од твога пријатеља Хофмана. Откако се велики човек вратио из Лондона, свима вам је завртео мозак. Зато што је он саградио себи једну лабораторију палату, ви сад мислите да и ви сви морате да зидате. А шта зидате? Фасаде, ништа друго до фасаде. Читава та историја са бојама од тера досад није ништа друго до фасада. Ако нека млада девојка напусти вашу кућу са црвеном хаљином и прошета се три сата по сунцу вратиће се кући са зеленом хаљином. Тако вам је постојана та боја. Ето, шта значи кад велика господа кажу да ваља нешто радити. Људи који нешто раде не излазе на говорницу, не оснивају друштва, не граде фасаде. Они се праве мањим него што су, стари господине, склањају се. Они затварају врата за собом. И онда нешто и нађу што има неке вредности. Кекиле је нешто нашао. И Рунге је нешто нашао. Рунгеа су у своје време хтели да затворе зато што се увек повлачио у своју лабораторију. Суседи су га потказали да вероватно прави експлозиве или тако нешто. А он је правио вештачко ђубриво и уштедео држави многе милионе. И за то он има данас споменик који је пет сантиметара већи од пекаревог споменика који поред њега почива. Мала господа су пошла од природног индига. То је било пре педесет година. Шта је с вештачким индигом? Питам ја велику господу. Вештачки индиго, стари господине! То је био удар у чекмеце! Тиме би се могао освојити још добар део света. А не говорима, пријемима и шареним фа-

садама. Ја и даље остајем при гађењу, стари господине. На здравље!"

Пили су. Фалке на душак искапи једну криглу и погледа изазивачки старог господина.

Апотекар Шеринг полако узео мало бурмута. „Све је то мало конфузно, млади господине. Али ја могу ипак да замислим да се и на плишаној софи може доћи до неке идеје. Али реци ми једно: откуда код тебе то интересовање за хемију? Мени се чини да си ти лекар" .

„Свет је разнолик, стари господине, и ја не бих желео да на свој мозак ставим етикету као на ову боцу". Фалкеова рука, већ нешто отежала, дограби чашу. „Ти знаш пуно стварчица из хемије. Можда ћеш ми умети рећи како се — ех — како се азот доводи до бензоловог језгра?"

Шеринг са страхом погледа свога сабеседника. „Шта то? азот —"

„Како се азот доводи до бензоловог језгра — а, ти већ знаш, шта ја мислим —"

„Шта је теби, Фалке?"

„Није ми ништа. Брижан сам само. Индиго ми не да да спавам".

„Пијан си ти, мој синко, пијан".

Од периферије једног круга воде безбројни путеви до његовог средишта. Није важно која се тачка на периферији узима као полазна тачка. Одлучно је да се од једном изабране тачке погоди правац према средишту.

Јер између две тачке постоји само један прави правац.

4

О њему није нико говорио. Њега је једва познавао и његов шеф. Он сам најмање је говорио о себи. Кекиле је у њему у своје време варницу распалио у пламен. Затим је отишао у Берлин и ту потражио неко место за рад на органској хемији.

Али неко место за рад нико му није могао ставити на расположење. Тада је у Берлину било исто онолико мало лабораторија за органску хемију као и у осталој Немачкој.

Најзад је у Клостерској улици на индустриском институту ипак нашао једно место.

Ту је радио оно што му је било наложено. Ту се није расправљало о многим проблемима, пошто је Хофман у Георговој улици био отворио своју лабораторију опремљену свим модерним средствима.

Он је поштовао Хофмана и дивио му се. Али се у себи ипак радовао када би неки нарочито обдарен ђак из Георгове улице дошао у његов институт у Клостерској улици.

Гребе је био истраживач.

Његов узор био је Кекиле. Као и његов мајстор, тако и он у средиште свог истраживања није ставио супстанцију и експеримент, већ формулу. Формула је за њега била дато, а експеримент средство да се дође до супстанције, која је унапред била означена формулом. Али у стварности елементи нису хтели да слушају.

Све је још било у развоју, никакав јасан циљ није још стојао у средишту. Истина, око је било управљено према тој средини, али ипак око не ствара светлост, већ светлост ствара око.

Али једно је Гребе знао још онда, а то је да ће он свој живот уложити у то да Кекилеову теорију о угљениковим круговима и низовима до краја докаже.

Његов шеф је чврсто пошао од карбамида. Али он је одбацио згуру и рио као кртица, из године у годину. Сад је са својих двадесет пет година понова стојао пред огромном визијом своје прве младости. Камени угаљ био је тајанствена моћ у којој су се тајне блистале као звезде.

Из тога далеког сна Гребе опет дође к себи. Он је стојао на прозору лабораторије и гледао доле на улицу. Видео је сада да је она била пуна сунца.

Одлучан и изненада пун најведријег расположења он приступи столу за рад и склони у страну све справе. Следујући неком изненадном надахнућу, он узме неки мали суд са полице у коме је био неки танак жућкастоцрвен кристал. На етикети стојало је написано руком „Изатин“.

Два француска хемичара добила су пре неког времена ту материју на тај начин што су покушали да индиго оксидишу сумпорном киселином. Хофман је тај „изатин“ између

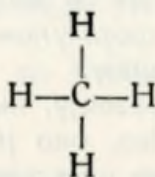
осталог топио са калијем и добио анилин. Дакле, угљоводоник. Можда неки изданац бензола.

Шта је у овом тренутку потстакло Гребеа да се лати овог суда? Томе покрету руке било је суђено да једног дана разори једно светско тржиште, а друго да подигне.

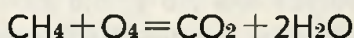
Ништа не слутећи, слободан од сваке илузије и уображености, Гребе изручи неколико тих кристала у једну епрувету и на њих насу најпре нешто соне киселине.

У слојевима каменог угља налази се понекад затворен неки гас који је лако запаљив, али потпуно без боје и мириса. Рудари га зову рудничким гасом. Хемичари га означају као метан.

Тај метан је најпростији облик засићених угљоводоника у коме је свака од четири угљеникове валенције везана једним водониковим атомом. Тај састав показује формула:

Смеша метана и кисеоника или атмосферског ваздуха је у највећем степену експлозивна. Она доводи до опасне експлозије приликом које метан сагорева у угљену киселину и воду.

Ова проста формула стала је живота већ хиљаде рудара.

5

Око подне првог јула 1867 године очи свих људи биле су са ужасом уперене на видни наслов изванредног издања листа који се гласно продавао на свима угловима. У једној рудничкој катастрофи у „Новом руднику“ код села Лубау у Саксонској било је затрпано сто два рудара и није било никаквог изгледа за њихово спасавање.

Свет је први пут био доживео рудничку катастрофу тих размера. Сваки је замишљао себе на место тих живих затрпаних људи и осећао како га обузима језа.

Листови су доносили појединости.

Лубау је спадао у велики Цвикавски басен каменог угља и налазио се у зеленом, пријатном брежуљкастом земљишту које су пријатно оживљавале групе четинара и огледала рибака. У даљини плави шумски висови граничили су панораму. У ствари ту су живели сељаци. То су показивале њиве које су и данас још надалеко обрађене а на којима је жуто и тешко жито сазревало на јулском сунцу, то су показивале и многе житнице и стаје у селима, изнад чијих су врата стојали врло стари бројеви година кад су саграђене. Столећима је овде отац предавао плуг сину. Откад се памти весели и здрави људи обрађивали су ову, истина, тврду али ипак довољно плодну земљу, косили ове бујне ливаде и гајили стоку. Деца су имала црвене образе, младићи своје тамбуре и игре, а стари свој вечерњи мир. Судбина никада није нарочито тешко погодила овај предео. Штета коју би донела нека непогода или неки пожар, увек се могла надокнадити радом вредних руку.

Али је потом њушкање страних људи испод плодне земље открило оно непријатно црно камење. Сељаци су зловољно и радознано пратили премеравање, али су потом ипак, заведени нечувеним ценама, новом друштву продавали једну њиву за другом и ливаду за ливадом. Тако су временом у широком кругу на некад светлим брежуљцима постале оне мрке зграде од цигала, поред којих је увек по један димњак стрчао у ваздух, затим скела у облику куле на којој се без прекида окретао гвоздени точак и она мала скела на којој је било сигнално звонце. Затим је највећи број сељака постао рудар. Истом оном вредноћом и истом снагом каквом су некада руковали плугом и косом, сада су они носили пијук и ашов. Међутим, жене су за својим мужевима и синовима, када су ови напуштали домове идући на посао, гледале са другим осећањем него онда када су ти људи ишли на своја поља.

Тога понедељника, првог јула, дневна смена у „Новом руднику“, од 102 човека ушла је у попречно окно које је лежало у дубини од око 300 метара. Око осам часова одједном је из земље затутњала нека дуга грмљавина. Ускоро затим сигнално звоно оштро зазвони на узбуну.

Одељење за спасавање нашло је једино окно засуто

до седмог стојишта. У окну је лежала осулина у висини од 200 метара. Да би се окно ослободило потребан је био рад од много недеља. Дотада би свака помоћ била исувише касна. Сваки је то мислио али није говорио.

Међутим, пред окном за спуштање мајке и деца у тешком болу и очајању бацала су се на земљу и копала је, као да би својим слабим рукама хтели пробити доле до својих мужава, синова, оцева и браће. Кроз њихов плач допирали су ударци сигналног блока, који је из дубине доносио вести одељењу за спасавање.

У свету су, пак, ложачи за тренутак замишљено застали испред својих гомила угља. Многи замишљени поглед пао је на распламтеле пламенове уличних фењера. Хеми-чар је замишљено гледао на угљеников препарат, који је држао у својој епрувети.

6

Студент медицине Фалке презивао се Кони. Ово презиме је било мало необично код једног сина града Либекa. Али његов отац дао му је то страно име из осећања које је за живота имао према своме брату. Тај брат је некада био отишао у Индију и тамо негде на некакав тајанствен начин пропао. Како било да било тек једног јутра у собу младог учитеља Фалкеа у Либеку појави се један бележник с писмом неке лондонске фирме, у коме се та фирма распитивала о законитом наследнику покојниковом. После извесног времена исти бележник још једном се појави и од чуда занемелом учитељу донесе неколико хиљада рупија у облику енглеских фунти, које изброја на расклиматаном столу у његовој мансарди.

Читав усов планова и савета пао је потом на учитеља који је сасвим био збуњен овом срећом. Али на крају он је ипак био дошао до одлуке да новац уложи у једну банку да би некада стрицу Кониу подигао жив споменик. Он је намеравао да своме сину, у случају да буде имао сина — тим новцем омогући ваљано студирање. Потом је син уи-

стину дошао и поред стричевих рупија наследио и његово презиме.

Међутим, стричев новац синовцу није баш био много од користи. У првим семестрима отац је још и био уредио трошење тога новца, али после његове смрти читав новац добио је син, те је тако Кони Фалке постао оно што народ зове „вечити студент“.

Прво што је онда урадио било је да изврши једну малу промену валуте. Више није рачунао у талирима и средњим грошевима, већ на изненађење своје газдарице и крчмарице у анама и рупијама. Он је налазио да је достојно овог столећа претварати индиске цекине који су долазили с друге стране земљине лопте у вицбуршке и рајнске боце с вином. Он је постао најбољи веселац у крају око ораниенбуршке капије, најуваженији мачевалац и најомиљенији бруцошки старешина. Због мале играчице из Клу-а, која се сада често виђала код њега, њему су завидели. Он је из свих џепова извлачио сребрњаке, а сам није никад плаћао ни гроша. Он је рачунао само на велико. Писма од своје банке није из принципа отварао. Управо он и није пропадао. Он је, како је говорио, само пуштао крму да мало поигра. Откако мало више пије, може знатно боље да ради, тако је бар он говорио. Он сад има чак и идеја, што му се раније није никада догађало. У ствари његови другови су се не мало чудили, шта све он у напитом стању не би пред њих износио.

Међутим, једног дана се горка истина није давала уклонити. Банка није послала жељени новац.

Кони Фалке није дозволио да се то и најмање позна на њему. Никога се није тицало како је стојала ствар с њиме. Само је својој девојци поверио и изјавио јој да се морају растати. Али мала му се плачући обеси о врат и завери да га тек сад неће никад напустити.

Фалке је имао још десет талира. Тим талирима је звецкао у џепу и од тога звецкања је и живео. Сад је почео да иде на предавања. Али не на медицинска. Ишао је код Хофмана у Георговој улици. После једне веома тешке ноћне пијанке он је отишао у библиотеку и вратио се кући с чита-

вом хрпом дебелих фолианта. Набавио је и справе, реципијенте, реторте, хладњаче и судове.

Затим је почео да ради. Истина само ноћу и то само онда кад би се вратио из крчме. „Ту је један проналазак“, рекао је он својој зачуђеној газдарици. „Ала ћете раширити очи! Сви ће раширити очи!“

И, збиља, домаћица је све више ширила очи што год је чешће разгледала свој намештај. „Умирите се, драга моја“, говорио је он њој. „Добићете све ново, читав спрат. Само ме пустите да прво довршим посао“.

Фалке недељама није ништа радио, тукао је бруцоше за своју корпорацију, ишао у лов са старим господином Шерингом. „Биће то нешто сасвим велико“, говорила је његова девојка газдарици. Оне обе крпиле су му рубље кад он није био код куће. Затим је опет по читаве ноћи гапамио у својој соби.

Такве једне ноћи догодило се да је Фалке без шешира и огртача излетео из собе, стрчао низ степенице и по плуску отрчао уз Шосеску улицу до оне куће пред којом је висио уљани фењер. У светлости фењера он нађе месингану дршку.

Фалке повуче ноћно звонце.

Дуго времена нико се не јави. Фалке поче бучно да звони. Најзад се врата отворише и на прагу се појави неки слабачак човечуљак у кућној хаљини.

„Шта желите?“

„Зар није ту Шеринг?“

„Господин доктор је отпутовао. Ја га заступам док се не врати. Дајте Ваш рецепт. Не желим да овде навучем туберкулозу“.

„Немам рецепта“.

„Па, шта хоћете онда, господине?“

„Треба ми цијанкалија, тако једно десет до двадесет грама“.

Провизор уплашено диже руке. „Најопаснији отров који имамо!“

„Добијао сам ја већ сасвим друге отрове у овом дућану. Хајдете са мном. Треба ми со као реагенс“.

„Као реагенс? Ноћу у два сата? Господине, па Ви сте — ударате на алкохол!“

„Не говорите којешта, човече! Жалићу се Вашем шефу”. Провизор се поплашено повуче у апотеку и хтеде да затвори врата. Али Фалке је већ стојао поред њега. Он је за читаву главу надвишавао малог човека. „Ако се још будете скањерали, ја ћу Вас убрзати!” обрецну се он на провизора.

Провизор, блед као смрт, дотетура се до ормана са отровима. Свећа му дрхташе у рукама. Он узнемирено поче да претура међу боцама. „Немамо овде цијанкалија. Мо-рам да Вам донесем из магацина”.

„Не брбљајте којешта. Ево га овде!”

Фалке хтеде да дохвати стаклени суд, али му провизор препречи пут, те га Фалке једним покретом руке одгурну у страну и насмеја се: „Правите ми такву комедију због једне тричарије!”

Али провизор изгледаше као да је посрнуо. Он се затетура и удари главом о ивицу једне фиоке.

Фалке изручи садржину траженог суда у једну кесицу од хартије и стави је у џеп. Тек после тога он се осврну да види где је провизор

Овај је стојао наслоњен на један раф и јечећи држао се за главу.

„Ставите облоге, пријатељу! Узмите оловну воду и сутра ће бити све у реду. Поздравите ми брата Шеринга. Ја сам Фалке, кандидат медицине”.

Сутрадан изјутра Фалкеа су ухапсили крај његових справа. Он се бранио и рукама и ногама. „Зашто ме узнемиравате?” викао је он полицајцима. „И то баш сада, када сам готово већ нашао! Индиго, господо! Вештачки...!”

7

Тих дана међу студентима је владала велика узнемиреност. Велики део њих био се определио за Кони Фалкеа. Најгрлатији су били медицинари и природњаци. Они су одржавали скупове, ишли у густим редовима до полиције где је Фалке био затворен и слали протесте властима. Студенти су били скандализовани што се од једне ствари, која није ништа друго до један мало грубљи несташлук учињен при

пићу, хоће да направи оптужба због телесне повреде, насиља, изнуђивања, отимачине и нарушења домаћег мира. За тај случај је надлежно универзитетско веће а не редован суд. Један универзитетски грађанин спада у универзитетски а не у полициски затвор.

Државни тужилац који је имао ту ствар изгледаше као да је неки приступачан чиновник. Он је писмено одговорио студентима да се стрпе са својим доношењем мишљења, док се не дозна резултат расправе. Он је већ учинио што стоји до њега у циљу убрзавања ствари. Ствар ће већ идучег четвртка доћи на расправу и он дозвољава себи да овом писму прикључи три улазнице да би тројици претставника дао прилике да буду сведоци процеса.

Писмо је имало свога дејства. Наступио је мир. Па ипак на дан расправе околина судске зграде била је поседнута полицијом. Пуштан је само онај који је могао да покаже карту. Међу оно мало људи који су добили такву карту спадао је и др. Гребе.

Гребе се није трудио да добије ту карту. Њу су му послали вероватно само зато што је он био једини приватни доцент за органску хемију у Берлину. Он није нимало волео сензације и у почетку је имао намеру да карту преда једном од својих слушаалаца. Тај млади човек сигурно би се радовао, јер је тражња за тим картама, како се чуло, била изванредно велика.

Али уколико се више примицао дан, утолико је више Гребе постајао колебљив. У њему се одједном пробудила нека чудна радозналост, особина коју он иначе није познавао код себе и којој се он сада само могао смејати. Али ипак она се налазила ту, појачана сваким даном и најзад у одређени четвртак никаква сила на свету не би могла да га одврати да не пође у судску зграду.

Претрес је почео тиме што је председавајући изнео оптужеников живот.

Др. Гребе је после неколико минута зажалио што је ту дошао. То што се ту догађало било је више од једне сензације. Малограђанска родитељска кућа, наследство и у вези с тиме уобичајено постојање једног вечитог студента

То су потврђивали и сведоци. Газдарица је у оптуженоме видела хохштаплера, кројач варалицу, а крчмар вечитог дужника. А када је затим главни сведок плачним гласом почео да описује догађај оне ноћи у „Зеленој апотеци“, видело се по лицима судија и поротника да за оптуженог нема више ни најмање наде.

Др. Гребе је још само једним ухом чуо кад је државни тужилац затражио осуду на четири године тамнице. Својим мислима он је већ одавно био при своме раду. Са анализом „изатина“ он још није био далеко дошао. Истина, било му је пошло за руком да из тела од његова три кисеоникова атома извуче два. Трећи, пак, одупро се свим његовим покушајима.

У том се у судској сали помену реч индиго.

Гребе осети како му срце застаде. Он је одједном опет био при ствари о којој се овде расправљао. Оптужени је био устао и узбуђено говорио државном тужиоцу. Вероватно је он изговорио реч „индиго“. „Нисам хтео да се обогатим. То није истина! То је апсурдно и смешно. Ја сам оне ноћи био опседнут једном идејом. Оно што сам урадио, урадио сам ради те идеје. Знате ли, господине државни тужиоце, шта је то идеја? Знате ли шта једна идеја може учинити од једног човека?“

У сали је била настала мртва тишина. Сви су напрегнуто слушали.

„Идеја је страховита“, рече сад мирно оптужени. „Она је неумољива. Она разбија кућу, дете, мајку, драгану и звање. Али она доноси и напредак, слободу, дело, живот!“

Гребе је тешко дисао. Ко је био тај млади човек који је сада говорио о вештачком индигу, као да је то била најпростија ствар у свету? Да ли је то био неки преступник? Будала? Или геније? Тај млади човек био је прилично збркан, опијен. Опседнут као и он сам. Знао је он за такво стање. Само, све је било исувише фантастично то што је тај млади човек причао, без смера, избора, везе и правца. Тако се не бави науком или истраживањем. Тако се у сваком случају бави неким хокус покусом. Ту му паде на памет једна прича његовог шефа који је некада као ђак добио био два талира. За тај новац дечак је купио комад индига, па је затим од тога комада индига у својој соби по једном

упутству из Велерових Основа органске хемије направио изатин. Шеф је приликом тог причања био пао у исти занос као онда кад је он удисао пару која је настајала приликом експеримената. Данас се зна да је то био нитро-фенол који је тако дивно мирисао. Гребе га је тада и сам скоро сваког дана мирисао, сада када је и сам био на путу да одгонетне тајне изатина. Као што је речено он је из изатина био издвојио два кисеоникова атома. Али куда би био, ако би му пошло за руком, да отргне и трећи из тога споја? Пред његовим очима појави се једна формула. Ту се, само у мислима, склапала једна супстанција. Један бен-золов круг, један двочлани угљеников низ, један азотни атом, који је овај оптужени хтео да уведе својим цијанка-лијем. Можда би основна супстанција могла да постане... За индиго... можда... „индол“ би био згодан назив. Али то све је била глупост. Прави правцати галиматијас!

Гребе одјури не чекајући пресуду.

У њему је све било узаврело, био је узбуђен.

Али присили себе на мир.

Седе за сто и поче да рачуна.

Притом му дође једна мисао. Отскора се употребљавао и цинков прах да би се од извесних супстанција одузео кисеоник. Он је хтео да покуша и да са тим цинковим прахом приђе трећем кисеониковом атому изатина.

Одмах је почео. Долазио је покушај за покушајем. Али је успех изостајао.

Гребе није попуштао. Почињао је изнова.

И усред тога рада који управо и није био његов, већ само наложени рад, он се сети своје властите материје.

Ализарина!

Шта би било ако би тај ализарин ставио преко усијаног цинковог праха?

Ализарина није било код куће, али на полици је било броћа, пун један велики суд. Није било тешко изолисати из броћа ализарин. После једног сата Гребе је имао у руци тражену супстанцију.

Он дестилиса ализарин изнад усијаног цинковог праха и на своје изненађење доби антрацен. А антрацен је био угљоводоник.

Ускоро потом пође му за руком да из тога антрацена обратним путем опет добије брођову боју.

Дакле, од једног угљоводоника вештачким путем могла се добити брођова боја!

Могла се —?

Он је то могао! Он. Карло Гребе је то могао.

А свет је тада трошио годишње 700.000 килограма природне боје од брођа.

Природа украшава сва своја створења. Она је човеку дала нагон да се украшава. Она му је дала и исто средство као и осталим својим створењима: природну боју.

Две боје су надмашавале све остале. Дубоко, хладно плаветнило индига и сјајно, светло црвенило брођа.

Обе боје биле су нерастворљиве у води. Нису се дале тако лако пренети на влакна тканина. Индиго се прво уз одузимање кисеоника морао на преведе у готово безбојан али растворљив индиго. У тај раствор су потапана влакна и онда излагана утицају ваздуха. Тај индиго је из ваздуха опет узимао кисеоник и у влакнима опет постајао плав. Да би се једно влакно обојило црвеном брођовом бојом морало је прво да се доведе у везу са неким нагризајућим средствима. То нагризајуће средство са додатом бојом образовало је у влакну једињење и тако држало боју у влакну.

8

Управа једне хемиске фабрике личила је доцније више на какав генералштаб него на неко научно или трговачко уређење. Фабрике су се градиле, опремале и расле чудном брзином. Од њихових зграда и особља постали су градови и логори. Оне су привукле себи штаб најспособнијих хемичара и те војсковође долазиле су из велике академије Августа Вилхелма Хофмана или из научне Кекилеове сале.

Догодише се и први сукоби.

Немачке фабрике су се бориле између себе, а и заједнички против страних фабрика. Тада још није било немачког патентног надлештва. Сваки проналазак у Немачкој био је потпуно слободан. Стога се тајно фабриковало и свим средствима покушавало да се тајне очувају од радозна-

лих суседа. Али та борба постала је врло продуктивна утакмица. Утакмица достигнућа. Она је донела максимални успех, па тако и предуслов за још већу борбу.

Проналаском вештачког ализарина првипут је синтеза — то јест планска израда — једне праве боје постигнута склопом истих саставних делова које је употребила и природа. Вештачка боја сукобила се с природном.

Утакмица је почела борбом овог вештачког ализарина против природног броћа. Отпочела је утакмица активности немачке индустрије боја против свега онога што је у свету производило вештачке и природне боје.

9

Технички управник Баденске анилинске и содне фабрике подиже испитујући поглед са посетнице на младог човека који је пред њим стојао.

„Ви се зовете Брунк?“

„Да, Хајнрих Брунк!“

„Па шта тражите код нас?“

„Место“.

„У каквом својству?“

„Ја сам студирао хемију у Генту, а у Тибингену сам положио докторат“.

„Јесте ли Ви одавде?“

„Не, ја сам из Пфалца“.

„Откуда онда у Лудвигсхафену?“

„Ја сам Кекилеов ђак. И онамо куда иде тер, морам и ја да идем, ако се тако смем изразити“.

Директор се насмеја. „Али и друге фабрике прерађују тер, на пример, Хехст, па Бајер у Елберфелду“.

„У индустрији изгледа да је као у политици. Увек је један против других. Зашто не заједно? Ми бисмо морали да имамо један велики оркестар с једним диригентом“.

Млади колега се допаде директору. „Засад то је још на високим гранама, драги Брунку. Али да говоримо опет о ближим стварима. Ваша љубав као Кекилеовог ђака свакако припада бензолу. На жалост, ја сам тек недавно поставио једног господина у бензолско одељење“.

„Ја и не бих желео да идем у бензолско одељење.“

Ви сте уредили једно ново одељење за ализарин. Ја бих желео тамо”.

Директор побледе. Он приступи младом човеку. „Шта знате Ви о томе одељењу?” упита он строго.

„Да Баденска анилинска и содна фабрика као прва проба методу доктора Гребеа и да покушава да навелико производи вештачки броћ”.

„Чувајте се, млади човече, и не говорите даље о тој будалаштини!”

„Да ли је будалаштина то ћете сами моћи најбоље просудити. Могућно је да сам ја нешто погрешно чуо. Чује се тако много што шта. Али можете ми веровати да нисам никоме даље говорио”.

„Од кога сте то чули?”

„То не знам ни сам. Тако брбљају асистенти! Знам још само и то да је тада било говора и о Перкину у Лондону, који исто тако, како кажу, ради на једној методи израде ализарина”.

„Засад ми имамо само монопол за Француску и Сједињене Америчке Државе”, рече директор тихо.

„ — — а ко се први јави, тај ће добити патент. Такво је енглеско патентно право”.

Директор отвори фијоку и узео из ње неколико аката. Затим зазвони за свога асистента и обавести се о железничким и паробродским везама. Посетилац је још стојао у соби. Директор га више није гледао. Он позва једног служитеља и посла га да поручи жени да му спакује мали кофер. У великој журби стрпа акта под мишку и истрча из собе.

Недељу дана доцније из Лондона дође вест да је енглеско надлештво за патенте под енглеским патентним бројем 1936 од 25 јуна 1869 господи Гребеу и компанији дало патент на поступак за израду ализарина вештачким путем, као и да су Немци својом пријавом претекли за један дан енглеског фабриканта сер Виљема Хенрија Перкина.

Та се вест прво сматрала за невероватну. Али је ускоро потврђена са разних страна. Добијени патент, пак, отварао је и обезбеђивао немачком проналаску енглеско тржиште у први мах за четрнаест година.

Прву битку добила је била немачка индустрија боја.

„Ви видите неке утваре, мистер Менсфилде“.

„Да, али опипљиве утваре. Утваре чије се канџе могу мерити аршином“.

„Требало би да мало више припазите на своје здравље. Кад је човек близу осамдесете, онда већ полако долази време кад треба мало да се штеди“.

Мистер Менсфилд развуче лице. „Јесте ли Ви зато четрдесет година мој лекар да ми на крају говорите такве глупости? Излечите ме од подагре да бих тој утвари могао да сасечем канџе. Ето, зато сте Ви ту“.

„Ја сам Вам забранио свако узбуђење, мистер Менсфилде. Ви сад опет правите тако једну непотребну сцену. Нашто све то? Зашто се Ви мучите? Ви сте богат човек. Деце немате...“

„Оставите Ви то, господине!“ викну мистер Менсфилд, па узе штап и поче журно да корача по соби. „Ја ћу најзад умрети од свога доктора, а не од својих година“.

„Ја видим да Ви већ сасвим лепо опет ходате“ рече лекар пошто га је посматрао једно време како иде.

„Ја нисам пио Ваше лекове“, повика мистер Менсфилд и злобно се насмеја а затим приступи лекару и стаде. „Ова ствар с броћем тек је почетак. Прва пречага на лествицама. То ћете ми ипак признати. Притом је та вештачка ствар у овој години већ достигла пређашњу максималну количину биљног продукта у висини од 750 хиљада килограма. Пре пет година килограм броћа је стајао 13 шилинга, а данас половину. Утваре, кажете. Код Авињона највећи део сељака чупа из земље стабљике броћа и сади кромпир. Кроз неколико година цео свет ће носити само црвене чакшире и црвене блузе, јер боја неће више ништа стајати. Све је то само почетак, кажем Вам. Чарка претстража. Битка код Вајсенбурга, ако хоћете. Седан тек треба да дође, а тај Седан треба да се зове индиго“.

Сад устаде и лекар и приступи прозору.

Обојица заћуташе.

„У ствари ради се ипак само о сурогатима“, рече најзад лекар. „Не могу се фабриковати кајсије или грожђе или руже“.

„Али броћ се већ може фабриковати. То још до пре кратког времена нико није могао веровати, а и на путу су према вештачком индигу. У главама неке госпoде то је већ готова чињеница“.

„То је свакако празна прича, само нагађање“.

„Ја ништа не нагађам, драги докторе. Ја хоћу увек да знам на чему сам и ја то знам“.

„Такав рад се не веша о велика звона. Колико ја знам, то се држи у највећој тајности“.

„Свуда има пута и начина. Пред Вама ја могу да говорим. Ви сте једини код кога могу да добијем мало одушке. То је за мене, видите, докторе, медицина која ми помаже. Ја имам тако својих људи при руци, људи на које се могу ослонити. Неке од тих људи послао сам у Немачку. То су сасвим млади људи. Они ће тамо студирати, и то хемију“.

„Шпијуни, ако добро разумем“.

„Рецимо слободно: шпијуни. Ти, дакле, шпијуни добијају од мене налог да се сасвим обазриво приближе непријатељу“.

„Ко је тај непријатељ?“

„Да би се то открило, потребна је нарочита обавештајна служба. Има много непријатеља. А непријатељ седи у Минхену“.

„Либиг?“

Мистер Менсфилд побледе. „Либиг је мога сина опчињо. Да је он умро пре тридесет година, мој Чарли би и данас био жив. Говорим о његовим последницима. Они седе у Хемиском институту минхенског универзитета“.

„И мислите Ви, та господа ће Вам индиго ... ?“

„Рекох Вам већ једном да ја не мислим. Једном од мојих људи пошло је за руком да у Минхену добије асистентско место. Он ми јавља све до најмањих ситница. Шаље ми узорке онога што тамо раде. Тамо су пре неког времена од изатина добили неку супстанцију која се зове индол. То треба већ да буде леп увод у индиго. Ја се нимало не разумем у томе. Запамтио сам само механички имена. Због ових ствари примамео сам себи најбољег асистента код сер Перкина. Тај обрађује читав материјал за мене. Могу Вам поверити да у Минхену већ имају вештачки индиго у епрувети“.

„Немогућно!“

„Чињеница, господине! Само је срећа што би килограм тога индига засад коштао још стотину фунти“.

„Зашто кажете коштао би?“

„Јер господи поред свег труда још није пошло за руком да створе нешто више до само трагове индига“.

„Засад, мора се и овде рећи“.

„Засад, сасвим тачно, докторе. Ви сте лукавији, него што сам ја мислио. На томе „засад“ треба да иступе зубе. Ми у Енглеској нећемо пасти у исту грешку у коју су у последње време пали у Француској. Французи су покушавали све дотле да одржавају цене броћу док није било исувише доцкан. Ми смо ове године произвели $4\frac{1}{2}$ милиона килограма индига. Ми ћемо удвостручити своју производњу и држати је у резерви и чим се појави први вештачки индиго бацаћемо прави индиго све дотле у масама и у бесцење на тржиште док не угушимо противника“.

„Генијална идеја“.

„Она је из главе Остина Џемса Менсфилда, докторе, кога Ви сваког дана покушавате да уморите“.

Постоје деца нарочите врсте.

Постоје деца из којих — супротно свима природним законима — још у најранијим годинама избија геније. Шилер је у осамнаестој години написао „Разбојнике“. Паскал је у седамнаестој години написао дело о пресеку купе, које је постало славно у читавом свету. Моцарт је у шестој години давао концерте у Минхену, Бечу, Паризу и Лондону.

Затим има деце која су од колевке пркосно расположена. Она хоће увек друкчије него отац, учитељ или мајстор. Већином не прође дуго времена па она пропадају а понекад и успевају.

11

Код детета браварског мајстора Кница у Опелну нико није никад нешто изванредно приметио. Он се звао Рудолф као и отац, пошао је у школу кад му је било шест година и учио тамо ни боље ни горе од осталих ђака. Још као дечак дувао је мехове у радионици код оца, већ рано је научио да савија блех и да га струже па се само по себи разуме-

вало да је Рудолф по завршетку школе ступио на занат код свога оца. У прво време све је било у најбољем реду. Отац се радовао што је сад имао сталну помоћ, која се сваког месеца све више осећала. И дечак се, изгледа, сасвим добро осећао. Растао је и видело се добро како се раскрупњава. Само једно није се оцу код дечка допадало. Није се ретко догађало да би дечко усред рада застао и расејано гледао у празан простор. Он би га тада гурнуо у бок и рекао: „Руди, не продаји зјала!“

Једном је чак дошло до шамара. Рудолф је пустио да се бело усијани комад гвожђа опет охлади уместо да га кује на наковњу. Куда би то само могло одвести? Угаљ је био скуп, а муштерије су чекале на робу.

Отац се брзо опет утешио. „Такви су млади људи, а такве ствари се лече временом“.

А затим дође једног јутра служитељ из апотеке. Требало је да неко оде тамо, јер једна брава није била у реду.

Чика Книч посла Рудолфа.

Требало је да се оправи једна брава на вратима лабораторије и Рудолф се одмах даде на посао. Он скиде браву и донесе је до великог стола, који је у лабораторији стојао до прозора. Ту је било врло видно и због тога се вероватно ту био наместио и апотекаров помоћник са својим радом.

На том столу изгледало је врло чудновато и Рудолф, видећи то мноштво стаклених цеви, рецепијената и авана сасвим заборави на свој посао. Он доби право лупање срца, тако му се све то чинило необичним, опасним па ипак тако величанственим и ученим. Али на њега је највише деловало оно што се дешавало у тим справама. Тамо се нешто кувало и кркљало. Уздизала се пара и врло необично мислисала.

Помоћник је стојао за ужом страном стола и нешто јако туцао у малом авану. Рудолф, устежући се, стаде иза помоћника. Он га радо хтеде упитати шта то ради, али се не усуди, ма да је већ годинама познавао помоћника из виђења. Најзад се ипак осмели. „Шта то туцате?“ упита га пригушеним гласом.

„Јод, дечко“.

„Шта се ради с тиме?“

„То се сад одмах меша са овим гвозденим прахом а затим са раствором шећера“.

„Због чега?“

„То је добро за малокрвне“.

„А шта је ово што се овде кува?“

„То је тајна старога. Ја само пазим да то не прекипи“.

Рудолф је без даха гледао како помоћник сада насу неки сив прах на онај у авану који се љубичасто пресијавао и како је то обоје полако и, како се њему чинило, с великом опрезношћу мешао.

„А зашто сад не туцате у аван као малочас“.

„То сад више не иде“.

„А зашто не иде?“

Помоћник му пружи аван. „Пробај сам па ћеш одмах видети“.

Рудолф је с неповерењем гледао час у помоћника а час у аван.

„Плашиш се?“ упита помоћник.

Не, није се плашио. Само је био ненавикнут на читаву ствар, све му је било нешто необично, па ипак примамљиво.

Рудолф с устезањем узео аван. А потом свом снагом удари тучком у прах.

Већ при другом удару настаде потмула експлозија. Из авана се уздиже љубичаст облак.

За тренутак Рудолфов мозак био је потпуно празан од страха. Али гласан смех помоћников опет му одмах поврати присебност.

„Шта је то било?“ промуца још збуњен Рудолф.

„Јод и гвожђе су се нагло спојили. То је све. Ако те тако нешто занима, ја ти могу још свашта показати. Знаш ли шта је праскави гас? Не? То пуца сасвим друкчије“.

Договорише се да се виде идуће недеље.

Рудолф је бројао сате. У њему се пробудила бура коју је увек наслућивао, од које се већ одавна бојао, а коју је ипак жељно очекивао. У њему се појавила дивља жеља да још што дозна од те чаролије и тих тајни које су лежале у оним судовима и ретортама и које су га толико опомињале на чуда из Библије.

Он се у недељу тачно у секунду нађе у апотеци. Изгледао је блед и неиспаван. Као неко откриће слушао је речи апотекарског помоћника кога је ревност овог ђака све више интересовала.

„Да ли имате какву књигу?“ замоли га Рудолф при поласку, „мислим књигу, коју бисте ми могли позајмити, а у којој има нешто од тога што сте ми сада причали?“

Помоћник дохвати са полице једну похабану књигу и даде је Рудолфу. „Ту књигу можеш задржати. Данас то више нико не чита“.

Рудолф је отвори. То су били Рунгеови: „Основи хемије за свакога“.

Код куће стави Рудолф књигу под јастук. При светлости свеће жудно је читао страну за страном, из ноћи у ноћ. Читао је и уживао рај од те књиге али и пакао.

Оцу Кничу није дуго остала скривена промена у дечку. Он ускоро уђе у траг узроку, и за Рудолфа настаде рђаво време. Он отпоче ударцима и грдњом. „Ми смо прости људи од прадавнина. Ми нисмо никакви учењаци!“

„Учењаци“ је била свака трећа очева реч.

Али Рудолф је све подносио. Он је у радионици савесно и тачно обављао свој посао. Његове посете апотекарском помоћнику отац није могао спречити. Уз то прозори су били одвише ниски. Дечак је излазио на прозор, кад би му отац закључао врата. Једино зло је било што је мати сада тако често кецељом брисала очи.

Кад све није ништа помогло, отац поче да прети. Рече да ће убрзо да окрене други лист. Наћи ће он лека на било какав начин.

И окоми се на апотекаревог помоћника.

Пронашао је да је тај иначе миран човек пре много година студирао медицину у Берлину, али да је затим дошао у сукоб са законом. Дакле, тај мангуп, робијаш који дечацима пристojних људи ставља буџице у главу!

Он се обрати апотекару, затим властима. Тражио је свим средствима да помоћник буде отпуштен.

Међутим се утврдило да је помоћник тада само из формалности био осуђен на четири недеље затвора, али да га је због доброг владања краљ помиловао.

Апотекар и окружни лекар су умиривали оца. Шта он управо хоће? Па он може само да се радује што му је син тако амбициозан.

Тада је Книч одустао од даље борбе. Нека ради де-чак шта хоће. Он се више неће ни у шта мешати.

Рудолф је експериментисао. Ниједно стакло, ниједан лонац у кухињи није био више сигуран од њега. Мати више није знала шта да ради. Она је по читаве сате рибала своје лонце, али их није више могла да опере. Али је рибала задовољна лица.

Најзад у двадесет првој години Рудолф је постигао што је желео. Празних џепова али пуна срца кренуо се као студент Августу Вилхелму Хофману у Берлин.

Четири године рада, четири године борбе. Он се био погодио у службу као помоћник једног уметничког бравара на Шпителском тргу. Морао је да живи, али како, то се није никога тицало. Зато је само могао нередовно долазити у лабораторију, и увек би било доцкан у ноћи док би постигао оно што су други свршили по дану.

Тако радећи једне ноћи Рудолф чу у близини музику и гласове неког веселог друштва. Знао је да је тамо шефов стан. Шта више један ходник водио је из лабораторије у стан.

Рудолф није ништа имао против те веселе граје. Њему је чак изгледало врло прикладно да између свих стаклених судова и справа, између соли и киселина чује из даљине и далеке помрчине по коју гавоту или валцер. Кад би знао неку мелодију он би је заједно звиждао док је подизао неки рецепијент или мешао неку смешу и чинило му се врло забавно да тако ради.

Једном чу неке кораке иза себе. Он се прво не окрену. У то време обично је долазио фамулус да га потсети на време и да по могућству добије напојницу да би му дозволио да продужи рад.

Стога Рудолф беше не мало изненађен кад одједном поред њега стадоше два господина у фраку.

Један је био још млад човек са брадом мрке боје и црне косе, он га је гледао смешећи се и подизао час једну час другу епрувету према светлости лампе. Други је био

висок и стасит. Његово лице покривала је права лавовска грива светлробеле косе. Тај господин гледао је Рудолфа мање благонаклоно кроз своје наочари.

„Ви сте господин Книч, ако се не варам“.

„Да, господине тајни саветниче“.

„Наравно, ко се дању проводи, тај мора ноћу да ради“.

Рудолф хтеде нешто да одговори, али се господин с лављом гривом беше већ полако окренуо своме пратиоцу.

„Штета што дангуби, јер има смисла за хемичара“, чу Рудолф како још рече.

Тек што се врата бежу затворила иза оба господина кад се фамулус, кршећи руке, појави поред Рудолфа. „Било је глупо што сте пустили да Вас Хофман укеба . . .“

Рудолф га кратко прекиде. „А ко је био други?“

„Блунк — или Брунк или тако нешто — нова величина „Баденске“ у Лудвигсхафену“.

Има бојишта за које се не интересује ниједан историчар, има хероја за чија имена нико не зна, пројектила чија је путања лангана али неумољива као ход казаљке на часовнику.

Људи на пољу рада тихо нестаје. Каменоресцу се у току година слаже камена прашина зрно по зрно у плућа. Фини кварц сече нежне зидове жила све док оне не прсну. Из године у годину словослагач, дувач стакла или сликар једу са својим свакодневним хлебом милионити део грама оловне соли, која им неприметно остаје на прстима. Олово се смешта у очном нерву, таложу се у бубрежном ткиву. Бубрези почну да се скупљају, а очни нерви да се суше. Овде је последица слепило а тамо болна смрт.

А из анилинских испарења гамиже рак.

12

Од тридесет радника Лудвигсхафенске анилинске фабрике постало је две хиљаде. Само за неколико година годишњи утросак угља у фабрици био се попео од четири хиљаде тона на сто хиљада, а зграде су већ покривале шест пута већу површину. Исти напредак показивале су и фабрике у Елберфелду и Хехсту. У Берлину је била основана „Агфа“. Нове фабрике биле су у Грисхајму, Ирдингену, у

свима осталим земљама, вештачки котлови рада са којих никако није нестајало магловитог покривача од оштрог испарења и лебдећег дима. Ту се на тоне стварале боје које су се тек до недавна само у деловима грама јављале у хемичаревим епруветама, изданци анилина, фуксин и његове љубичасте, плаве и зелене подврсте, резорцинске боје, сафранин, аурмин, роданин, еозин и новооткривена метиленска плава боја.

Далеко напред вештачки броћ. Док се још недавно од броћева корена годишње добијало 750 хиљада килограма ализарина у вредности од 540 милиона марака, сада су немачке фабрике боја вештачким путем производеле један и по (1,5) милион килограма по упола јевтинијој цени. Култура броћа у јужној Француској, која је раније заузимала 20.000 хектара земљишта, сада је била потпуно ишчезла.

То су биле азо боје које су бојиле памук без средстава која су нагризала.

Пре тридесет година бојације нису укупно имале 20 боја на расположењу. Данас им је индустрија боја давала већ 15.000 боја разних нианса.

Свака од тих боја била је резултат безбројних експеримената. У хемијским институтима у Берлину и Минхену радило се двадесет година на синтези индига. Пошло се од изатина, који се добијао од индига. Тај изатин се помоћу фосфоровог хлорида опет враћао у индиго.

То је био први вештачки индиго.

Права синтеза, пак, пронађена је тек осам година доцније када је у јуну 1878 хемијском институту минхенског универзитета пошло за руком да од фенил-сирћетне киселине вештачки добије и изатин.

Истина, добило се тако мало да се у оно време није могло измерити теразијама. А годишња производња природног индига износила је тада пет милиона килограма.

Субота је одувек била „Dies academicus“. Тога „dies“-а није било никаквих предавања; семинари и лабораторије били су затворени.

Субота је била дан када се ниједан човек у државној лабораторији при минхенском универзитету није дао узнемиравати. Тај дан је свако желео да има за себе. Тога дана је доктор Тиман потпуно радио по својој ћуди, осматрао је биљке у врту или у стакленој башти, гледао је животиње у неком терариуму или споре реакције двеју материја у епрувети.

Те суботе ишао је кроз просторије сада тихе и опустеле лабораторије.

Ова лабораторија била је најновија, уколико је он знао. До пре неколико година овде није било још никаквог хемијског института. Јустус Либиг није овде опет удесио своју лабораторију због које је град Гисен прославио у читавом свету. Двадесет година имао је Минхен највећег хемичара свих времена, али ниједног студента хемије.

Тиман пређе у велику слушаоницу.

Око ове слушаонице је за неколико година постала једна од највећих и најмодернијих лабораторија. Али у самој слушаоници остављено је све како је од вајкада било. Ту није смео да се ниједан ексер извуче из зида, ниједна ствар да се помакне са свог места. Ту је Јустус Либиг двадесет година предавао. Тих двадесет година он је био посветио хемији њиве. Његови слушаоци су били пољопривредници, физиолози, филозофи, министри, и клиничари. Хемија као извор новог назирања на свет, не као водиља према новој трговачкој роби. У новим просторијама преко Либига поновно је био оживео Хумболтов дух. Ено, тамо је још стојао стари сто с кога је он и сада покатакд имао част да предаје.

Он приступи столу и седе на столицу. Замишљено окреташе у рукама чашу за воду која је овде стојала још из Либигових времена. „Хемија је постала друкчија“, говорио је он у себи. „Либигов пут је још водио од материје ка

души. Данашњи пут прети да неповратно пропадне у материји".

Тиман је тако био утонуо у ове мисли да и не примети фамулуса који је био стао поред њега. И тек кад фамулус куцањем у сто даде на знање своје присуство, он се трже.

„Шта желите?"

„Господине докторе, напољу чека један господин, један војник".

„Војник?"

„Да, војник. Он би желео да разговара с господином тајним саветником".

„Зар му нисте рекли да је шеф на путу?"

„Све сам му казао. Али он каже да има једно писмо за господина тајног саветника, писмо од неког професора Хекела из Јене, који изгледа да је врло славан човек. Сем тога има још нешто на срцу што би исто тако хтео да каже господину асистенту".

„Откуда војнику Хекелово писмо?"

„И ја сам се то питао, господине докторе".

„Ви мислите да би требало да видим тога господина?"

„Господин тајни саветник би га сигурно..."

„Доведите већ тога човека овамо!"

Фамулус истрча и ускоро потом врати се са једним човеком у отвореноплавој униформи једног баварског пеша-диског пука.

Посетилац одлучно приступи доктору Тиману. „Опростите, господине докторе, ово је једини дан када ми служба дозвољава неколико слободних часова. Ја сам Карл Дисберг из Бремена, доктор хемије и служим као ђак у гардиском пуку".

„Како чујем, Ви доносите шефу једно писмо од професора Хекела?"

„Не писмо, господине, већ једну малу препоруку коју ми је дао професор Хекел".

Тиман разгледаше карту коју му је Дисберг предао. „Ви сте слушали Хекела?"

„Не, професор Хекел је често долазио у наше Природњачко друштво па смо често, а по некад и жестоко, водили дискусије".

„А сада сте, природно, убеђен монист?“

„На путу смо, господине колега. Засад осећам да морам још много да чујем и видим. То је разлог зашто овде долазим. Хтео сам да замолим господина тајног саветника да ми за неколико вечерњих часова преко недеље уступи једно место у својој лабораторији“.

„Шта желите да радите?“

„У овом институту, наравно, било би ми најмилије кад бих могао да сарађујем на вештачком индигу?“

„На индигу — тако — Ви бисте, дакле, доцније у индустрију?“

„То није искључено. Ја још одавно имам неких веза с Бајеровом фабриком у Елберфелду“.

„Седите, господине Дисбергу. Ја мислим да Вам у једном минути могу рећи шта можете овде да научите. Ја сам имам на жалост врло много посла с индустријом; ја је не трпим. Знам да је она потребна, али јој се уклањам с пута. Ту ми много мирише на обрт и дивиденде. Ви ћете рећи: Ново време... то више не иде... то суво цепидлачење. Противно томе могло би се рећи: у науци нема ни младог ни старог, нема популарности, нити потчињавања, ни вредности, ни безначајности. Има само једно погрешно, а једно тачно. Оно што ја подразумевам под хемијом, то више припада универзитету него техничкој високој школи. Моја жена ми увек приговара што не радим као Хофман, што не пишем дебеле расправе, не држим предавања, што не суделујем у крупном данашњем пословању као што то чине многе колеге данас и као што ћете очевидно и Ви једног дана чинити. Доктор Гребе био је пре мене асистент код шефа и овде је пронашао вештачки ализарин. Када је индустрија броћа с његовим проналаском већ милионе зарадила он је још био асистент са 50 талира месечно. Он и данас не седи у Хехсту нити у Лудвигсхафену већ је наставник на лајпцишком универзитету. Тамо он сигурно не прима много више месечно него и ја овде“.

Оба млада човека седела су два сата. Већ се хватао сумрак, а пространа слушаоница још је одјекивала од њихове препирке. Млади човек у војничкој униформи страшно је говорио. Он је описивао брежуљке и равнице на којима

је новац од индустрије подизао насеобине, мале куће са црвеним крововима које су се на далеко пружале, са много зеленила, много ваздуха и много сунца међу њима. Болнице с високим прозорима и као снег белим постељама, одмориста, игралишта, паркове с чесмама и бело обојеним клупама. На послу много веселих лица. Никаквог више страха од болести и старости, никакве више брига због деце.

„Престаните“, рече најзад доктор Тиман и тешко се подиже. „Кад би човек остварио само десети део Ваших сањарија, заслужио би да га стоструко поштују. Али ћете Ви свакако моћи поћи са мном на ручак? Моја жена ће Вас окивати у звезде, ако јој будете тако говорили“.

14

Средином седамдесетих година је једна недавно венчана жена своме мужу, који је нерадо био напустио колосалне планове и због ње се настанио у једној удаљеној општини Остмарка а за себе прибавио сеоску праксу, за рођендан поклонила један микроскоп. Тај микроскоп, као што је то обично случај кад жена поклања мужу неку техничку справу, није био сасвим савршен, бар не према схватању онога коме је поклоњен. Млади лекар имао је већ увек јаку склоност према биљном и животињском микрокозму, те је до тада приликом својих студија употребљавао једну малу комбинацију лупа коју је он сам себи био саставио. Поставивши не колико лупа једну за другом, он је дошао до стоструког увеличавања. Нови микроскоп је, дакле, отварао недогледне могућности.

Лекар је посматрао инструмент с великом љубављу „Ти си доиста купила као познавалац“, рече он својој жени, која је с кухињском кецељом и засуканих рукава стојала поред њега. „Ово је најновији модел. Овде на револверу је већ намештен трећи навртањ за уљане имерсије. Само бих морао да набавим и нови апарат за осветљавање од Абеа. Навртњи су већ урезани у стативу. Треба само да их увртим и онда бих могао ићи до хиљадуструког увеличавања па и даље. Замисли, Еми, до хиљадуструког увеличавања!“

Израз на женином лицу постаде још зловољнији него

иначе. „Треба да те је стид, Роберте. Ја сам новац заштедела од новца за вођење кућанства. Затим сам још додала и сто марака које ми је недавно мати послала за нову гардеробу. А сад теби није право док сам ја мислила да ћеш се толико радовати“.

„Али, драга жено, ја ти не могу исказати колико се радујем. Али уколико је веће увеличавање утолико је мања јачина светлости. Кад бих ја при обичном осветљењу хтео да радим са хиљадуструким увеличавањем, онда би у мом видокругу скоро био мрак. А сад кад сам добио овај диван инструмент, желео бих ипак да га потпуно искористим“.

„Ја ништа друго не видим до то да си ти незахвалан. Шта ће ти хиљадуструко увеличавање? Буди срећан што најзад имаш тристотинито. Али ја ти кажем само једно: ако ма шта измениш код те ствари, ја ћу одмах отићи кући!“

Тек што се врата с великим треском залупише иза жене, већ настаде нова незгода. Један човек у предсобљу јаким гласом изјави да више не може да чека и да хоће најзад да се сада види с доктором.

Доктор Кох лечио је своје болеснике савесно и с великом брижљивошћу. Он је лечио онолико добро уколико је тадашња лекарска вештина дозвољавала. Али се у томе није осећао задовољан. Како је он могао да лечи шарлах, дифтерију, или гангрену кад нико на свету није умео да објасни природу тих болести а још мање да означи лек. Он је пред поверљивим очима тих болесника изгледао самом себи као варалица.

Задовољење је нашао код свог микроскопа. Он је посматрао све на шта је наишао, лист неке биљке као и крв неке животиње или човека. Посматрао је без одређеног циља. Посматрао је да би видео. При свима тим радовима он је сам себи помагао. Он би сам себи склепао помоћне справе, сам би се досетио некој вештини. Тако су му због јаког увеличавања ткива испадала нејасна. Она су била исувише провидна да би се при слабој светлости могла разликовати од околине. Тада Коху паде на памет да та ткива обсји. Срећа је, помисли он, што сада постоје анилинске боје.

Он је бојио своје препарате у свим могућним бојама, и свим нијансама, све док није добио најповољнији резултат.

Тако је једног дана у обојеном трагу крви једне овце која је била оболела од прострела нашао неке штапиће који су били распоређени у дугим редовима.

Кох још никад није видео тако нешто. Да ли је дошло тако случајно или су они с болешћу стојали у каквој вези?

Доктор Кох набави крв других животиња које су такође биле оболеле од прострела. У сваком трагу крви нађе исте штапиће.

Кох осети како му срце закуца. Јављаху се све нова питања. Да ли су ти штапићи били резултат болести? На пример, продукат распадања крви? Или да нису они чак узрок, проузроковачи болести?

Ако су проузроковачи, онда морају бити жива бића.

Али како то да докаже? Под микроскопом штапићи су били непомични. Чак у току неколико дана нису мењали ни облик ни положај.

„Што год живи, то се множи“, рече Кох самом себи после извесног размишљања. „Ја ћу штапићима дати исте животне услове и посматрати како ће се понашати“.

Он узе кап крви једне оболеле овце и накалеми тиме једног миша. Миш се разболе и угину. У крви се показа мноштво истих штапића.

Он узе од исте животиње још једну кап крви и помеша са серумом једне здраве животиње. У видокругу микроскопа избројао је у први мах око стотину штапића. Затим стави смешу у један топлотни сандук који је нарочито за ову сврху направио, па ју је држао два дана на топлоти која је одговарала топлоти човечјег тела. У новоузетом трагу крви под микроскопом се показаше хиљаде штапића.

Кох је први открио изазивача једне опасне болести.

Нашао је бакцил прострела.

Десет година доцније, 1882, он је нашао нешто најдрагоценије што је икада пошло за руком неком лекару да открије.

Нашао је помоћу метиленског плаветнила изнад Абеовог апарата бакцил туберкулозе.

Најплеменитија боја у древном доба био је пурпур. Он је био привилегија краљева. Он је био знак моћи.

Та боја добијала се из пурпурног пужа, који води порекло са обала Средоземног Мора, али се ни ту често не налази. Да би се добио један грам боје, потребно је било десет хиљада пужева. Да би се једна хаљина потпуно обојила пурпуром, стајало је око педесет хиљада марака.

Данас бојење исте хаљине пурпуром не би стало ни пет марака. Анализом се нашло да је пурпур двоструко бромирани индиго.

15

У соби за конферисања у Баденској анилинској содној фабрици једног од последњих дана 1883 године жестоко се сударише мишљења. На дневном реду била је једна једина тачка.

„Тако не иде“, говорио је господин Зигле, трговински управник фабрике.

„Ово расипање не може се више оправдати пред Надзорним одбором. Ми смо за протекле три године издали готово један милион за техничке огледе са вештачким индигом. Резултат је једнак нули“.

„Ако ова констатација треба да буде неки прекор нама, фабричким техничарима“, одговори доктор Брунк, „онда она, по моме мишљењу, долази мало прерано. Ја молим да се не заборави да смо ми за то време нашли читав низ других продуката и да смо их искористили, те су они тако готово покрили суме издате за испитивање индига. Ми смо за неколико недеља решили питање процеса с броћем. Ми ћемо решити питање индига па макар нам за то било потребно пет или десет година. Али зато је ту у питању индиго“.

„Тих десет година ја бих Вам без речи одобрио, драги докторе Брунку, кад бих био министар просвете и Ви дошли к мени као професор неког државног университета. Али ми, на жалост, не управљамо никаквим новцем који ја добијам путем пореза, већ улозима наших акционара“.

„И ја нисам иначе против досетљивих фраза приликом дебата“, рече мирно Брунк. „Али за данас бих замолио господу да своју пажњу за неко време усредсреде само на ову ствар“.

Брунк се подиже и приступи једном малом споредном столу. Ту је он био поставио неколико рецепијената, једну полицу са епруветама и једну Бунзенову лампу. „Ја Вас молим да ми још за неколико тренутака поклоните пажњу. Хтео бих да вас упознам с једним новим открићем које ми је ових дана саопштио државни минхенски институт. Изнећу вам реакцију у ово неколико стаклета. Она је тако лака да би је и један студент у првом семестру могао извести. Овде имам орто-нитро-бензол-дехид, који сада спајам са ацетоном“. Брунк сада пружи епрувету господи. „Плави талог који сада видите како се појављује, показује се приликом анализе као чист индиго“.

Наста бурно одобравање.

Стакло је ишло од руке до руке.

„Сасвим нов пут!“

„... и најелегантнија реакција, коју сам досад видео“.

Директор Зигле постави стакло преда се, ослоњено на мастионицу. „Овде није реч о елеганцији експеримента и реакције, овде је реч о сировинама, о ценама, о новцу! Земљиште у Индији не стаје готово ништа више. Један радник тамо добија шаку пиринча на дан, а транспорт једрилицама до Европе стаје минимално. Ако ми Ви не можете најзад означити неку методу помоћу које се индиго може правити из уличног ђубрета — да кажем сасвим грубо — онда се ја, на жалост, видим присиљен да сутра предложим Надзорном одбору да ове опите, као досад безизгледне, даље не финансира“.

Последица ове изјаве било је гласно негодовање.

Доктор Брунк стаде пред директора Зигла. „Онда испричајте Вашој господи даље или, ако Ви то не учините, то ћемо ми сами објаснити, да се ми сви колико нас овде има не слажемо с тим предлогом, да ми хемичари још имамо осећања за пристojност и достојанство, да је то за нас питање части, тај задатак који смо пред целим светом узели на себе да га изведемо. Али ако би Надзорни одбор према Вашем предлогу то решио, онда ће хемичари предузећа

сви заједно повући консеквенцију из таквог става. Молим питајте саму господу".

Директор Зигле погледа несигурно присутне. Са свих страна се чуло одобравање. Најзад се директоров поглед заустави опет на доктору Брунку као на неком мирном полу.

Преко лица директора Зигла пређе осмех. „Ја личим самом себи на краља кога су изненада напустили његови генерали".

„Нека се Ваше величанство мирно ослони на своје генерале!" рече Брунк, те се општа затегнутост заврши веселим смехом.

16

На фабричком дворишту Баварске фабрике боја у Елберфелду лежало је нагомилано шест стотина буради. „Ово је прво, што Вам морам показати", рече најмлађи прокуриста фирме своме пратиоцу. „Тридесет хиљада килограма пара-нитрофенола лежи овде нагомилано и сваки дан долази још по неколико центи. Ствар је просто очајна. Већ месецима радим на тим отпацима, али не могу ништа приметно од тога да направим".

„Можда би се од тога дала направити пикринска киселина?"

„Мислите даљим нитрирањем? То сам радио. Добио сам дивну пикринску киселину. Али количина је била бедна и мала. Та пикринска киселина била би скупа као златан прах. Ви долазите са Високе школе, драги Хинсбергу. Код нас у пракси све друкчије изгледа. Ви постављате себи у вашој универзитетској лабораторији један задатак и пливате од радости кад се ствар најзад поклопи. Један решени проблем код нас ни издалека није још решен проблем. Ви перете чаше, просипате све што се ту налази у олук и певушите. Што ме тако гледате? Слушајте, докторе, Ви знате за наш бензо-пурпурин?"

„Како да не бих знао за ваш највећи извозни артикал: цео свет зна за њега".

„Само нико не зна проналазача".

„Ни ја нисам ништа о њему чуо".

„А није ни важно. Али пошто сад пред њим стојите, треба и да га познајете. Иначе ми нећете веровати, што ћу Вам сада рећи“.

„Ви сте, докторе Дисбергу, пронашли бензо-пурпурин?“

„Ја, господине Хинсбергу, ја, Карл Дисберг из Елберфелда, ја сам пронашао бензо-пурпурин. „Пронашао“ то је много речено. Рецимо „нашао“. То је много ближе истини. То је било 1885, ја сам тада већ две године био код фирме, кад је берлинска Агфа фабрика изнела на тржиште своју нову Конго црвену боју. Боја није изгледала лоше, али није била постојана према киселини и према мом осећању исувише скупа. Мене ухвати црвена грозница. Ја сам видео још само црвено. То значи, још је нисам видео, али сам желео да видим једну лепу, сочну црвену боју, постојану у сваком погледу, и јевтинију“.

„И нашли сте пурпурин?“

„Нашао сам га, докторе, као што вам већ рекох; нашао сам га. Или да будем искрен, нашли смо га мој лабораториски момак, добри Дорнзајф, Хајнрих Дорнзајф и ја“.

„Та, то није могућно!“

„У техници је све могућно. Ја нисам био пошао од анилина као Агфа већ од полидина и имао сам већ неколико стотина огледа иза себе а да ништа ваљано нисам нашао. Истина, добијао сам сваки пут црвену боју, али је она била или тамна, или као цигла или иначе нешто није било у реду. На моме столу стојало је обично по десетак судова, сви пуни неке црвене, сиве или црне боје и Хајнрих је имао муке да све те судове опере до сутрадан. Једно јутро недостајало ми је око двадесет судова. Отрчах Дорнзајфу и на његовом столу стварно стојаху судови још онако прљави као што их је још пре неколико дана добио од мене. И тек што хтедох да доброме Дорнзајфу прочитам лекцију због те немарности, кад наједном међу стаклима спазих нешто црвено. Извадих стакло и угледах на дну чаше неки талог нечег сјајноцрвеног. Био сам не мало изненађен. Утврдило се да је то била боја коју сам ја одавно тражио. Само реакција је захтевала дуже времена него што сам ја мислио. Да је дечак опрао чаше још истог дана, никад не бих дошао до свога пурпурина“.

„Невероватан случај“.

„Такви случајеви дешавају се у техници скоро по правилу. Како се често троши много новца и рада за једну идеју а да ништа не буде. Док се онда у једном узгредном продукту, који је већ одавно небрижљиво постављен у страну, не открије нека особина, на коју се никад у животу није помишљало. И то је то што сам хтео да Вам кажем, пре него што Ви почнете овде код нас да радите. Један хемичар не сме у пракси да се задржава на оном што је хемиски интересантно и лепо. Он не сме да одгурује продукте, само зато што му они изгледају од мање вредности и безизгледни. Техничар треба да има правилан поглед да види куда иде златна жица у камењу. То је оно што га чини техничаром. Он мора да нађуши шта се технички може чинити а шта не“.

Доктор Хинсберг климаше главом. „Могућно је да имате право, докторе Дисбергу. Само се ја не могу тако брзо да измирим с помишљу да човек при своме раду мора толико да зависи од случаја“.

„Знам, то вређа мало сујету коју сваки истраживач има. Али Ви ћете се у то уверити брже него што мислите. Баш ту скоро два медицинара у Штрасбургу морала су доћи до истог искуства. Њихови пси се беху разболели. Ту прилику они су хтели да искористе за један експеримент. Они су негде чули да нафталин има особину да отклања грозницу. Одоше, дакле, једном свом пријатељу апотекару и тамо почеше да разговарају, напише по један коњак, па онда још по један. Кад дођоше кући они пажљиво дадоше псима нафталин и доиста постигоше то да је преко ноћи потпуно нестало грознице. И већ су увелико писали извештај о нафталиновом утицају на грозницу, кад апотекар кршећи руке долете као без душе и рече да господи није дао нафталин већ нешто друго. Истраживањем се утврдило да је оно био ацетанилид, који је данас у нешто промењеном облику као „антифебрин“ најуспешније средство противу грознице. Видите . . .“

Дисберг није више говорио. Он се одједном замисли: „Сирћетна киселина, дакле . . .“ рече он полако. „О томе још нисам размишљао. Више се не може ништа постићи. Откако имамо закон о патентима, не може се ништа више

од судских аката. Само процеси и процеси! Мишљења, текстови, стручњаци, губици, добици. Колега Хинсбергу, немојте никад бити прокуриста”.

Усред разговора Дисберг се опет врати на своју стару мисао. „Мени се готово чини као да би сирћетна киселина била као неки ватрогасац у нашој крви. Нисмо потпуно задовољни ацетанилидом. Вероватно ремети споредна дејства анилина. Али зашто баш анилин? Па сирћетна киселина напада и друге базе. Ја сам од нитрофенола који лежи овде у брдима већ чешће састављао фенатидин. Свакако као основну супстанцију за нове боје. Он се у епрувети понашао сасвим исто као и анилин. Како би било, колега Хинсбергу, кад бисмо ми његова ацетилна једињења још једном прегледали? Ја, на жалост, немам времена. Али за вас би то био сасвим један нов почетак”.

„Одлично!” насмеја се доктор Хинсберг, „сасвим одлично!”

„Што се смејете, докторе?”

„Радујем се што сте баш сада сами себе оповргли, докторе Дисбергу. Ви сте ми баш сада сјајним начином доказали да се не само случајем већ и консеквентним размишљањем може доћи до једне идеје па чак и до проналаска”.

„Рећи ћу да Вам смање плату, докторе, ако будете тако заједљиви”, рече доктор, па се и он насмеја.

Али плата није била смањена. Она је шта више ускоро била знатно повећана. Доктор Хинсберг најпре је из паранитрофенола алкиловањем саставио нитрофенетол, па је из те супстанције редукцијом и каснијим ацетиловањем добио тражено ацетилско једињење.

Нови препарат показао се по своме дејству на грозницу далеко надмоћнији над ацетанилидом. Он је под именом „фенацетина” дошао на тржиште и освојио свет на јуриш. Одмах у почетку он је приликом једне епидемије спасао животе хиљаде људи.

Била је позна јесен 1892 године.

У Хамбургу је беснела колера. Она је одједном избила као муња, као експлозија. Као изненадни гром прошла је вест кроз Немачку. Преко педесет мртвих одмах првог дана. За њима су дошле још стотине. Хиљаде леже још болесни. Светско пристаниште је затворено. На „Алте Либен“ у Куксхафену већ се вије жута застава.

Трговачка метропола је преко ноћи постала мртав град. Зараза се шуња наоколо, невидљива, подмукла, опасна. С неповерењем се зазира од сваке виљушке, сваке чаше, сваке јабуке и сваке руке коју је човек присиљен да стисне. У свима немачким земљама отказане су народне светковине, а јавна весеља сваке врсте су забрањена.

Једне недеље по подне на станици Лертер стојала су два господина. Један од њих је, како се на први поглед види, Јапанац. Они чекају хамбуршки брзи воз. Воз има закашњење као и сви хамбуршки возови у то време. Најзад се у даљини зачу тутњава и полако кратак воз се увуче у станични хол.

Из воза сиђе неколико лица. Тих дана није било лако напустити Хамбург. Обојица, дакле, без муке угледаше путника кога су очекивали. То је био један дежмекаст господин с великим меким шеширом. У једној руци носио је неки пљоснат полиран дрвен сандучић, а у другој једну ручну торбу. Али не могаху да му приступе пошто су органи санитарске власти били посели перон.

При пролазу сви путници показаше беле карте. То су била уобичајена уверења о здрављу. И путник с великим црним шеширом спусти своје ствари и извуче карту. Чиновник мало изненађен прими карту, јер није било уобичајено уверење. Карта је била мрке боје и садржавала је само лични опис. Ипак лице чиновника се одмах опет разведри. Он заузео став мирно. Легитимација је гласила на име тајног саветника доктора Коха, директора Хигијенског института у Берлину.

Професор Кох климну љубазно главом према чиновнику који се више пута извињавао, узео своје ствари и прође кроз кордон.

Тек сада примети он оба господина. „Добар дан, Берингу! Добар дан Китизато! Лепо је од вас што сте дошли. Па чак и Јапан ми шаље поздрав! Седам сати се возим железницом. Нисам ни доручковао. Морате ме извинити, али гладан сам као курјак“.

Кох журним корацима пође право ка станичном ресторану треће класе. Узалуд су оба његова пратиоца покушавала да га скрену ка ресторану прве и друге класе. Доктору Берингу управо је једва било пошло за руком да отвори врата пред професором, овај је већ летео између столова према једном од незаузетих столова који су се налазили на слободном простору пред железничком станицом, испред широм отворене двокрилне капије.

Он се јечећи баци на једну столицу.

Келнер дође и упита шта желе господа.

„Донесите што за јело“, простиња професор Кох, „и то што пре“.

„Шта треба то да буде?“

„Што год имате. Само ако се може јести“.

Доктор Беринг прихвати даље разговоре с келнером. Он као асистент довољно је познавао жеље свога шефа.

За то време професор Кох је брисао чело и гледао људе који су поред њега журили према блиској градској железници. То су већином били млади људи, међу њима многе младе девојке у хаљинама отворених боја.

Келнер донесе супу и оба асистента се зачудише што се шеф ни мало не осврташе на супу.

После једног тренутка професор Кох се окрете од уличне слике и покри лице рукама.

„Тако је лепо видети многе боје“, рече он. „Како се радује један тако млад створ кад може једном да изгледа тако одевен и весео. Ви ћете можда наћи да је то мало лудо, што овом приликом морам овде да мислим на свој дрвени сандучић. У сандучићу се, наиме, налазе исте боје као и овде што се могу видети на сукњама и блузама, само

што су оне тамо на колерним бакцилима на цигерици, слезини и слузокожи, у крви и садржини црева”.

Професор Кох подиже поклопац, извади од блиставо углачаних стаклених плочица, које су се овде стотинама налазиле у отворима једног дрвеног стапка неколико њих напоље и подиже их према светлости. Препарати су се светлели плаво, црвено, зелено и жуто. Сваки препарат био је покривен звонастим поклопцем, фино опточен оквиром од копаива балзама. Професор Кох погледа своје сараднике. „Да није ових боја ми бисмо још увек били слепи”.

Прво јело би донесено. Кох најзад поче да једе и ручак протече без и једне даље речи.

„Како изгледа у Хамбургу?” упита доктор Китизато при повратку.

„Као и свуда у медицини”, рече професор Кох. „Постављамо тачне диагнозе, али не умемо да лечимо. Ми сада видимо непријатеља. Његови топови допиру до нас, али наши не допиру до њега”.

Идућег јутра професор Кох је обилазио све радне просторије института. Код Беринговог места за рад стојало је више асистената и дискутовало. „По мом мишљењу постоје два пута”, рече Кох, пошто је једно време мирно слушао. „Једним путем сам већ ишао покушавајући да ослабљеним културама потстакнем организам на појачано образовање заштитних материја. Као што знате, на томе путу нисам далеко отишао”.

Доктор Беринг му сасвим озбиљно поче да противречи. Иако „туберкулин” није испунио све наде, ипак је он показао сјајне успехе.

„Нећемо да маштамо, драги Берингу”, рече Кох, „већ да сасвим озбиљно разматрамо ствар. Мени су један покушај отели из руку и пренагљено похвалили свету као сигурно средство против туберкулозе. Човек не може да се одбрани од новинара жељних сензација. „Туберкулин” је апсолутно сигурно средство да докаже туберкулу у једном организму, али за сад не може доћи у обзир као лек. Тиме није речено да овај први пут ништа не вреди. Није крив пут већ онај који иде тим путем. Други пут ми је у по-

следње време више задао главобоље". Професор Кох одгурну шоље и чаше и седе за сто. „Ткиво можемо да обожимо. Дознали смо да се различита ткива различито понашају према истој боји. Једна се јако боје а друга слабо, трећа баш никако. Најбоља идеја је, нема сумње, био покушај са метиленском плавом бојом. Ми данас можемо ткиво и у живом организму да бојимо. И ту је иста појава. И живе ћелије понашају се различито према једној истој боји. А сада ја кажем: мора бити да је могућно наћи једну боју која не само да боји бактерије у организму, већ им и штоди а да притом не напада ћелије тога организма. Мора бити могућно бојењем убити бактерије у живом човечјем телу. Шта ви на то кажете, господо?"

Међу асистентима настаде велико комешање. Један од младих доктора рече: „Па, то уопште не би морала да буде нека боја, могла би да се употреби ма каква друга супстанција“.

Кох га смејући се потапша по рамену. „Па разуме се, млади пријатељу! Само ако буде имала горње особине“.

„Ја бих се најрадије одмах дао на посао. Или можда имате некога другог за тај посао?"

„Почните, колега! Почните још данас! Свеједно је ко ће први наћи ту супстанцију. Главно је да се она нађе“.

Оксидација и редукција су најважније реакције.

Једна хемиска супстанција се оксидује кад се доведе у везу са кисеоником, а редукује кад јој се одузме кисеоник. У оба случаја постају сасвим нове супстанције.

Сумпорна киселина је без воде сумпор-триоксид и он је у техници нарочито погодан за оксидацију пошто лако отпушта кисеоник и притом се редукује у сумпор-диоксид. Сумпор-диоксид опет оксидовати у триоксид било је раније могућно само уз помоћ једне компликоване и врло скупе методе.

Тек 1875 године показао је Клеменс Винклер пут према спасавајућој контактної методи.

Винклер је управо био рударски образован, али у хемији је био аутодидакт.

Раније је на једном дворишту Баденске анилинске и содне фабрике годинама стојало неколико стотина стаклених балона. Ту су они стојали при сваком времену, у снегу и на сунцу. Врбове корпе у које су били уметнути већ су у велико биле почеле да труну, а вредност тих корпа била је већа него вредност соне киселине, која је била у балонима.

Међу тим балонима је доцније чешће бесно ишао тамо амо један човек чија појава није баш била обична. Коса му је обично падала на чело, покрети били страховито нагли, а глас му се могао на далеко чути. Ко год је могао склањао му се с пута, макар ко био, радник или управник неког одељења.

Директор Брунк био је Рудолфа Книча пре једно десетак година преузео од једне базелске фирме, на велику радост базелских колега који су већ одавно били сити вечитог расправљања с нељубазним сарадником, али Брунк се од првог дана с њим разумео.

Већ тридесет година трајао је сада „марш према индигу“. Брунк је као војсковођа седео у чувеном главном стану. Ту је он у току читавих година све прикупио што се било јавило ново о синтези индига, па је испитивао, нешто задржао, а нешто одбацио или ставио на страну.

Последњих година помагао му је Книч. Книч је имао велики дар да у појединим методама упозна техничке могућности. Већ ускоро по његовом доласку из дворишта су нестали оплетени стаклени балони. Книч је од соне киселине био направио хлорни гас, а хлорни гас претворио у течни хлор. Велики корак на путу према вештачком индигу, како је то ускоро Брунк увидео.

Брункове очи биле су свуда. Он је знао да он није једини који је трагао за техничком синтезом индига. Он је потпуно био свестан великог ризика. Већ сада је страх од будућег вештачког индига вредност годишњег обрта природног индига од сто милиона марака био снизио на шездесет милиона. До тада је лудвигсхафенска фабрика већ била потрошила осамнаест милиона за опите са вештачким индигом, а сваког дана је могао да успе покушај неке друге

фирме, покушај који би једним потезом омогућио да се цене природног индига уништавајуће туку.

Године 1890 хемиски институт циришке политехнике био је нашао да се и топлеем фенигликоколортокарбоне киселине са калијум хидроксидом може доћи до вештачког индига.

Брунк је одмах прибавио тај проналазак.

Книч га је био узео у рад.

Једног јутра Книч са разлепршаним белим опртачем дојури у Брунков стан. Брунк је још седео за доручком.

„За име Бога, Книче, шта се догодило?“

„Колега Пфлегер, на немачком институту за излучивање злата и сребра у Франкфурту, нашао је нову методу“.

Брунк климаше главом. „Преживели смо ми већ тако многе нове методе. Једна више или мање, не мари“.

„Ова може да мари. Пфлегер полази од бензола и употребљава натријум-амид. Хехстска фабрика боја је његову методу већ купила“.

„Немогућно!“ Брунк беше скочио и гледаше уплашено Книча. „Шта да радимо?“

„Индиго!“

Брунк виде ситне наборе у угловима Кничових очију. „Не прави сад досетке, Книче!“

„Сасвим озбиљно ти говорим. Нека ради други што год хоће, твоја метода с нафталином је још увек најјевтинија“.

„Може да буде“.

„Најјевтинија је кад кажем“.

„Книче, немој ме још рано ујутро доводити до очајања. Ако хоћемо да правимо индиго од нафталина, онда нам треба хлора, а пре свега сумпорне киселине на тоне. Али сумпорна киселина стаје још увек 45 марака једна тона. Да бисмо покрили само немачку потребу индига требало би нам 500 хиљада тона сумпорне киселине. Само то изнело би 22¹/₂ милиона марака. То сам ја већ тако често пред тобом рачунао да би ти то најзад могао знати. Седи бар овде и попи који гутљај кафе“.

„Нећу кафу“.

Оба човека су ћутећи седели један према другоме.

„Управо је силна она ствар коју је Винклер у своје време изнашао“, поче Книч после извесног времена.

„Његова контактна сумпорна киселина?“

„Да“.

„Штета што он своју методу није разрадио јер би онда сумпорна киселина стајала онолико пфенига колико сада стаје марака“.

„Био сам студент кад се та метода јавила. Цео свет је говорио о катализи и катализаторима, али нико није могао никоме објаснити шта је то управо катализатор. Тада сам ја просто упитао главом старог Хофмана. И оно што ми је рекао било је опет стари „Хофман“. „Видите“, рече ми стари Хофман, „то је сумпор-диоксид и кисеоник, и обоје неће нипошто заједно. Али ако се превуку преко усијане платине, онда се као од шале једине у сумпор-триоксид, а платина притом не трпи никакву промену. Тај процес можете и овако да замислите: Два човека хтела би да се састану, али пут је тежак и далек. Ипак један од њих ускочи у воз који долази и њих двојица се састану. Међутим, воз је и после овога као и пре тога воз. Тамо је платина катализатор а овде је воз“.

„Изврсно упоређење, нема шта. Али одакле да узмемо воз. Откако га је Винклер наговестио ми седимо и чекамо. Ево сада је већ двадесет година отада а још немамо контактне сумпорне киселине на велико“.

„Ја га имам“.

„Шта?“

„Воз“.

„Шта то значи“.

„Имам методу. Зато сам и дошао овде“.

Брунк скочи: „Где? Шта?“

„Разгледај ствар“.

Брунк је више трчао него што је ишао.

У дворани за огледе Книч отвори једну споредну историју и одведе Брунка пред једну пећ која је била дуга више метара а већа од човека.

Книч затвори врата и поче да објашњава. Говорио је рукујући апаратом.

Брунку је било прво тешко да се савлада, али је у току разлагања, бивао све мирнији. Најзад се непомично насло-ни на један гвоздени сто.

„Ако и готове пећи буду овако функционисале као овај модел, онда више нећемо морати куповати сумпорну киселину“, рече Книч напоследку. „Редукована киселина ће се тада одмах оксидовати у сумпорну киселину велике вредности. Притом нема никаквих већих производних трошкова“.

Брунк је био најдубље узбуђен. Дуго није могао доћи до речи. Најзад ухвати Книча за руку. „Човече Божји, па то је вештачки индиго!“

„Може бити“, насмеја се Книч.

На путу према згради управе Брунк одједном застаде. „Ко од људи зна за модел?“

„Нико. Ја сам поручио да ми се израде само поједини делови, а затим сам све сам склопио“.

„Книче, то ти једва могу веровати“.

„Ја сам у младости учио браварски занат. У животу се ништа узалуд не учи. Све се може једном употребити.“

19

Године 1897 била је опрема готова. Могао је отпочети марш. Немачки синтетички индиго се појавио на тржишту. То тржиште држао је његов противник, природни индиго, столећима већ неограничено, отскора са годишњом светском продукцијом од девет милиона килограма.

Отпочела је борба.

И трајала је 15 година.

Већ први сусрет показао је надмоћност нове боје. Вештачки индиго био је чистији од природног, снажније боје, простији у употреби. Његова садржина супстанције боје била је увек иста. Вештачки индиго није зависио од исхода жетве. При његовој фабрикацији временске прилике и по-ложај засад нису играли никакву улогу. Свака проба била је стопроцентна.

Природни индиго бранио се убиственим обарањем цена. Вештачки индиго био је дорастао сваком маневру цена.

Већ после три године светски положај природног индигоа био је поколебан, а после даљих дванаест година уништен. Године 1897 Британска Индија извезла је близу 10 хиљада тона индига, а Немачка око 600 тона. Године 1911 британски извоз био је спао на 860 тона, а немачки се попео на 22 хиљаде тона.

Нови „краљ боја“ није стојао усамљен. У међувремену је у немачким фабрикама боја добио пратњу од близу 50 хиљада патентираних терових боја.

Седми део

А Т Е Б Р И Н

Трећина свих људи пати од маларије. Она убија сваке године милионе; док стотине милиона животиња са маларијом као болесници, као малокрвни костури, неспособни за рад као и за радост, живи лешеви који сваког здравог човека проклињу.

До пред крај деветнаестог столећа као узрок болести сматрана су „отровна испарења“ која се уздижу из бара и устајалих вода. Тек уз помоћ терових боја еозина и метиленског плаветнила пошло је за руком заједничком раду Лаверана, Роса, Роберта Коха и других истраживача да се нађе проузроковач маларије и да се његов развој и преношење преко комараца анофелеса потпуно објасни.

1

На село Падмапур често је грозница преко ноћи долазила. Она је тада обузимала село као што би ледени ветар са високог Хималајског масива покатакд наишао на тај крај и врели монсун с мора. Грозница је као ветар продирала кроз све пукотине и саставке и нападала људе ма где се они сакрили. Ништа није могло да задржи талас. Он је прелазио у суседна села и не ретко захватао половину бенгалске провинције. И као што ветар откида болесне и суве гране са дрвета, тако је талас грознице неумољиво разбијао свакога који би био рђаво храњен, малокрван и без снаге, који је још од раније носио у себи клицу болести.

Људи у индиским провинцијама већином су врло сиромашни, готово сви су рђаво хранени, готово сви су без снаге, једва да постоји и један у коме још од колевке не би била усађена у крв клица болести.

Талас их је разбијао. У неким селима не би ни половина остала у животу.

„Шива тако хоће“, говорио је индиски лекар енглеском владином лекару, кога су његове власти биле послале у предео Падмапура да види шта се тамо даде учинити. Енглеz је љутито ударао бичем о саре својих чизама. „Ја не могу да замислим да Шива хоће нешто што је бесмислица, а ова бара овде усред села је бесмислица. Погледајте ту воду. Она је мутна, прљава, смрдљива. У њој се перу ваши људи, у њој се пере ваше рубље, па се затим иста вода црпе за пиће. То већ и није бесмислица, то је свињарија“.

„Вода сеоског језера је сваком Индусу света, пуковниче сахибе“.

„Она је легло москита. И ваш Шива биће да је, међутим, чуо за то да су ови москити ти који преносе грозницу с једног човека на другог“.

„Индиске бајке су још лепше и имају више мудрости у себи него ли западњачке. Али свету воду Ви нећете увредити, пуковниче сахибе“.

„Ја то и не мислим. Наредићу само да се ова барустина затрпа. У свима селима биће ове баретине засуте земљом. Тако ћемо уништити коров тих проклетих инсеката, а кад нестане москита ослободићемо се и маларије“.

Индус је ужаснуто гледао енглеског чиновника. „Ниједан Индус неће се латити ашова“.

„Има и мухамеданаца у Индији“.

„Они се неће усудити!“

„Онда ће се усудити британски пионири“.

Поглед најдубље мржње паде на Енглеза. Овај се мало осврташе на то. Он нареди својим људима да растерају Индусе који су се у међувремену у све већем броју купили око воде.

Затим нареди да се на воду сипа петролеј.

Индуски лекар још једном приступи владином лекару.
„Пуковниче сахибе!“

„Шта хоћете, Адми Гарибе?“

„Индуси су се хиљадама година лечили својом властитом медицином. Зашто ви сад хоћете да учите један народ и против његове воље?“

„Јер је ова земља гнојави чир на свету. Ви сте опасност за читав свет. Ви ћете још заразити целу земљину лопту само зато што у вашој Библији стоји да је прљава вода светија од чисте“.

„Ја не смем да слушах, пуковниче сахибе, кад ви исмевате Шивине законе“.

„Ви сте свој докторат положили на париској Сорбони, докторе Гарибе, а говорите као да сте калуђер просјак или играч на ужету. Десет епидемија колере донели су вам Шивини закони за последњих осамдесет година. Овде куга важи као неки народни обичај. Сваке године овде скапавају стотине хиљада од маларије. Одавде се маларија преноси у Русију, из Русије у Средњу Европу. Из Бомбаја и Калкуте заразу преносе бродови. Хамбург, Ле Авр и Сан Франциско су примери из најновијег времена. Из ваших пристаништа морнари, трговци и војници преносе маларију у најудаљенија села својих завичаја. Само нагон за самоодржањем и ништа више гони нас на акцију“.

„Па зар ви хоћете да индиска села оставите без свете воде?“

„Израдиће се водоводи, бунари и канали“.

„Само у бенгалској провинцији има више од 80 хиљада села. У тим селима станује 45 милиона побожних Индуса. Њихов господар је Шива“.

„Може бити, мистер. Али у здравственом погледу су меродавна наређења господина генералног гувернера у Делхију. Па и за Падмапур и околину“.

У гвозденој пећи фабричке радионице пламтела је ватра. Била је већ друга половина октобра и са рајнске низије дувао је оштар северозападни ветар преко фабрике боја Леверкузен.

За једним столом су већ сатима седела два човека. Сада су ћутали и пушили. Један коме је свакако могло бити више од педесет година имао је велику главу са светлом, проседом косом. Мирно, али свеже лице окружавала је кратка бела брада. Његове сиве очи биле су бистре и оштре. Други је изгледао знатно млађи. Црте на његовом лицу биле су у неком вечитом немиру, али би се одмах затегле, чим би нешто изазвало његову радозналост или сумњу. Преко уских уста падала је сенка пуних, меких бркова. Старији је готово усправно држао цигару и са задовољством разгледао висок стуб пепела који се био образовао изнад жара. Млађи је брзо вукао и испуштао дим кратким даховима и после сваког повлачења стресао би пепео у пепељару.

Између обојице стојао је телефон.

„Наредио сам да донесу протокол са седнице у Кајзерхофу као и онај из Домхотела“, рече млађи после извесног времена. „Ето их десно од Вас, господине трговински саветниче, ако бисте хтели да загледате у њих“.

„Хвала, драги Дисбергу. У њима нема можда веселог“.

„За мене је несхватљиво да се Хехстовци тако буне против спајања“.

„Берлин није био погодно место за такве преговоре. А и Келн такође. Ту је исувише много журбе, исувише много интрига. Исувише добро јело, исувише тешка вина, необичне постеље. Па зар да притом човек дође на друге мисли? Профит је једино што један тако измучен мозак још схвата у једној таквој околини. Али тако се нећемо маћи с места. Свак мора да чини уступке, иначе нећемо никад доћи до хемиског оркестра, који нам је сада хитно потребан“. Овде трговински саветник прекиде свој говор, замисли се за тренутак и кратко насмеја. „Сад ми паде на памет да сам одавно једном у Лудвигсхафену говорио о једном хемиском оркестру, кад сам конкурисао за једно

место. Ускоро ће бити двадесет пет година од тога времена. У оно доба су тамо исто онолико мало разумевања показивали за тај оркестар као данас Хехстовци. У оно доба свакако да још није било много тога што би се имало фузионисати. Данас би једна фузија искључила бесмислену конкуренцију, која доста снаге стаје. Свака фабрика би могла да се посвети својим специјалностима. Изишло би се најзад из вечитог страха да би роба могла да постане лошија, јер се мора давати испод конкурентских цена. Постојала би контрола квалитета. Најзад, наша роба у иностранству је карта посетница читавог Рајха“.

Телефон зазвони.

Дисберг скиде слушалицу.

Неко је из Лудвигсхафена тражио трговинског саветника Брунка.

Дисберг пружи госту слушалицу. „Смем ли да Вас спојим?“

Трговински саветник Брунк одмахну руком. „Кад сам у Леверкузену, онда сам у Леверкузену. То би и они код мене у кући могли знати. Вероватно је неко из финансиског одељења. Не знам да ли је то тако и с Вама. Тек што изиђем из куће, а већ за мношвом трче господа из мога финансиског одељења. Као да на свету не би друго ништа било до цифара. Ја налазим да је управо добро што ми овде седимо тако без икаквих цифара. Да су господа онда у Берлину и у Келну оставила своје билансе код куће, сигурно је да бисмо се приближили. Тада би се имало времена за разговоре о постојећој подвојености у нашој хемиској индустрији и за размишљање како да се дође до паметније поделе подручја, до специјалисања и концентрације“.

„Наша предузећа лако се могу упрегнути једно с другим. Ми се никад нисмо озбиљно сукобили. Ви правите свој индиго и свој ализарин, а ми своје азо и бензо боје и своја фармацеутска средства“.

„Али хехтске фабрике праве све. Оне конкуришу нашим ценама индига као и ценама ваших бензо боја. Па израђују још и лекарије. С Кноровим антипирином направиле су сасвим добар посао. И Кохов туберкулин и Берингов срум против дифтерије за њих су добри артикли. Они опет

пливају, а наши леви планови наилазе на глухе уши у Хексту. Господа су још сувише амбициозна и сувише мало другови. Ја сам чврсто убеђен да би се ствар врло брзо уредила кад би се човек с њима могао поразговарати у четири ока, а да се притом не говори увек о уложеном капиталу и дивидендама. Овако као што ми за овим столом овде разговарамо. Ја Вам захваљујем, Дисбергу, што сте ме овде позвали. Ми ћемо брзо изићи на чистину. Ја налазим да је одлична Ваша идеја да најпре покушамо само са спајањем интереса наших двеју фирми. То би у први мах било I. G. такорећи. Али можда ће нам тако поћи за руком да створимо основу којој ће се временом и други прикључити. У сваком случају, Дисбергу, ја ћу код нашег управног савета својски препоручити Ваше предлоге".

„То ме радује“.

„И мене радује што сам Вас могао видети овде усред Вашег предузећа које се развија. Кад погледам кроз Ваш прозор, ја једним погледом видим читавог Дисберга. На оној страни широка равница, Рајна и високо отворено небо. А овде, на другој страни, ови високи димњаци, ове бескрајне, често тек полудовршене фабричке дворане, па ипак већ свуда пара и тутњава. Овде човек треба само да подигне главу па да се из слободне природе нађе усред најенергичнијег рада. Кад бих имао неку песничку жицу, ја бих Вам, Дисбергу, написао који стих. Просто је колосално како сте постројили ово предузеће. Немам друге речи. Широки путеви, високи прозори, светлост и ваздух, па чак и дрвеће. Знате ли, Дисбергу, да су Вам се људи код нас понекад шеретски смејали? „Чика Дисберг сади алеје у своје фабрике“, говорило се. „Његови радници морају у суботу да лишће обоје свежом малахитном зеленом бојом. Данас морам да констатујем да су Ваши радници међу овим дрвећем ведрији него наши међу својим сивим зидовима“.

„Пристојно место за рад је пола рада. То важи како за велике тако и за мале. „Будите чисти! чисти! чисти!“ исмевао је стари Хекел доброг Тела када би пролазио савом за анатомију и разгледао студентске столове за секцирање. Али ми смо скренули с пута, господине трговински саветниче. Спојити предузећа, то би само по себи била

цифарска функција, само сабирање, резултат — само умножавање оног што постоји. Човек хвали оно што му пада у очи. Оно што је величанствено то врши свој утицај. Али нагомилавање није циљ, није циљ човека од науке. Човек има и оно што воли. Човек је у основи ипак човек упркос котла, P S и капитала. Човек је вечито на путу, вечито тражи. Ја не бих толико желео фузију да створим неки монопол, да регулишем квалитете и цене, да владам тржиштима. Оно чему се ја надам од једне фузије јесте монопол глава, монопол истраживања. Ми данас не живимо више од емпирије. Ми више не ловимо у мутној води. Ми смо од природе сазнали њене грађевинске планове. Познајемо њен грађевински материјал. Познајемо структуру молекула. Имамо синтезу. Теориски смо данас у стању да саставимо сваку супстанцију, јер је свака супстанција једно хемиско једињење, дијамант као и вуна, шећер као и беланчевина. Ми нисмо више слепи тражиоци. Ми смо постали градитељи. За наш рад је потребан план. Ви сте свакако исто мислили својим хемиским оркестром. Ви сте пре свега тражили партитуру диригента и композитора. Ја мислим на по-словоју, а пре свега на архитекту. А до тога нећемо никад доћи ако сваки хемичар буде радио на другом месту. Зато је потребна заједница, а пре свега заједница једног вођства. Али како истраживање у заједници захтева врло много новца, то би само једна велика заједница фирми била у стању да носи тај терет“.

„А какав би био Ваш најближи план, Дисбергу?“

„Кад бих се ја питао, требало би на првом месту ићи правцем који нам је указао Роберт Кох. Према мом схватању, у хемиском леку лежи оружје против зараза које десеткују човечанство. Већ пре две године Кох је у Африци болест спавања лечио атоксилем и како је успех био само делимичан, на нама је да му дамо такво средство у руке које је савршено. Замислите да нам једног дана пође за руком да пронађемо специфично средство против колере, туберкулозе и рака. Шта би у упоређењу с тим биле све боје на свету?“

„Наши управни саветници каменовали би нас кад би нас чули да тако говоримо“.

„Али само дотле док су здрави. А кад се разболе они би одједном разумели да је бити здрав важније него имати лепо обојено летње одело или шарене тапете на зиду”.

Године 1636 позван је у Перу-у лекар Де Вега код грофице Хинхон, која је од неког времена боловала од маларије. Лекар је стојао збуњен пред болесницом која је цвекотала зубима од грознице. У последњој невољи он се лати црвенкасте коре дрвета о којој су му Индијанци говорили да може да лечи од грознице. Он сам скува ту кору и напоји болесницу која је била у заносу. Грозница за кратко време попусти и после поновног давања чаја од те коре више се не врати. За успомену на ово чудновато дејство лекар је дрвету дао назив *chinchona*, а због лепе боје његове коре још и *succirubra*.

Године 1640 дошла је ова радосна вест у Европу, а кратко време потом и сама кора. Али тек око 1820 пронађена је лековита супстанција те коре, кинин.

Потражња кинина попела се у земљама у којима је владала маларија у циновским размерама. Кора перуанског дрвећа није ни издалека била довољна, те су Холанђани почели да у својим источноиндиским колонијама навелико гаје хинхонско дрвеће.

Године 1906 Рабе је као последњи члан дугог низа истраживача нашао формулу састава кинина.

Али са кинином је пронађено само ублажење, али не и лечење, како се надало.

3

Када др. Хорн тога сјајног мајског јутра отвори врата на својој соби за рад, њему као да застаде срце. Кроз отворен прозор на његов сто за рад падало је сунце, распрскавало се на сјајном месингу микроскопа у пламени сноп и растапало у дугим редовима течних боја од отворено жуте пикринске киселине до затворене зажарености црвеног фуксина. Он за један тренутак заборави на жалост и огорчење које је донео собом горе са улице. У свима листовима стојали су крупни наслови. Шлагетер је јутрос рано био стрељан. Па зар је ту могао човек да мирно седи и да ради, да боји препарате, инфицира тике, мери темпе-

ратуре и узима крв. Хорн је као трупни лекар са својим штутгартским пуком четири године био у рату, па је 1919 ишао с њим у Балтик и помогао да се Рига очисти од црвеног шљама. Ту је он познао маларију, те се најзад по распуштању свога пука обрео у Хамбургу на Институту за тропске болести.

Затим га је хамбуршки институт послао овамо у Елберфелд на фармацеутску лабораторију Бајерове фабрике, „позајмио“, како му је било речено. Откако је Бајерова фабрика подигла овај лабораторијум, овде је дошло до правог братства између хемичара и лекара. На доњим справовима хемичари су справљали своје препарате, а горе на мансарди лекари су испитивали њихова дејства на живим организмима.

Кампања у којој је др. Хорн имао да узме учешћа тичала се проузроковача маларије.

Хорн је био лекар по убеђењу и нагону. Иста снага која га је покретала да у рату заборави на сваку опасност да би помогао неком рањенику држала га је чврсто и за овим столом за опите, често и до дубоко у ноћ. Била је то иста снага која планинце покреће да се ноћу и за време непогоде крећу да траже залутале путнике, која гони поморце у чамце за спасавање да би људе спасавали из буре на мору, која рударе тера у запаљено окно да ослободе затрпане другове. Иста снага омогућавала му је да дотада сноси све оно што је оно време сваком натурало: упад у Рајнску област, губљење вредности новца, запуштеност, гоњење и збрку где год се погледа.

Али тога јутра та га снага изневери. Хорн је непрестано гледао једног младог човека. Дванаест страначких пушака било је на њега уперено. Око њега су стојали милиони другова и ниједан није могао да му помогне. С том сликом пред очима он је отворио врата на својој соби за рад и слика му за један тренутак избледе пред сјајем мајског сунца које је треперило у стотинама боја.

Хорн не беше у стању да нешто ради. Данас му је све изгледало бесмислено и безначајно. По старом обичају, он најпре отвори орман да разгледа културе. Он погледа фина гранања која су се од вакцинационих канала била

пружила у хранљиво тле и не виде их. Он оде до животиња за опите, узме једну птицу болесну од маларије, измеша медикамент као и обично, спреми штрцаљку, стави малу сонду на почетак игле да би птици ушприцао малу кап у желудац. Али је птица неколико минута била у уморној лекаревој руци а да се с њом ништа не догоди.

Иза Хорнових леђа се отворише једна врата. Хорн чу како му се приближују неки кораци. Лако нагнуте главе у страну он виде светлуцање једног белог огртача.

„Како је нашем малом пацијенту?“

„Рђаво“.

„Како рђаво?“

„Препарати који су досад одоздо долазили не вреде сви од реда баш ништа“.

„Ви бар јасно кажете шта мислите“.

Хорн погледа кроз прозор. Лишће на највишим врховима дрвећа блистало је на сунцу као неке зелене заставе. У даљини се видео низ брежуљака под плавим небом. Један близак фабрички димњак секао је слику у две половине. „Зашто не останемо при кинину?“ упита Хорн и замишљено гледаше право преда се. „Нашто сав наш рад са синтезама и експериментима? За кога? Шта нас се уопште тичу тропске болести? Нека се њима баве господа која тамо још имају нешто да траже. Ја мислим да је нама до изнемоглости јасно казано да ми ништа више немамо да тражимо у колонијама“.

Хорн осети руку на свом рамену. Он се полако окрете. Затим одједном устаде са своје столице. „Извините, господине тајни саветниче, — нисам знао“.

„Добро је што нисте знали“, рече Дисберг и климну главом. „Али — надам се, оно није баш било потпуно Ваше мишљење“.

„Доиста је моје мишљење“, рече Хорн озбиљно. „Ја се само чудим, господине тајни саветниче, што Ви то мишљење већ одавна нисте усвојили“.

Дисберг узме једну столицу испред Хорновог стола и седе. Он је увек волео да са својим сарадницима долази у ближи додир без обзира да ли су они били чиновници, хемичари, пословође или радници. Тако је дошло да се он час овде, час онде појављивао у фабрици и то увек онде где

су га најмање очекивали. Човек је у елберфелдској фабрици од њега исто онако био мало сигуран у одељењу за паковање као и преко пута у Леверкузену, као и код мамутских пећи контактне сумпорне киселине.

Дисберг је замишљено гледао Хорна. „Интересовало би ме, докторе Хорне, да дознам како сте дошли до тога мишљења“.

„Као да је то неко чисто теориско мишљење“, плану Хорн. „Као да не постоје чињенице. Док ми овде седимо, дотле антантини агенти претресају и последње куће у Леверкузену, Лудвигсхафену, Хехсту. Они у корпама за рубље односе кући тајне фабриковања. Француска више не признаје немачке патенте. Американци такође не, а најмање Совјети. На духовном пољу настало је право гусарство. А ми седимо овде и сасвим мирно експериментишемо. За кога? питао сам већ. У овој кући пре две године нађен је „германин“. Ви сте о властитом трошку послали једну експедицију у Африку, да би на лицу места испитала његово дејство на болеснике од спаваће болести. Дејство се показало као грандиозно. Међутим, Французи праве анализу и на неки начин долазе до синтетичног поступка. И сада тим ерзацним средством лече своје сенегалске црнце да би их још у већем броју у пешадиским униформама могли слати овде код нас на Рајну. Али нама хоће да забране реч „германин“, јер би свет због тог назива могао доћи на помисао да је средство пронађено у Немачкој. И Ви онда очекујете, господине тајни саветниче, од једног намештеника који код себе има још иоле осећања стида да седи овде и да ради на једном средству за сузбијање маларије? Не постоји ниједан Немац у свету који би боловао од болести спавања, а Немци болесни од маларије могу се на прсте избројати. Али у енглеским, француским и америчким областима има их на стотине милиона. Версајски уговор изрично наглашава да ми нисмо способни да цивилизаторски делујемо у колонијама. Зашто не оставимо господу при њиховом мишљењу?“

„Имате право, Хорне. На жалост. Али исто онако као што имате право својим речима, исто тако прецизно Ви својим последњим питањем указујете на одговор који објашњава. Ми не остављамо господу при њиховом мишљењу управо стога што још имамо осећања части у себи, стога

што смо, рецимо слободно, Немци. Могу они да нас сма-трају како хоће, могу да нам отимају или подражавају што год хоће, — а то што чине управо доказује да ствари не-што вреде — ми у Немачкој још имамо чисту науку. Ми још истражујемо науке ради. Ја знам да иностранство често нема никаквог разумевања за ово. Мени шта више изгледа да и код нас сваки нема то разумевање. Нашу пристojност тумаче као глупост. Говоре о глупом Михелу. Тим људима ја бих желео да кажем да је та глупост она до које нам је стало, у погледу које нећемо да нас уче, због које смо поносни и то у великој мери, господине Хорне".

Хорн је наизменично бледео и црвенео. „Чини ми се да сам ту мало претерао“, рече он тихо.

Дисберг му смешећи се пружи руку: „Ти су после често најзанесенији радници“.

4

Падмапур је био обузет страхом. Страх је у свима угло-вима био шћућурен откако је света вода била затрпана, он је шапутао из свих кутова, он је као нека сенка промицао у сутон поред индуских врата. За вернике није била никаква утеха што је онај пуковник сахиб још исте године у долини Јурумби био убијен. Шивина осветничка рука погодила га је и знало се да се Свемогући неће задовољити том једном жртвом. У том крају појавили су се енглески коњаници и посели општине. Влада је делила тешке казне. Али су оне примане и подношене. Шивина рука. Под надзором коња-ника све је више вода било затрпавано. Све док грозница не дође међу коњанике и не сатре их. Шива је ударао странце, а Индусе је штедео .

„Немојте мислити да вас он штеди!“ викаше доктор Адми Гариб, лекар, свештеник, браман, на сваком скупу. „Његов гнев је будан и он не зна за милост. Он само за-махује да још теже удари“.

Време је протицало без догађаја.

Страх је остајао.

Кад је отишао и остатак коњаника, Индуси из Падма-пура опет су ископали корито баре. Рупа је зјапила празна. Воде није било.

Индуси су се молили за кишу.

Киша је падала, али је вода на сунцу испаравала.

Индуси су постили. Омршали су као кости. Кастрирали су се. Али је Шива остајао неумољив. Они би сваку несрећу радије подносили, јер је то ипак био неки знак.

Али се ништа не догоди. Пиринач на пољима је успевао. Шта више опао је био и број оболелих од грознице.

Али страх је све притискивао.

Најгоре је било Адми Гарибу. Његова кривица је била већа него свих осталих. Притом он чак није ни знао да ли је то била кривица коју је у себи носио или да ли је тај терет већ био тешка Божја рука. Он је још пре много година послао свога сина у Калкуту. Тамо је код једног његовог пријатеља требало да учи трговачки посао. Тај син му се недавно вратио и већ је у близини Рангпура имао велику плантажу чаја. Син се у Калкути био оженио једном Енглескињом. Та жена му је родила мушко дете и умрла на порођају.

Али је било најгоре то што он није смео да види унука. То је била његова рођена крв. Већ најмањи додир био је нечист и повлачио собом искључење из касте.

Адми Гариб је у последње време био мало код куће. Он је био тамо у близини Рангпура. Из једног прикрајка он је болно и раздиран у души посматрао сина и унука.

Или је био у суседном већем селу. Тамо је била пошта и телефон. Одатле је звао сина. Писма од њега није смео примати. Међутим, за телефон Шивини закони нису знали. Тако је слушао синовљев глас и унуково тепање. Али ипак срце му је крвавило, а савест сваки пут бивала све тежа.

Једног дана у синовљев амбар удари гром.

Амбар изгоре. Друге никакве штете није било.

Али Адми Гариб био је смртно уплашен. Он је разумео тај знак неба, ако га његов син и није хтео разумети. Син није разумео ни први знак кад му је жена умрла. Он одједном би свестан читаве тежине проклетства које је син навучао на себе и своје. Велика јама усред његовог села учини му се одједном као нека уста која проклињу, уста

Великога, Вечитога. „Покајање!“ гласно је он викао. „Покајање, Велики Шиво! Прими моје покајање!“

Адми Гарибову кућу обузе немир. Он више није спавао. Није ни јео. Он изиђе пред општину и исповеди се. Несрећа је све више претила. Претстојало је нешто ужасно.

Најзад паде реч наде: Бенарес.

До светог града и натраг било је преко шездесет дана хода. Град је лежао на обали Ганга. Индуси су свету реку називали „мати Ганга“. Њен извор налазио се на јужној страни Хималаја, пет хиљада метара изнад морског огледала. Према индиском веровању она је ту отицала из Шивине главе. Код Бенареса је „мајка Ганга“ била хиљаду метара широка, а двадесет метара дубока.

Три дана после Адми Гарибовог говора у Падмапуру није било готово ни живе душе. Људи су били пошли за браманом Адми Гарибом, а жене за то време нису напуштале куће.

Од две хиљаде људи једва их хиљаду четири стотине дође до Бенареса. Остали су помрли на путу од грознице и исцрпености. Па ипак сваки који је стигао у божански град сав блажен предао се светом вртлогу тог светог града. Читаве војске покајника испуњавале су улице, храмове и обале реке. С њима су се људи из Пармапура преко стотину камених степена спустили у валове свете реке, ту су се прали, гњурали, и пили муљевиту воду која је била пуна нечистоће, изговарали молитве и најзад осетили како им се топлина пење у срце, знак да им је молитва услышена.

Тек после неколико недеља опет су стигли у своје родно село. Од хиљаду и четири стотине дошло их је једва хиљаду.

Али ти људи били су освежени и подмлађени.

Много година доцније једна бесна непогода сјури се са хималајских висова у низину, таласи водени носили су дрвеће, говеда, колибе и људе на хиљаде. Оркан је беснео читав један дан и једну ноћ.

Идућег јутра појави се сунце на ведром плавом небу. Јама у средини села била је до ивице пуна воде.

Преживели падоше на колена.

Адми Гариб похита у Рангпур. Јецајући прихвати он у наручја свога плавог унука и пољуби га у чело, прси и уста. О срећо! О миру!

Велики Шива био је умирен.

Маларија се не преноси непосредно с једног болесног на другог здравог човека. Она није директно заразна. За пренос њених клица потребан је посредник. Тај посредник је комарац анофелес.

Ако један комарац анофелес, који је дотада био без клица, убоде једног човека који болује од маларије, онда он с болесниковом крвљу усисава у свој желудац како бесполне тако и полне маларичне клице. Ту бесполне клице, шизонте, пропадају. Полне, пак, гамете, развијају се овде и спајањем оплођавају. Тако постали оокинети пролазе кроз желудачни зид комарца, да би на спољњем зиду желуца образовали један мали мехур, такозвану оозисту, у којој дозревају српасте маларичне клице. По постигнутом сазревању циста пуца и сазреле српасте клице долазе у слободну трбушну дупљу, а одатле у пљувачну жлезду комарца.

Ако тако заражени комарац убоде здравог човека, онда он својом пљувачком преноси српасте клице у крв. Овде се клице одмах бацају на црвена крвна зрнца, продиру у њих и развијају се, при чему прождиру садржину крвних зрнаца. Оне се према зачетку развијају у бесполне шизонте или у полне гамете. По постигнутом сазревању шизонте се у крвном зрнцу деле у бесполне мерозонте, истовремено разбијају омотач крвног зрнца и доспевају у крвни серум. При сваком разбијању ове врсте болесник добија напад грознице.

Мерозонти који сада слободно пливају бацају се на најближа крвна зрнца и пробијају се унутра да би се ту понова развијали и делили.

Гамонти се развијају у крвном зрнцу у мушке и женске гамете. Оне досађују болеснику. Оне пливају у његовој крви док један комарац анофелес не усиса крвно зрнце у коме су они. Они се оплођавају у комарчеву желуцу и кружење понова почиње.

Кинин може да убије шизонте. Али често не долази до тога дејства. Против гамета кинин је готово немоћан.

Задатак истраживања био је, дакле, да допуни дејство кинина и да изнађе неко средство које ће и гамете уништавати.

„Јуче ми се десила једна управо невероватна ствар“, рече доктор Хорн својој пратиљи и застаде наред коловоза, преко кога су баш прелазили. „Али то Вам не бих желео да причам на улици. Предлажем Вам да на једно пола часа седнемо на терасу према Елби; то јест ако имате воље и ако Вам време дозвољава“.

Херта Олекамп не рече ништа. Она узме Хорна за рукав и поведе га са коловоза на супротни тротоар. Затим пође према узвишици код Елбе.

Она није била много нижа од Хорна, који је у своје време своје прво полугодиште отслужио у првој чети свог пука. Њена коса светле боје уоквиравала је њено мрко лице, које је имало оштре и јасне црте. Ишла је без шешира, ма да је њен отац био трговац кафом на велико. Са своје двадесет две године она је то себи могла дозволити.

Нашли су један сто код једног прозора који је гледао у мостове за искрцавање. На Елби је под паром лежао „Кап Анкона“. Из димњака се уздизао густ стуб дима. Чамци су ишли тамо амо. Помоћни бродови и скеле јурили су кроз сјајно црвени пожар, који је сунце бацало на воду.

„Недавно смо на станици имали једну крупну зверку из Индије“, поче Хорн после извесног времена. „Тај великаш је добио поновљени маларични напад, и грозница и поред кинина не хтеде да спадне. Онда сам му давао нов препарат који су ми тада послали из Елберфелда. После три дана код човека није било више грознице и тако је и до данас остало“.

„Како је то чудесно средство?“

„Зове се пласмохин. Из имена не можете свакако ништа да видите. Ипак, чудесно средство свакако није. Али има очигледно то својство да потпуно допуњује дејство кинина. Једна нечувено велика и важна област на којој сада најзад почиње да свиће. Него, то су чисто медицинске ствари. Тиме Вам свакако данас нисам хтео досађивати. Оно што сам хтео да Вам кажем јесте сасвим друго“.

Хорн запали цигарету и замишљено се загледа у велики пароброд „Хамбург-Југ“-а.

Херта Олекамп је стрпљиво чекала. Најзад и она изгуби стрпљење. „Докторе, ала Ви умете да држите човека на мукама“.

Хорн се насмеја. „Засад сам још ја тај који је на мукама. Ових дана опет дође на станицу мој Индус. Ја се прилично уплаших. Прва моја мисао била је: поновни напад. Али се убрзо умирих. Индус ме запита да ли ми може учинити један предлог, да ли имам мало времена за њега. Он се, наиме, већ дуже времена носи намером да у својој провинцији у околини Дарџилинга подигне један санаторијум за маларичне болеснике своје касте. Предео лежи врло високо и има дивну климу. Он сам као и многи Индуси има тамо један летњиковац. За време топлог годишњег доба у Калкути, где он обично живи, не може се издржати. А сада пазите, госпођице Олекамп. За тај санаторијум човек тражи шефа лекара и притом његов избор је пао баш на мене“. Он је преко стола дохвати за руку. „Шта кажете на то, госпођице Олекамп?“

Херта Олекамп не рече ништа. Она га само погледа. Њено лице беше изгубило готово сваку боју.

У тој тишини чули су се дуги тонови сирена са „Кап Анконе“.

Већ при првом тону обоје се сасвим уплашише. Он дохвати девојку за руку. „И овај брод је спреман за полазак“.

„Ви сте, дакле, примили“.

„Да“.

„Онако насумце?“

„Обратио сам се за обавештење телеграфски на немачког генералног конзула у Калкути. Одговор је брзо дошао. Индус води порекло из једне од најстаријих бенгалских племићких кућа. Баснословно је богат и ужива тамо највећи углед“.

„Дакле, за новац?“

Хорн јој пусти руку. „Није требало то да кажете. Ја бих морао најпре да практикујем негде у провинцији, док се не подигне санаторијум. Клима је тамо местимично убилачка. Урођеници су већином фанатици према странцима. То, дакле, није пут из задовољства. О новцу уопште нисам још ни с ким говорио. Говорио сам са својим меродавним

људима овде и притом дознао да бих учинио неизмерну услугу фирми ако бих отишао".

„Којој фирми?"

„У Елберфелду, у Леверкузену, у Лудвигсхафену, Хех-сту, Берлину, старом Дисбергу, I. G. Farben-у како ли се све то заједно отскора зове".

Херта Олекамп гледаше дуго преда се. „Мислила сам да Вам је више стало до Хамбурга", рече најзад тихо.

„Мени је овде на првом месту стало до Института... пре свега до Вас".

„А, видим!"

„Ви сте већ толико година то могли видети. Али пошто ја нисам био начисто с Вама, и пошто не уображавам сувише кад је у питању женско, то сам Вас замолио данас за овај састанак. Ја ћу свакако више година морати бити тамо. Ја више нисам тако млад. Кад се вратим, бићу стар и изнурен. Ја се, дакле, морам сада одлучити за другу половину свога живота. А ту одлуку хтео сам Вама да предам".

Он виде како дубоко руменило прекри њено лице. Он виде њен упитни поглед. „Ја не бих желео да идем тамо без друга", рече он чврстим гласом.

„А ако ја кажем „не"?"

„Онда бих ипак отишао".

„Због сломљеног срца?"

„Не, због љубави према свом задатку".

Она му пружи руку. „Ви сте искрен човек, Хорне. Ја не бих желела стога да будем мање искрена према Вама. Да сте ми казали да ћете ради мене овде остати, ја бих сигурно рекла „не".

„Не рећи „не" не значи још рећи „да"! "

„То много зависи од тога како гласи питање, докторе Хорне".

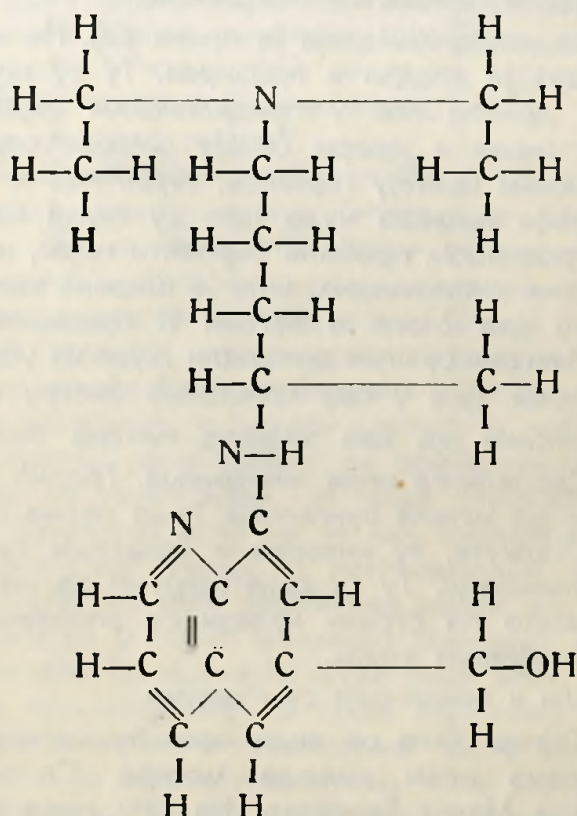
„Хоћете ли поћи са мном, Херта Олекамп, као моја жена?"

„Да, Хорне, поћи ћу".

Са реке опет допреше три сиренина сигнала. „Кап Аркона" се полако крете према мору.

Нема ничега натприродног у томе што човек врши проналаске. Али је чудо да данашњи човек упркос својих проналазака остаје свестан своје ограничености. Он се не осећа као Бог, као освајачи из древних времена. Он зна да није у стању да створи ништа ново, он зна да он само налази, зна да му Бог у сваком случају баца у крило по један поклон у знак признања за његов добронамеран рад.

Један препарат као пласмохин је облакодер у хемиској архитектури. Опет не ради разумевања већ ради дивљења према његовом ствараоцу, дајемо овде формулу пласмохина.

Овај образац показује један ефикасан препарат од хиљаде сличних препарата који су претходно састављени и у погледу свога деловања на проузроковача маларије морали бити испробани на животињама.

Раџшахи се зове онај плодни троугао земљишта у Северном Бенгалу, чије су стране ограничене рекама Гангесом и Брамапутром, а чија је основица на северу огромни Хималајски масив. Између првих планинских висова и речне низије пружа се једно мочварно земљиште широко много миља, а дугачко хиљаду миља, и жбуњем и прашумом, бамбусима, трском и биљкама пузавицама чини крајњи заштитни зид испред неприступачног врха света, на коме одвајкада царује божанство ове земље.

То предгорје Хималаја је прави рај. На његовим висовима ваздух је хладан и прозиран. Ту су шуме јеловог и храстовог дрвећа као у предалписким европским планинама, кестенови и јавори бацају широке сенке. Чак и на знатној висини цветају гераније, љубичице и руже, и зими и лети. Није никакво чудо што су људи из равнице затроване грозницом пробили баровити појас, и то прво друмом а затим железницом, чија је ширина колосека, истина, била само две стопе а вагони и локомотиве као дечје играчке. Али они су ипак доводили људе из убиственог сунца са бенгалског југа у ову кристално бистру свежину.

На висини од две хиљаде метара лежи Дарџилинг.

До Дарџилинга води железница. Градић се састоји готово само од хотела бунгалова. Ту је летње седиште гувернера из Калкуте, ту кнезови и богаташи те земље имају своје летњиковце. Ту су санаторијуми за маларичне болеснике. Нешто по страни налази се опоравилиште британских колонијалних трупа.

Хотели и лечилишта су препуни.

Са Тајгер Хила се види осам гранитних гиганата. Високих преко осам хиљада метара. Са севера их надмашује врх Маунт Евереста. На југу пред слободним погледом лежи дубока равница у треперавом сјају.

Госпођа Хорн насу чај у шоље. „Твој домаћин је ипак имао право“, рече она своме мужу. „Око Дарџилинга расте најбољи чај на свету“.

Хорн је замишљено мешао чај. „Херта, мени се чини

да си се ти за ово неколико месеца овде сасвим добро уживела”.

„Да, осећам се врло добро овде. Али ми изгледа као да би ти то хтео да ми пребациш”.

„Право да ти кажем, ја сам пун пребацивања. Али не на твоју адресу, женице, већ једино на своју. Тако сам постао да бих понекад самог себе тукао”.

Херта уплашено спусти руке. „Човече, шта је теби?”

„Ништа, женице. Недостаје ми само рад”.

„Али све ће ипак доћи”.

„Неће доћи ништа нарочито. За то се најпре старају индиски лекари. Према њиховом мишљењу, ја сам у савезу с ђаволом. А после тога за то се старају британске колеге, како ти то сваког дана видиш”.

„Али то је само завист”.

„То је мало више него завист. Ту је помало и презирања и ту сасвим немају право. Енглези не признају наше дипломе. Ја сам за сваког енглеског лекара већ унапред шарлатан, „quack”, како ме сасвим отворено називају. Али то би се још и могло да поднесе. Горе је што ме они сматрају као паразита, који је неког лаковерног кнеза неке провинције за време његовог боравка у Немачкој обрлатио и сада овде искоришћује његову глупост и доброћудност”.

„Како можеш само толико да претерујеш!”

„Нимало не претерујем. Ја овде станујем у једном кнежевском бунгалову који ми је мој заштитник заједно с послугом бесплатно ставио на расположење. Сваких петнаест дана шаље ми исти заштитник једног од својих пребогатих пријатеља и после неколико прегледа један слуга, секретар или како се иначе ти људи овде зову, предаје ми банкноту од хиљаду фунти. У оном сандучићу тамо лежи неколико хиљада таблета пласмохина. Тајни саветник Дисберг сам ми их је ставио под мишку. Оне заједно с кинином збиља стварају чудеса. То је моја радост овде у овој земљи. Али кад ступим пред сандучић, мени дође да у земљу пропаднем. Можеш ми, Херта, веровати”.

„Па, ти овде зависиш од других. Ти не можеш увек да радиш како ти хоћеш. То други ипак морају знати”.

„Шта ти други кажу не би за мене било толико важно. Али ја морам самом себи да пребацим да бих ја од неког

времена био сасвим у могућности да се ослободим те зависности. Ја сам толико новца прикупио да бих се сасвим лепо могао да ослободим зависности, само кад бих хтео".

„А зашто то не чиниш?"

„Овде, у овом „рају" нема никаквог поља рада за мене. Ја морам доле у низину. Тамо је пакао. Тамо бесни грозница. Ја бих прво покушао у малом. Покушао бих да санирам једну општину или једно село. Ја бих најпре прегледао све становнике, испитао бих свачију пробу крви и сваког клицоношу ставио под кињин и пласмохин. На тај начин морало би најзад поћи за руком да се прекине кружни ток човек-комарац-човек. Кардинални захтев, који је још поставио Роберт Кох. Досад, Херта, нисам имао храбрости да ти то кажем. Али сада те свом збиљом молим да размислиш, како ћемо то да урадимо. Ја ћу ти још признати да је брига за тебе била једино што ме је још овде горе задржавало".

„Мени се при томе не би могло ништа више догодити него теби".

„Ја сам већ увек помишљао на то да замолим кнеза да те узме под своју заштиту. Тада бих знао да си у најбољој заштити. Али можда би ми ђаволски тешко пало да те оставим овде горе, макар и привремено, саму".

Херта је не размишљајући укочено гледала Хорна. „Човече! Ваљда не мислиш то озбиљно?"

„Шта то?"

„Па то, да верујеш да бих те ја пустила самог у онај подмукли крај доле".

Хорн устаде и обиђе око стола. И Херта устаде. Хорн је дохвати за рамена. „Женице", рече он, а у гласу му одјекиваше дубоко узбуђење, „женице с великом храброшћу... Женице с великом љубави. Ево, опипај, види да сам добио право лупање срца. Али ти имаш погрешне претставе. Тамо доле нема кућа. Индуси живе у земљаним колибама. Врућина је, нарочито лети, паклена. Тамо нема здраве пијаће воде. Тамо су читави облаци москита. И грозница, грозница и опет грозница. То није предео за жену која је одрасла на Елби".

„Онда се нисте смели оженити таквом женом, докторе Хорне".

Хорн се насмеја да све одјекну. Тако смејући се удари жену дланом по „дорсалној протуберанцији“. Тако је он као лекар у приватном животу имао обичај да означава то место на телу.

7

Ствар није била лака.

Истина енглеске санитетске власти су доктору Хорну одмах издале дозволу за његове покушаје. Али болесници су се противили. Свом снагом противили су се здрави или они који су веровали да су здрави. А једно санирање могло је само онда да се с успехом покуша ако се обухвате сви становници дотичног отсека, ако се болесници и клицноше лече, а болесници превентивно третирају. То је захтевало да се од сваког од њих узме крв и претпостављало је да свак узима лекарије на прописан начин.

И једно и друго спречавали су индуски надрилекари и лекари. Једни су говорили о ђаволу и о чаролијама, други су лекарије оглашавали за нечисте, јер су већином састављене од алкохола и животињских масти, а Шива забрањује и једно и друго.

Доктор Хорн је био отпочео на северу једног дела провинције Раџшахи, одмах иза баровите области, која се налазила испред Хималаја. Ту су нека села била само врло ретко насељена и сваки појединац могао је лако да буде проматран. Али тек што се он са својом женом донекле сместио у с муком подигнутој бамбусовој колиби, кад обоје беху присиљени да мењају место. Отпор урођеника ишао је често тако далеко, да су се они опирали и од додира страног лекара, одбијали да му укажу сваку помоћ, чак да му за новац доносе воду и животне намирнице. У једном селу чак је једне ноћи Хорнова колиба била запаљена. С највећом муком пошло му је за руком да склони своје инструменте и медикаменте.

Тако је он у току неколико месеца ишао све јужније, па је најзад дошао у предео Рангпура. Ту су прилике, истина, биле сигурније, није постојала опасност по живот, али је отпор становника овде био још јачи него на северу. Ипак он је онда у Рангпуру закупио један бунгалов и у пот-

пуној форми отворио праксу. За ову одлуку саодлучујуће било је Хертино стање. Живот који је у последње време водила врло је рђаво утицао на младу жену. Она је пре свега много патила од жеге. Притом су често недељама били без уточишта, логоровали су у малим Фордовим колима или су иначе спавали под ведрим небом у висећим мрежама. Услед опасности од змија није било саветно спавати у овом пределу у шатору. Херта није хтела да пропусти да не врши сваки рад. Она је секла бамбусе, побијала коље у земљу, доносила воду, прала рубље, ишла далеко пешице, смењивала се с Хорном у ноћним стражама и ишла у лов. Њена кожа је постала мрка као у Индуса, а тело јој се страховито осушило.

Пракса није ишла. Европљани, који су скоро сви били Енглези, избегавали су га. Индуси су били пуни неповерења. Више касте су га мрзеле или су га се бојале.

Али Хорн није попуштао. Он је био решен да овде ухвати корена и у тој мисли био је истрајан.

Чекао је.

Чекао је недељама и месецима. Једино утешно у овом времену било је то што се Херта видно опорављала. Понекад би неки од његових ранијих пацијената у Дарџилингу сишао доле железницом. Али њих више к њему није терала грозница већ страх од грознице. Хорн им је давао пласмохин с кинином и објашњавао им да с тим средством у крви немају никаквог разлога више да се брину.

Једног дана код Хорна дође један Индус. Судећи по оделу и по начину понашања мора да је био веома имућан или бар на неком истакнутом положају. Човек се није ни на шта жалио и Хорн одмах осети да је тај посетилац само желео да с њим разговара о хигијенским и медицинским питањима. Разговор се убрзо поведе о маларији и одмах у почетку разговора Хорн увиде да се тај Индус сасвим знатно разликовао од својих земљака. Тако дође до тога да Хорн поче да прича о својој идеји санирања и на његово изненађење Индус га је слушао мирно и са све већом напрегнутошћу. Утврдило се да је тај Индус у близини имао велике плантаже чаја и да се пре неколико го-

дина у Калкути био оженио једном Европљанком. Преко своје жене он се упознао са западњачким начином мишљења па је живахним покретима причао како он због тога начина мишљења и данас још врло често долази у сукоб с оцем. Његов отац је исто тако лекар, али наравно, по староиндиском систему, који тврди да све болести нису ништа друго до деловање злих духова, те се лечење има према томе да управља, тако што ће се покушати да се ти духови придобију жртвовањима и чаробним формулама. Он сам увек се у својим слободним часовима бави западњачком медицином. Она је за њега наука над наукама, пошто тако дубоко загледа у све тајне природе. Зато му је, природно, све теже временом бивало да као његов отац свом преданошћу верује у дрезну књигу Индуса Сумшрута Самхита. Према замисли његовог оца, који уосталом поред своје лекарске делатности врши још и дужност окружног претседника и вишег свештеника, те његове сумње су тешка прегрешења пред великим Шивом и, ако хоће да буде искрен, он мора признати да он још увек покатакд осећа тешку грижу савести, нарочито кад му отац опет изнесе неки од оних чудесних успеха, које је он својим верујућим системом постигао код болесника.

Хорн је све то слушао с великом радозналешћу. Индус му се допао, само још никако није могао да се досети, на шта је то Индус циљао својим речима. Он зазвони за боја и запита посетиоца да ли му сме понудити шољу чаја или да ли се то противи његовим назорима да од њега као од човека који не припада његовој касти прими освежење.

Једно време Индусово лице оста непомично, затим се на њему појави један љубазан осмех и он рече да је годинама од једне жене, која такође није припадала његовој касти, био служен најдивнијим посластицама на свету. Од тога доба, истина, прошло је шест година.

Бој донесе чај.

Хорн насу и стави и пред госта пуну шољу. Затим му понуди цигарете.

Али Индус га предухитри. Он се маши у џеп и пружи Хорну једну златну кутију, украшену дијамантима. „Уоста-

лом, ја се зовем Рабар Гариб. Извините што Вам то тек сада кажем”.

Хорн се поклони и запали једну Индусову цигарету. „Моје име Вам је већ познато, мислим”.

„Одавна, дагдар сахибе. Ви сте лечили једног мога пријатеља у Дарџилингу и излечили га. Отада ја знам за Ваше име. Сви га ми знамо. Мој пријатељ Вас много цени. Он Вас хвали где год дође. Од њега сам и ја дознао о Вашем леку и Вашим плановима, много пре него што сте ми сами испричали. Ја сам данас дошао к Вама, јер сам све то већ знао. Имам једну молбу, дагдар сахибе, један предлог. Ја бих желео да Вам помогнем, да бисте ми Ви помогли”.

„На који начин?”

„Ја опет имам врло много грознице међу својим радницима. Готово половина њих лежи болесна у својим колибама. Мој отац их лечи. Али од тога ништа није боље. Ја знам да ви тражите болеснике. Ја ћу наговорити своје да се даду од Вас лечити.

„А шта ће Ваш отац на то рећи?”

„Он ће се љутити. Он ће ми опет ставити у изглед Шивино проклетство”.

„Онда ја не видим како бих Вам ја на тај начин могао помоћи, како Ви то рекосте”.

Рабар Гариб устаде. Он стаде и затвори очи. „Ја бих желео да се Ви борите са Шивом”, рече он тешко. Али се већ одмах затим прибра. „Доћи ћу по Вас, дагдар сахибе, кад год Ви то зажелите”, рече он с љубазним осмехом. Затим се дубоко поклони у знак растанка и оде.

Хорн је ослоњен рукама на сто стојао и гледао замишљено преда се. Одједном му поглед паде на Индусову шољу.

Шоља је још стојала онако како је била стављена испред госта.

Индус није шољу ни додирнуо.

Пропратна појава маларије које се највише треба бојати, јер је најопаснија, јесте грозница с црном водом. Тако се зове стога што мокраћа ових болесника има затвореноцрвену и црну боју. Ова боја долази услед изласка боје крви из црвених крвних зр-

наца. Тако боја из крви долази у крвни серум, а затим је избацују бубрези.

Сам маларични паразит није у стању да доведе до овог излажења крвне боје. Он само ствара расположење, хемолитску диспозицију. Последњи узрок иступања боје из тако оштећеног крвног зрна је кинин.

Болесник с црном водом крвави у својој властитој крви.

8

Била је то борба против шизонта и гамета, борба против комарца анофелеса, борба против хиљадугодишње вере, против сујеверја, које је било још много старије, борба против неразумности, неповерења и страха.

Борба против Адми Гариба.

Први болесник од грознице који се на плантажи чаја Рабара Гариба повери доктору Хорну, био је један кули мухамеданац. Вера кулија била је очигледно толерантнија од вере Индуса. Он стрпљиво дозволи да му доктор Хорн ради узимања крви расече доњи мекани део увета, затим леже у један од пољских кревета, који су стојали у ново-подигнутој болесничкој бараци и без противљења примаше таблете које му даваху.

Он није дуго остао сам. Под утицајем Рабара Гариба јави се ускоро први Индус, а не потраја дуго, па се јави и први здрав човек да му се контролише крв. То је за Хорна био радостан почетак, из кога се кроз кратко време разви редован посао. Први који су се осетили боље пуштени су кућама и имали су да се у означено време нађу на прегледу.

Већ идучег месеца дошло је било дотле да Хорн није више сам могао да савлада навалу при прегледу, те зато замоли Херту да му помогне.

Херта је најпре водила спискове, затим је научила поступак приликом вађења крви и бојења препарата. Најзад седе и она сама за микроскоп и замоли Хорна да јој све дотле објашњава појаве пред њеним погледом, док се и сама без његове помоћи није умела снаћи.

Пред крај шесте недеље позваше Хорна усред ноћи у бараку. Још из далека он чу неки немир у бараци. Он убрза своје кораке, па најзад потрча. Долазећи ближе, он чу неки дубок жагор, из кога се на махове у кратким паузама издвајао један глас. Хорн отвори нагло врата и застаде као прикован на прагу. Немогућно је једним погледом обухватити оно што се ту дешавало. При оскудној светлости једне свеће, он само виде како један од болесних Индуса стоји усправљен у својој постељи и затворених очију изговара поједине речи. Остали болесници су сви били поустајали из својих постеља и клечали по земљи око Индуса који је стојао. Они су се гласно молили.

Хорн прокрчи себи пут кроз оне који су клечали. У постељи поред оног Индуса који је стојао нађе једног болесника, кога је очито била ухватила несносна грозница дрхтавица. Болесник се био потпуно изгубио, изврнуо је био очи и није одговарао ни на једно питање. Хорн се обазре. Болесник је био повратио. Поред његове постеље стојала је боца за мокраћу. Она је до пола била испуњена црноцрвеном мокраћом.

„Црна вода“! повика продорно један глас и Хорн се већ виде окружен чопором претећих људи. Њихове очи се сјаје баш испред њега у фанатичном узбуђењу. Уста свих узбуђених људи су отворена и из њих долазе неразумљиве речи. Индуси одвајкада сматрају црну воду као дело демона. Зли духови ушли су у болесника те су без сумње ти људи били избезумљени од страха и ужаса. Хорн их већ угледа како су њихове претеће песнице уздигнуте према њему. У црвенкастој светлости свећа искривљена лица са великим белинама у очима и зубима изгледају као лица индиских ђавола.

Хорн муњевитом брзином схвати положај. Овде није помагао говор, ни претња или објашњавање. Он једним покретом угаси свећу. Настаде потпуна помрчина. За један секунд престаде свака претња, сваки глас, сваки шум, све нагло занеме. Чуло се само болесниково стењање. „Велики Шиво!“ повика Хорн преклињућим гласом у помрчину. „Велики Шиво, реци ми шта да радим!“

Из круга окамењених људи не чу се ни гласа. „Слушајте!“ прошапута Хорн. „Слушајте! Ја чујем један глас“... Он песницама прокрчи себи пут кроз оне који су били најближе до њега. „Идем... велики Шиво, идем...“

Хорн нађе у помрчини пут до своје ординацијске собе, упали карбидску лампу и узео из ормана где су стојали лекови једну ампулу. Он зна да то што има да уради јесте питање живота или смрти. Он би сад несметано могао да напусти бараку на побочна врата, могао би да дође до свога стана и да добије помоћ. Али он зна и то да би тиме заувек проиграо поверење Индуса, да би у њиховим очима био хулитељ Шиве и да би навукао њихово презирање и њихову непомирљиву мржњу.

Хорн пажљиво преструга стакленом турпијом вратампуле и увуче садржину у штрцаљку. Ампула је садржавала антитоксин против змијског уједа.

Змијски отров садржи хемолизине, материје које растварају црвена крвна зрнца, сличан процес какав се јавља при грозници с црном водом. Хорн је знао из медицинске литературе да су неки лекари у тропима већ учинили покушај да поменути антитоксин, који код болесника који оболе од змијиног уједа врло брзо зауставља растварање крви, у истом циљу употребе и код болесника с црном водом. О тој методи се још води спор. Она је показала и успехе и неуспехе. Могао би да чека. Кад би болесника лечио по обичном начину, болесник би се можда кроз неколико недеља опоравио. Али с обзиром на тежину напада вероватно је да болесник идући дан неће доживети. Али Хорну је у његовом положају било потребно једно средство које брзо делује. Једно „Шивино средство“ мора брзо да делује, иначе у очима Индуса није божанског порекла. А антитоксин ће деловати кроз неколико часова, ако уопште код овог болесника покаже какво дејство.

Хорн одлучно узео лампу у једну руку, а напуњену штрцаљку у другу и пође у болесничку собу.

Индуси су још стојали непомично као што их је и оставио. Они плашљиво сада посматрају покрете његових

руку. Он пажљиво завуче иглу штрцаљке под кожу болесника и погоди у жилу.

Остатак ноћи преспавао је у бараци.

Идућег јутра затече Хорн болесника при свести. Тог вечера је чак могао и да одговара на Хорнова питања. Притом се утврдило да је болесник измолио таблете кинина од других болесника и да је одједном узео сувише велику количину кинина, верујући да ће тако брзо оздравити. Већина Индуса гледали су пуни страхопоштовања у Хорна. Али у очима других видео се страх.

Хорн је задовољно напустио болесничку просторију. Међутим, кад уђе у своју собу за примање, он угледа пред собом брамана Адми Гариба.

То је већ било тако приликом покушаја да се израде боје. Један атом кисеоника, и од плавог је постало жуто, једна карбоксилна група мање, и од сочног зеленила постало би ружичасто-црвено.

И код лекарија није било друкчије. Често је већ био довољан један траг воде па да се с муком постављени молекули разоре уз експлозију. Такви покушаји били су налик на тражење једног кључа који би требало да буде подесан за једну браву са стотину рафинираних препрека. Ако је на доњем делу кључа један жлеб само не приметно дебљи, ако је једно испупчење само за длаку више, онда је све у реду, кључ не отвара. Лек не делује.

9

Радна просторија у лабораторији за опите у Елберфелду у којој је пре неколико година радио доктор Хорн у међувремену је већ неколико пута била променила власника. Микроскоп, раствори у бојама, кавези птица за огледе, штрцаљке и ланцете су остале исте, па и циљ који је за овим столом тражен био је још исти. Испред прозора уздизали су се још исти врхови дрвећа, а иза њих су се димњаци још увек уздизали у небо.

Од тих димњака свакако се пушила једна половина. Стране дивизије биле су, истина, одавно отишле, али при-

вредна криза која је почела око 1930 године, није поштедела ни немачке фабрике боја. Обустава рада и скраћивање радног времена биле су и код њих последица. Било је чудо што се уопште још толико димњака пушило у овим фабрикама. Већ за време рата су непријатељске земље присвојиле немачке патенте, па и данас у највећем броју тих земаља није признаван ниједан немачки патент. Стране фабрике боја сада су претрпавале властита тржишта подражавањима немачких препарата.

Али немачка индустрија боја није била разоружана. Она је своје најмоћније оружје још чврсто држала у руци. То оружје је била каквоћа њених продуката. Дисбергова мисао, која је 1925 године, после двадесет тешких година, ипак најзад довела до потпуног сједињавања највећих немачких фабрика боја, сада је нашла своју потврду. I. G. Farbenindustrie била је у стању да очува добар квалитет својих продуката и да тим добрим квалитетом прими борбу са мање вредним иностраним подражавањима упркос царина и других отежавајућих околности. Она је сем тога била у стању да још и сада одржава своје лабораторије за истраживање и да их на изненађење света чак и проширује.

Дисбергов сан данас је постао стварност. У елберфелдској лабораторији за опите у салама су, у дугим редовима, били поређани боксови, у сваком боксу по један техничар; од њих десетак постало је стотину, од једне стотине више стотина, сваки самосталан, сваки одвојен, па ипак повезан с другима заједницом циља и методе. Из дана у дан ти људи долазили су на своје место за рад, онако као што војник пред непријатељем заузима своје место. Безимени али пуни страсти, без лична самољубља, али одушевљени задатим циљем, они су своју младост, своје зрело доба и свој живот посвећивали заједничкој ствари. Овде је била елита једне науке на делу. Хиљаде су давале своју снагу а да нису ништа налазили, без успеха, привидно узалудно. Они су давали своју снагу за једнога коме је једног дана имао да пође за руком велики потхват, потхват ка траженом великом успеху.

Велики циљ тога времена било је пуноважно средство против шизонта.

На Хорновом месту за рад стојао је још један лекар, и он безимен, један од многих. Па ипак он је носио највећу одговорност. Он је имао да на живој животињи испита дејство сваког појединог препарата. Мала грешка, лака непажња, па би могло да му измакне средство чијем су откривању све снаге годинама биле управљене.

Препарати су долазили из доњих спратова, из боксова. Они су били нумерисани текућим бројем.

Мали стаклени суд који се овог јутра као од себе помаче садржавао је неки жућкасти прах.

„Нешто ново?“

„Мислим: да“.

„Опет један кинолиндериват?“

„Напротив, ми смо овога пута пошли од кинина као почетног препарата. Сигурно је био погрешан траг, ћорсокак. Ми смо то наоколо другим путем покушали. Ми смо пошли од једног доброг старог теровог препарата“.

„Од анилина?“

„Тако нешто слично. Од метиленског плаветнила“.

„Дакле, опет се срећно дошло код Роберта Коха!“

„Вероватно срећно“.

Лекар разгледа прах у малом суду. Суд је носио нумеру једног високог четвороцифреног броја.

На један миг асистенткиња донесе кавез у коме је једна зеба са наоштреним перјем седела на полузи и стави га на сто за опите.

Хорн у великом узбуђењу дотрча Херти у кухињу. Пошта му је била донела један мали пакет од заступника Бажерових фабрика у Калкути. У том пакету налазила се једна већа и једна мања кутија од картона. Већа је садржавала педесет стаклених цевчица, у свакој педесет окерно жутих таблета. У малој кутији лежало је брижљиво смештено шест ампула. Свака цевчица и свака ампула носиле су натпис „атебрин“. С пошиљком је осим тога било дошло и једно писмо.

То писмо је Хорн већ издалека пружао својој жени. „Херта! Читај! То што ту стоји просто је невероватно!“

Херта прво мирно разгледа коверт. На поштанској марци стојао је жиг од трећег октобра 1932. Писму је, дакле, требало четири дана да стигне доде. „Брже би ишло авионом преко Дарџилинга“, помисли она још. Затим поче да чита.

Најзад спусти лист. „Ово је, доиста, изненађење“.

„То ти зовеш изненађење? То је најграндиознији проналазак који је икада учињен! Средство које многоструко превазилази дејство кинина без његових споредних деловања! Средство које за три дана болесника ослобађа шизонта! То не може да се замисли. То је чудо! Просто једно чудо!“

„Ако се овај „атебрин“ покаже овакав какав овде стоји! Ипак изгледа као да то није непобитно доказано. Људи те, ето, моле изрично да средство прво опробаш на својим болесницима и да онда поднесеш извештај о резултатима“.

„Али оно је испробано. Ево овде стоји: У Јужној Америци и у Румунији“.

„Вероватно тамо имају лакше облике маларије, а сад би желели код куће да дознају како делује при тежим случајевима које овде имамо“.

Хорн се ухвати за чело. „Имаш право. Како човек може бити тако глуп. То је због изненађења, због радости у први мах. Свакако, ја ћу се одмах пуном паром дати на посао“.

Одмах у почетку показала се надмоћност „атебрина“ над кинином. Већ после неколико дана болесници су били без грознице, а крв без клица. Кинин је тај резултат достигао тек после више недеља, па и то само у повољним случајевима. Али највеће преимућство новог средства било је што су га могли подносити и болесници који су били склони грозници с црном водом.

Поред свих ових повољних искустава Хорн је имао једно нарочито задовољство. Индуси су постајали поверљивији. Њихово зазирање поче да нестаје. Истина, Адми Гариб је још подбадао људе и јавно и тајно. Његових при-

сталица било је све више. Један део Индуса под његовим утицајем постао је тако верски фанатичан да су Хорну у свакој прилици претили. Било је већ дотле дошло да се Хорн и Херта, чим би пао мрак, нису више без пратње могли показивати на улици. Ова затегнутост сада је јасно ишчезавала. Хорн је сада најзад могао без узнемиравања да се лати главног задатка који је био себи поставио, санирању предела комбинованом применом оба средства, ате-брина и пласмохина.

И сада као и раније Хорн је морао сваког Индуса појединачно да убеђује, да осваја сваку колибу посебно. Код оних који су се скоро били разболели ствар је ишла лакше. Али здраве, тј. оне који моментано нису осећали никакве тегобе, навести да узму неки медикамент изгледало је немогућна ствар. „Желите ли да исцрпите Гангес, мистер?“ упита га једног дана један енглески владин лекар. Али Хорн није попустио. Он је био отпочео и радио је даље. Пакети из Калкуте су бивали све већи. Хертини спискови бивали су све дужи.

Ипак је пресудан успех лежао још врло далеко. Када би дошло време, грозница би старом жестином беснела преко села и општина. Али већ при првом таласу показало се право дејство, иако у малој мери. Породице које је Хорн лечио остајале су здраве. Њихове колибе стојале као нека острва усред те поплаве.

Једнога дана Хорну дође Рабар Гариб. Изгледао је збуњен и неиспаван. „Дагбаре сахибе!“ простења он. „Мој син има грозницу.“

Хорн хтеде сместа да пође болеснику, али га Рабар Гариб уплашено задржа. „Код њега је мој отац. Он ниједнога минута не пушта из очију свога унука“.

Хорн не знађаше шта да ради. Није хтео ништа да каже док не буде видео болесника.

„Откада има грозницу?“

„Данас је девети дан“.

„И ви нисте ништа против тога предузели?“

„Адми Гариб му даје да пије свету воду, коју је он сам донео из Дарја Гангеса. Али Шивина снага није доволна. Од јутрос болесник није при свести...“

Хорн више није могао да дозна. Било је то исувише мало да би могао себи да створи слику; зато је Хорн непрестано покушавао да све више узбуђеном Индусу објасни да он може само онда помоћи, ако види болесника.

„Адми Гариб спава свако по подне по један сат.“

„Онда ћу прегледати дечка за време док Адми Гариб спава“.

„Адми Гариб је постао опасан, дагбар сахибе“.

„Живот Вашег сина је у великој опасности, Рабар Гарибе“.

Они пођоше према Индусовој насеобини. Успут склопише један план. Индус предложи да се Хорн сакрије у врту, док његов отац не легне, и чим старац буде заспао, он ће се одвести болеснику.

Хорн седе у један хладњак у врту и очекивао. И у тешкој подневној жежи заспа. Није знао колико је спавао, када га Рабар Гариб пробуди.

Још под утиском врућине и спавања пође он за Индусом.

Уђоше у кућу на једна врата и преко једних малих степеница уђоше у приземље. Рабар Гариб се на врховима прстију приближи једним вратима и послуша. Тек после тога даде знак Хорну да пође за њим.

Болесникова соба била је готово потпуно замрачена. На једном ниском столу светлео је пламен једне свеће у тешком, загушљивом ваздуху. „Отворите прозор“, рече Хорн обраћајући се Рабару Гарибу, али се Индус жестоко одупре. Адми Гариб је тако наредио да би спречио зле духове да уђу. Хорн је био наљућен због те глупости. Он је молио и преклињао Индуса да пусти у собу ваздух и светлост, али му не пође за руком да убеди Индуса. „Губимо драгоцену време“, опомену га Индус и са свећом приступи болесничкој постељи.

Хорн при пламену свеће угледа једно мало упало лице. Дах је био кратак и долазио на махове. Било је брзо куцало. Могућно да је по среди био маларичан напад. Хорну је запаљење плућа изгледало вероватније. Можда је било обоје. Он извуче слушалицу, да прегледа плућа, али

га Рабар Гариб гурну у страну. „Радите брзо, дагбаре са-
хибе! Чуо сам неки шум. Дајте болеснику лек! Дајте! Дајте!”

У Хорну настаде борба, али се савлада. Постојала је
једино могућност да се болеснику даде лек. Ако је доиста
била маларија, болесник је могао бити спасен атебрином.
А ако није, лек му неће нашкодити.

Размишљајући тако, он је већ био отворио ампулу и
унео раствор у штрцаљку. Није имао времена да размисли
о величини дозе, те се одлучи за обичну количину. Он
мирно завуче иглу у млитав мишић леве надлактице боле-
сникове.

Једва је имао времена да опет извуче иглу, кад га Ра-
бар Гариб отрже од постеље, повуче према вратима и
журно изгура на мале степенице којима је био дошао.
Хорн још није био ни дошао до најнижег степена кад из-
над себе чу глас браманов.

Он, опрезно пипајући, прође кроз подрум према зад-
њим вратима, и како се ништа не мицаше, изиђе напоље.

Несметано дође до свога стана.

Сат доцније дође вест.

Син Рабара Гариба био је убрзо умро после Хорнове
посете.

Најбољи стрелац постаје несигуран ако мора да се плаши да
му пушка неће опалити. И најоштрије око узалуд гледа у мету,
ако се померила мушица на нишану. И најмирнија рука некорисно
притискује кундак на прса кад цев пушке више није у реду.

Као пушка у рукама стрелца, тако је и лек у рукама лекара.

11

„Херта, морам по сваку цену да дознам од чега је
умро дечко”.

„Бог зна чиме га је старац отпратио на онај свет то-
бож лечећи га”.

„Све је то лепо и красно, али с нагађањима ја не могу
ништа. Морам да будем начисто”.

„Како то може да буде?”

„Хоћу да секцирам малог”.

„Његов отац то неће никад дозволити, а деда још мање“.

„Онда ћу га и без дозволе секцирати“.

„Човече, јеси ли ван себе?“

„Женице, ми ћемо сасвим мирно о томе да размислимо. Ја сам у овом случају први пут дао атебрин у мишић. Нисам могао друкчије. Болесник је био без свести те није био у стању да прогута лек. Ја сам се тачно држао прописа, који је додат паковању. Не знам да ли они у Елберфелду већ имају искуства о овом начину давања лека. У извештајима које сам досад читао свакако да о томе није ништа стојало. Ипак ја држим за вероватно да они по неко искуство имају. Али ја се и овде не бих желео да ослањам на нагађања. Ја овде имам један смртан случај, у коме постоји за мене сумња да сам га изазвао својим лекаментом или начином на који сам га пружио. То ми не би дало мира у животу. Ја, истина, веома претпостављам да код малог нешто није било у реду. Вероватно срце, можда јетра или бубрези, или плућа. Као што видим, постоји десетак могућности. Била би најгрубља нехат да се овде не уђе у траг узроку смрти. То ће ти сваки лекар потврдити“.

„Али оно што није могуће, није могуће“.

„А ја то још нисам нимало покушао. Могу да одем до тога Рабара Гариба. Уколико сам досад приметио, он је у основи сасвим разуман човек. Кад му управо стари није уз уши, с њим се може сасвим паметно разговарати“.

„Не иди тамо! Молим те. Ти знаш какви су то људи. Они сигурно верују да си једино ти крив што је тако изишло. Они ће ти нешто учинити. Човече, молим те остани овде!“

„Ах, Херта, ја се не бојим толико. Идем сад тамо. Они ме усред бела дана неће одмах везати за стуб мучења. Најзад, ми овде не живимо код дивљака“.

„Индуси могу да буду фанатици“.

„А и лекари, женице. А сада дај ми мали хируршки прибор. То ће ми бити довољно. Сем тога то могу да ставим у џеп, и онда се неће моћи већ из далека видети да се има нека намера“.

Херта му донесе тражену кутију. Она је сад била потпуно мирна.

На вратима она га узе још једном за руку. „Ти ме сад свакако сматраш за врло плашљиву?“

Хорн се насмеја. „Ја сам само био уобразио да си ти мало заљубљена у мене, а сад ћу се морати помирити с тиме да си плашљива“.

Херта му се обеси око врата и изгура га кроз врата.

Сунце је сијало на безоблачном небу као и дан раније.

Жега је просто пржила.

Хорн се пун поуздања попе у свој Форд. Данас је било немогућно да му нешто неће поћи за руком. Он је осећао тако нешто, а то осећање није га никада прева-рило.

Насеље Рабара Гариба је лежало као изумрло. Ни на једном чајном пољу није могао да се види ни један рад-ник.

Хорн се одвезе пред Индусову кућу.

И ту се не показује нико жив.

Врата на кући су стојала отворена. Хорн уђе унутра.

Врата на собама била су широм отворена, али у со-бама није било никога. Хорн лупну дланом о длан.

Ништа се не помаче.

У болесничкој соби лежао је у ковчегу мали мртавац. Око леша је била обавијена широка, бела хаљина. У скр-штеним рукама налазио се један светао црвен цвет. Поред мртвачког одра горео је кад у једној бакарној посуди.

Хорн опет изиђе, одвезе се до најближе индиске ко-либе и запита за Рабара Гариба и његове људе.

Немо му указаше на правац пут Рангпура.

Већ на улазу у градић, зачу Хорн неко монотono бру-јање гласова. Један Индус који наиђе обавести га. Адми Гариб, браман, жртвује у храму великога Бога седам ја-рића за душу преминулог унука.

„Сад је прилика која се више никад неће указати“. сину Хорну кроз главу.

Он довикну Индусу: „Колико још може да траје жрт-вовање?“

Хорн не виде неповерљиви Индусов поглед, те нестрпљиво понови питање, али Индус само збуњено пипаше своју жуту мараму око главе и не одговори му.

Хорну не остаде ништа друго до да се сам обавести. Није имао дуго да се вози. Мали сеоски храм налазио се сасвим у близини.

Пред улазом у храм стојао је олтар за жртвовање. На олтару Хорн угледа брамана Адми Гариба, а поред њега јариће. У широком кругу седело је неколико стотина Индуса и гласно изговарало своје молитве.

Према томе жртвовање још није било почело.

Хорн је био довољно дознао. Он журно окрену кола. Време је хитало и он у својој журби не виде жути турбан који је кроз редове богомољаца крчио себи пут према олтару.

Рабар Гарибова кућа била је још напуштена.

Хорн одлучно уђе у кућу, а затим у собу где је лежао мртвац. У моменту кад његови прсти обухватише хладан нож, у њему се било угасило свако устезање и страхопоштовање. Пред њим је лежало мртво тело са својом тајном. Он је у том тренутку био још само истраживач, лекар.

Као лекар био је свестан опасности у коју је ступао. Већ први поглед му показа да је леш већ носио на себи прве знаке распадања. При најмањој повреди претила му је зараза отровом од распадања леша.

Он свом опрезношћу приступи послу.

И брже дође до краја него што је мислио. Већ приликом отварања грудног коша он нађе решење загонетке. Болесник је био подлегао запаљењу оба плућна крила.

Ослобођен велике бриге, он заши просеке. Шио је прилично тачно. Имао је још довољно времена да како тако избрише трагове своје интервенције. А када при крају обавије опет широку хаљину око леша, мале руке опет стави једну у другу, а између њих метне црвени цвет, онда мучно да ће ико доћи на мисао да се је с лешом нешто могло догодити.

Сваким убодом игле у њему је расла тиха радост. Он је мислио на Херту, како седи код куће и брине се о ње-

му, док је он овде довршавао једну од најбезазленијих секција, коју је икад у животу имао. Једино непријатан био је задах леша. Распадање је ипак већ почело јаче него што је у почетку изгледало. Никакво чудо с обзиром на жегу која је владала.

Хорн потражи своју кутију с цигаретама и стрпа једну горњу цигарету у уста, не додирујући је. Није имао воде да опере руке.

Он повуче неколико димова, па се опет даде на по-сао.

Али се одједном следи од страха.

Кроз кућу су све ближе долазили журни кораци.

Браман Адми Гариб је већ стојао на вратима.

Тешко је дисао.

Његове широм отворене очи укочено су гледале час Хорна, час леш, час опет Хорна.

Полако, испружене главе напред, браман приступи Хорну.

Хорна је била напустила укоченост. У њему је сваки нерв био напрегнут за одбрану. Он поче да тражи неку слабу страну у противниковом ставу кад Адми Гариб брзо као стрела дограби нож који је још лежао поред леша.

Хорн подиже леву руку према уздигнутој брамановој мишици, али осети оштар бол у горњем делу палца, а одмах затим његова песница снажно паде на браманов подбрадак.

Погођени тешко паде на под.

Хорн се за тренутак наслони на зид и удахну ваздух. Јак бол на левом палцу привуче му пажњу.

Он разгледа руку.

Између палца и кажипрста зјапила је мала рана. А тамо поред Индуса који је јечао лежао је његов нож за секцирање.

„Отров од леша!“ прође Хорну кроз главу и ухвати га језа. Он притисну рану. Из ње изиђе само мало крви. Он поче свом снагом да сиса, али без видног успеха.

„Морам нешто наћи против тога!“ викну нешто у њему. „Одмах, одмах! — Сваки секунд — сваки секунд...”

Он покрену усне и тек сад примети да је још држао цигарету у устима.

Он повуче дим неколико пута.

Цигарета је још горела.

Увлачио је дим све дотле док се цигарета не разгоре.

А затим притисну усијану жар на рану.

Уз неописани бол осети и мирис изгорелог меса.

12

Код куће Хорн привидно није много придавао важности рани. Сусрет с Адми Гарибом сасвим је пређутао. Он стави влажан облог на повређено место и насмејана лица исприча Херти, како је опет имао више среће него памети.

Пред вече Хорна обузе грозница.

„Немој да се узалуд бринеш, Херта. Мало температуре, то је сасвим здрава реакција“.

Два часа доцније топломер је показивао четрдесет и по степена. Херта је свако четврт часа мењала облог, тако је брзо испаравала влажност. Рана се није знатно променила, али се на унутрашњој страни мишице сада показује нека бледоцрвена пруга.

„Да ли да ти позovem неког енглеског колегу?“ упита Херта.

Хорн, истина, нешто одговори, али се није могло разумети шта је рекао.

„Чујеш ли ме?“ довикну му она. „Разумеш ли шта те питам?“

Хорн подиже руке.

Херта, сва очајна, истрча из куће, скочи у кола и одвезе се у Рангпур.

Енглески лекар не беше код куће. „Кад ће се вратити?“ повика она слуги. Слуга се поклони. „Дагдар сахиб се неће вратити. Дагдар сахиб је отпутовао у свој пук у Дарџилинг на неколико дана“.

Херта похита натраг. У ушима јој је одјекивала реч „Дарџилинг“. Тамо је била једна енглеска војна болница, тамо су били лекари, уређења најмодерније врсте, меди-каменти.

Хорново стање није се било променило. Херта затече сад болесника узнемиранијег него раније. Он је непре-стано мењао положај, говорио је много штошта без везе, при чему је атебрин увек играо извесну улогу.

„Он мора у Дарџилинг“, рече Херта у себи. „Морам га тамо одвести“.

Она загледа у железнички ред вожње. Најранији воз који је могла да узме напуштао је Тарбатипур у подне. Значи још дванаест часова. Затим још четири или пет сати вожње. Ко може знати шта ће се дотле све догодити?

Можда је она гледала исувише црно...?

Толика опасност сигурно није могла бити, иначе би је Хорн сигурно на њу упозорио.

Можда! Можда!

Није могла више јасно да мисли, толико је била умор-на од узбуђења тога дана.

„Не ослањај се на нагађања!“ тако често говорио јој је Хорн.

„Можда је сутра већ исувише касно“.

Сав замор одједном нестане. Она хитро обуче бо-лесника. Страх јој је био дао џиновску снагу. Она у на-ручју пренесе тешког човека у кола, имала је још толико присебности да помисли на новац, уље и бензин, и пође.

До Дарџилинга је било две стотине двадесет киломе-тара. Од тога шездесет километара отпадало је на пла-нински део. На тих шездесет километара требало је пре-валити висинску разлику од преко две хиљаде метара.

На све то Херта није мислила. Она је возила.

Владин друм у овом пределу није нарочито добро одржаван. На њему је било знатних неравина и често о-пасних рупа. При нешто оштријем темпу нису свака кола била дорасла тим сметњама. Херта је возила.

Иза реке Маханади она наиђе на баровиту џунглу која се пружала око подножја планине. Овде су рефлектори

мамили читаве облаке москита. Они су јој раздирали мишице, лице, врат и ноге. Херта је возила.

Возила је из сата у сат. Јурила је низ низбрдицу, журила кроз кривине кроз које се и по дану смело само с највећом опрезношћу пролазити. Није знала за опасност.

Била је још ноћ кад је стигла пред војну болницу у Дарцилингу. Два болничара подигоше болесника из кола. Сат је искуцавао четири сата.

Херта је морала да чека.

Најзад дође дежурни. „Прегледао сам га већ лети-мице. Очевидно тешка флегмона“.

Херта одмах осети поверење према отвореном лицу младог лекара. Она му у највећој журби саопшти оно што је могла.

Лице дежурног доби забринут изглед.

„Ја не бих желео да ишта предузнем сам у овом случају. Седите. Сад ћу да зовем шефа“.

То је трајало читаву вечност.

У прозору се већ видело свануће, а Херта је још чекала. Понекад би је савладао умор, али ипак одмах у идућој секунди она би се пренула.

Кад се је опет једном тако тргла, пред њом су стојала два човека у белим огртачима.

Херта се с муком прибра. Она опет познаде младог лекара који ју је био примио. Али и лице старијег лекара учини јој се познато.

„Ја сам пре дужег времена већ имао част, госпођо Хорн, да се упознам с Вама“, рече старији који је, како је по свему изгледало, био шеф. „Ви сте онда становали овде горе код нас“.

Херта му пружи руку и покуша нешто да каже.

Шеф лекар је лако потисну натраг у њену столицу. „Ви сте нам довели свога супруга, госпођо Хорн. Добро је што сте то учинили. Било је крајње време“.

Херта га уплашено погледа.

„Није нам остајало много времена да претходно разговарамо с Вама. Морало се одмах радити и то радикално.“

Будите храбри, госпођо Хорн. Није лако ово што Вам мо-
рам рећи".

„Је ли још жив?" упита Херта тихо.

„Жив је. Чак је могућно да остане у животу. Одмах после операције дао сам му ново средство које нам је не-
давно послала његова фабрика, један азобензол препарат,
који управо при таквим тешким септичким случајевима
треба да чини одличну услугу. Надајмо се да ће се то о-
бистинити".

Херта само климну главом. Она је раширених очију
гледала у управника болнице.

„Кад Ваш муж оздрави, он ће лако преболети мали
недостатак лепоте. Најзад, ипак је боље живети с једном
руком него бити сахрањен с обе".

„Шта кажете — докторе...?"

„Ваш муж не би преживео сутрашњи дан, госпођо
Хорн. Ми смо морали да му отсечемо руку. Вероватно још
благовремено".

Херта Хорн паде у дубоку несвестицу.

Ко у ноћи са келнског рајнског моста погледа низ реку, тај
ће у даљини видети један сјајан крст, који је окружен сјајним пр-
стеном. Обе пречаге крста састављене су од укрштеног имена
Бајер.

Крст у Леверкузену постављен је између два димњака, који
су високи преко стотину метара и има пречник као нека више-
спратна кућа.

Ко у Каиру, Њу Јорку и Јокохами купи неколико пирамидон-
ских таблета наћи ће на омоту на исти такав крст. Он ће га наћи
на стотину других омота, који садрже средства против болова, про-
тив грознице, против бесаних ноћи, против зараза, паразита и чи-
рева. Међу тим средствима се налази антипирин, германин, луми-
нал, фенацетин, атебрин, пласмохин, салварзан и јатрен. Али једва
да има човека у свету који не би знао за аспирин.

Сва та средства имају своје порекло у теру од каменог угља.

Доктор Хорн је са све већим чуђењем разгледао позивницу. Она је долазила од официјерског кора британског колонијалног пука у Дарцилингу и давала израза нади да ће господин доктор Хорн и госпођа указати част пуку да 1 јуна 1933 дођу на garden party у касинском парку.

„Шта кажеш ти, Херта, на ово? Ми смо, ево, скоро три године овде, а за све то време господи једва да је пало на ум да нам кажу добар дан“.

„Утолико боље што су се најзад тога сетили“.

„Али, женице, то мора да има свога разлога“.

Хорн је више од пет месеца лежао у болници. После необично тешке кризе, његова крв је ослабљене отровне материје сасвим постепено излучила путем многобројних чирева. Хорново тело било је посуто ожиљцима тих чирева. Поред сваког од тих ожиљака налазиле су се десетине мањих ожиљака од убода који су потицали од игала штрцаљки.

„Личим на неко „Бајерово“ слагалиште“, изјавио је он при одласку смејући се.

Управник болнице озбиљно га погледа. „Захвалите Богу и Вашем теру од каменог угла“.

Хорн се опет био опоравио, сем што је осећао слабост у свима удовима и у срчаном мишићу. „Штедите се!“ говорили су му стално при његовом одласку. „Штедите се! А пре свега никакву нову инфекцију, јер Ваше срце не може за идуће две године поднети ни најлакшу инфекцију“.

Када је, дакле, увече 1 јуна Хорн предложио да с обзиром на благо време пут до касине превале пешице, Херта се жестоко наљути. Дарцилинг се пружао преко пет километара дуж једног низа брежуљака који се пео увис, те је прва кућа у граду лежала три стотине метара ниже него последња. А касина се налазила на највишем месту, баш уз Observatory Hill.

Стога Херта гурну само Хорна у кола и седе за волан.

Дошли су прилично рано. С њима дођоше и први гости, те према томе још су имали времена да се мало прошећају.

Парк се према западу завршавао једним ниским зидом. Кад дођоше до оградe, просто им застаде дах пред си-лином тога призора. Од подножја зида брдо се спуштало готово окомито, добрих хиљаду метара у дубину. Читаве миље далеко пружала се у дубину долина реке Рангита. С оне стране долине уздизао се масив Хималаја у стакласто зелено вечерње небо. Шест гигантских врхова уздизало се као куле неког надземаљског бастиона, са огромном Канг-ченџангом у средини, чији је врх од некуда залазеће сунце обасјавало сјајем ватре.

„Овим врховима недостаје само две стотине педесет метара до висине Маунт Евереста“, рече Хорн и шумно уву-че бистар ваздух у плућа. Пред тим узвишеним призором осећао се као новорођен. Он обухвати Херту око рамена. „Знаш ли ко је оних дана био поред мене?“

„Реци само!“

„Ти се сећаш оне ноћне галаме у болесничкој бараци. Индус, који се тада изненада разболео од црне воде, био је поред мене. Он је нарочито дошао овамо горе на својој мазги и био читав низ дана“.

„Шта је хтео?“

„Ништа. Донео ми је поздраве од Индуса које сам излечио“.

„А — зашто ми ти то тек сад причаш?“

„Нисам ти намерно ништа о томе говорио. Женица се не сме да узнемирује“.

„То ми звучи врло тајанствено“.

Хорн је повуче даље. Морали су да се поздраве с по-знаницима. Дође и командант. Гонг позва госте на дине.

Кад су били на степеницама Херта одједном застаде. „Индус ти је још нешто друго казао!“

Хорн је помилова по образу. „Они доле осећају да сам им веома потребан“.

У трпезарији њему упаде у очи њено необично бле-дило. „Шта ти је, женице?“

„Брижна сам“.

Обавезе које су имали овде као гости раздвојише их. Командантова супруга замоли Херту да јој прави друштво. Хорна, пак, пуковски ађутант и управник болнице одведоше у собу за пушење.

„Колега Хорне“, рече управник болнице, „ја се сваког дана све више чудим што сте Ви још овде, да сам ја на Вашем месту, ја бих већ одавно отпутовао у Немачку на опоравак, нарочито сада кад се најзад и тамо опет може живети на пристојан начин“.

Хорн не разумеде добро. „Шта се догађа у Немачкој? Молим вас, господо, да имате у виду да ја већ месецима нисам прочитао ниједне новине“.

„Код Вас је сад код куће други ветар. Он дува чак догде. То већ примећујете и по томе што ми тако мирно седимо овде заједно“.

Хорн је бивао све збуњенији.

Пуковски ађутант донесе један број листа „Лондон Њуз“ и стави га отворен пред Хорна на сто.

Хорн није веровао својим очима. Он је пренеражено гледао на слике на тим странама. То су биле слике свечаности 1 маја 1933 на темпелхофском пољу. Не рекавши ни речи, он истрча из собе, протрча кроз све просторије касине, затим кроз парк док не нађе Херту. Противно свим друштвеним формама он је ухвати за руку, извуче је из друштва и одведе у собу за пушење пред слике „Лондон Њуз“-а.

Ни с Хертом није било другојаче него с Хорном. Она није разумела шта је гледала. „Како је то само било могућно?“ упита она најзад. „Како су то само могли да изврше?“

„Свакако да су се борили као лавови, као тигрови“, рече Хорн и његово се лице зажари од одушевљења. „Штедећи се не би сигурно дошли дотле“.

И опет противно сваком обичају узе он Херту за руку и одвуче је напоље, до оgrade, према понору, који су врхови Хималаја сада тамноцрно надвишавали са бледим небом изнад њих. „Саслушај ме, Херта! Саслушај ме савим мирно! Ја сам се баш био решио да отпутујем у Немачку. Они су ме били навели на ту мисао још пре него што сам за ово знао. А сада те питам, да ли може један пристојан Немац овде после упола завршеног рада да напусти своје место? Шта је оправдање, шта добро осећање пред једним таквим делом? Зар се човек не би код куће морао стидети сваког човека на улици који је издржао? Зар

није управо сада овде у иностранству мој задатак да покажем шта смо ми у стању? Ја ћу опет доле у Падмапур, у Рангпур. Ти треба само да кажеш да исто мислиш као и ја".

„Пођи у Рангпур, човече! Само причекај још неколико месеци. Ја бих желела... да дете донесем на свет овде горе".

„Херта...! Херта...! И то ми тек сад кажеш?" Он се ухвати за главу. „А баш пре неколико сати ти си ме исто тако питала. Какви смо ми то људи!"

„Пази на своје срце, човече. Ти увек то заборављаш. Управник болнице ми је забранио да ти то кажем."

Хорн јецајући обгрли своју жену једном руком која му је била остала.

14

Кад из низине дође вест да је отскора грозница почела да се са све већом жестином шири, за Хорна више није било премишљања.

„Кад ћеш да путујеш?" упита Херта.

„Ја мислим да ће најбоље бити већ сутра. Сваки дан стаје толике људе живота."

Херта климну главом, извади Хорнов кофер и поче да пакује.

Хорн је погледа како се савија над фијокама и вади из њих рубље. Неко топло осећање јави се у њему. Колико је материнског било око тога врата, око те увијене косе! Какво преимућство! Какво је самоодрицање говорило из покрета тих руку! Хорн се застиде. Он је очекивао отпор, молбе и сузе. Уместо тога она је мирно слагала његове чарапе и кошуље, пазила да ли су још у реду оковратници и маншетне, као и да ли је дугмад добро ушивена.

„Херта, кад дођу твоји тешки дани, ја те нећу саму оставити. Доћи ћу у Дарџилинг и остаћу овде док све не буде у реду".

Херта захвално климну главом пут њега.

Сутрадан Хорн отпутова.

У Рангпуру затече свој бунгалов непромењен. О напуштеној кући старао се Индус Парда кога је он спасао од смрти од црне воде. Сва одељења сијала су се од чистоће сем собе за примање. Ту је прашина лежала с прста дебела, те се по томе слоју прашине видело да за читаво време није додирнут ни најмањи предмет. Инструменти су још лежали онако како их је Хорн био оставио, па и микроскоп је још стојао непомакнут на свом старом месту.

Како се убрзо утврдило, Парда се бојао да уђе у ту собу која је за њега била пуна магиских тајни.

Вест о повратку дагдара сахиба проширила се уз Пардијеву помоћ муњевитом брзином. Већ идућег јутра се јавише први болесници, а готово у исто време појави се и прва реакција. Рабар Гариб отказа Хорну бунгалов. У исти мах забрани својим радницима под претњом да ће одмах бити отпуштени да посећују дагдара сахиба. Понова дође до оних узнемиравања, до оних отворених и прикривених шикана којих се Хорн још из раније довољно сећао. И без њушкања и ревности Пардијеве Хорну не би дуго остао скривен главни извор тих појава.

Срећом Хорн је сада наилазио на више предустретљивости код енглеских власти и под заштитом полиције имао је то задовољство да су његову ординацију и поред Адми Гарибових роварења посећивали Индуси. Ипак у овим приликама није се могло ни мислити на какво планско санирање. Остало се при лечењу појединачних случајева и Парда је био тај који се стално бринуо за то да се успеси тих лечења прочују.

Хорн се надао да ће се отпор временом сам од себе умањити, али се преварио. Уз стари отпор дошао је нови који га је по жестини још знатно надмашивао. По бенгалским градовима и селима појавише се прво појединачно, а затим у све већем броју, путујући проповедници, који су се издавали за калуђере и дервише и у раздражујућим говорима ружили све што год је било немачког порекла. Говорили су да је немачка хемија Индусима одузела индигу, па тиме и свакидашњи хлеб, а сад ти исти људи покушавају да Индусе упрљају и отрују својим лекаријама.

У прва места у којима се појавише такви говорници спадали су Рангпур и Падмапур. Хорн је одмах осетио да

је ту реч о правој кампањи која је била заснована на велико и с планом, и Парди није било тешко да пронађе да ти проповедници нису били ни калуђери ни дервиши већ најмљени агенти.

Хорн дознаде из Калкуте да се у Амстердаму било образовало неко друштво за унапређење потрошње кинина и да су том друштву претежно припадали трговци који и по својој крви и по својим назорима нису баш много били на-клоњени новој Немачкој.

Ти трговци борили су се за прођу свога кинина.

Они су се борили против атебрина.

Хорн је врло брзо последице те кампање осетио на својој сопственој кожи. Индуси су се окупљали у близини његовог стана, сазивали су скупове, после чијег би завршетка узбуђени учесници још дуго дебатовали на улици, јер Хорн није само имао противника, он је међу Индусима имао и присталица чији је број сада растао. При крају једне такве расправе догоди се да подбодени противници образоваше поворку и уз гласне претње дођоше пред Хорнов бунгалов. Хорн је баш био у посети код једног болесника. Полиција није могла спречити да његов стан не буде потпуно опустошен.

Овај случај догодио се оних дана када је Херта очекивала порођај. Она је у својој материнској љубави већ у напред писала Хорну дирљивим речима и Хорн је, дубоко дирнут, био већ све до ситница уредио за оне дане када ће бити отсутан.

Али под овим околностима на неки пут није се могло ни мислити. „Цео свет ће веровати“, писао је он тешка срца Херти, „да сам се одавде уклонио као потучен“.

Под појачаном полициском заштитом Хорн је опет наставио свој рад. Али са Хертотом се врати и срећа, а са дететом уђе и бучна радост у Хорнов иначе тако миран стан.

„Made in Germany“ је енглеска ознака робе.

Енглески закон о трговачким ознакама од 1887, који је добио нову редакцију 1926, одређује да роба која није израђена у Енглеској мора носити ознаку у којој је земљи произведена. Сврха овог

закона јесте да се на страну робу, ако је лошијег квалитета, енглеском купцу одмах укаже као на такву.

Али једна неочекивана последица овога закона било је то да је цео свет претпостављао робу која је носила утиснуту ознаку „Made in Germany“ јер је била боља него роба осталих земаља.

15

Резултат одлучује.

Резултат обезоружава сваку противречност.

Резултат стоји.

Речи су само пут, средство до циља.

Резултат је циљ.

Индуси које је Хорн лечио, већ после неколико недеља, трчкарали су упадљиво свежи по општини. Они су често показивали своје беле зубе, а болесници и немоћни који су се још одупирали лечењу, осећали су тај смех као поругу, ма да он није ништа друго био до животна радост.

Али и иначе атебрин и пласмохин су продирали у свету, ма да за прво време Хорн није ништа ближе о томе знао. У Италији, Румунији, Средњој Америци и Русији показивали су они овде онде своје дејство. Колонијалне трупе неких земаља већ су са својим оброцима добијале жуте таблете са Бајеровим крстом, а у извештајима се јављало о опадању случајева маларије у пуковима.

Али у покрајини Раџшахи владао је браман Адми Гариб. Он је прогласио свету борбу, борбу Шиве против туђинске охолости.

Хорн није узмицао ни за длаку. Он је радио од јутра до мрака. Једва да је једанпут дневно могао да види Херту и дете. Губитак руке савладао је крајњом енергијом. Он је сад микроскопирао једном руком као пре двема, давао је инјекције, пунктирао, управљао Фордом и писао своје извештаје на машини. Он се био предао своме задатку на чије га извршење није ништа друго присиљавало до његово убеђење.

Временом он је проширио своју област борбе. Као плод његовог рада образовало се најпре једно мало дру-

штво индиских лекара ради сузбијања маларије према методама западњачке медицине.

То друштво му је слало помоћ. Слало му је новац и лекаре, који су покушавали да по селима и по пољима обавесте Индусе. Дошло је до сукоба са страним агентима и са њиховим присталицама, па и до туче и убистава. Затегнутост је расла из месеца у месец све док једног дана „маларија тропика“ у својем најгорем облику не обузе оба логора.

Већ раније била је дошла вест са југа. У Цејлону је „тропика“ већ недељама из дана у дан односила хиљаде. Сада је „смрт са Цејлона“ беснела и у покрајини Раџшахи безобзирно и беспошtedно. Све се било умирило, само се борба противника била многоструко заоштрила.

Хорн је здравима давао превентивно атебрин и они остадоше здрави. Он га даваше и Херти и детету, а и сам га узимаше. Давао га је сваком ко год је к њему дошао. А било их је сваког дана све више. Таблета је брзо нестало. Он је благовремено молио да му их пошаљу из Калкуте, али са пошиљком је споро ишло. Најзад дође писмо из Калкуте у коме стојаше да су услед прекомерне употребе у Цејлону залихе исцрпене, и да је затражено из Елберфелда да се нове количине пошаљу авионском поштом.

Хорн је најзад имао управо толико колико му је било потребно за заштиту његове породице и његове сопствене безбедности.

У чекаоници гомилао се свет све до улице.

У једном нарочито хитном случају он хтеде да да своје властите таблете.

„Можеш их дати“, рече Херта, „али онда ћеш узети моје таблете.“

„Искључено, женице!“

„Сети се онога што ти је управник болнице рекао о твом срцу“.

„Моје је срце у реду“.

„А баш ту скоро рекао си ми да није сасвим у реду“.

„Ово је један изузетан случај“.

„Ако нећеш да мислиш на себе, онда помисли бар на своје дете!“

Хорн стеже зубе и утеши болесника.

Болесник умре после два дана.

Хорн је беснео. Он је телефонирао у Калкуту, а телеграфисао у Елберфелд.

„На путу је!“ гласио је одговор.

Једне ноћи пробуди га Парда. „Дагдаре сахибе! Брамман...“

„Шта је...?“ упита Хорн сањиво.

„Адми Гариб би желео да говори са дагдаром сахибом“.

Хорн се у једном скоку нађе на ногама. Он у највећој брзини набаци на себе одело. „Пардо, одведи га у собу за пријем“. Када Хорн ступи у своју собу за пријем болесника, браман је стојао наред себе. Иза брамана се видело на вратима забринута Пардино лице.

„Остави нас саме, Пардо!“ рече Хорн и понуди браману столицу. „Адми Гарибе, шта Вас доводи к мени?“

„Мој син...“

„Рабар Гариб?“

„Рабар Гариб има грозницу“.

„Ви желите неки савет?“

„Желим Ваш лек!“

Хорн дубоко узбуђен скочи на ноге. „Адми Гарибе, Ви се више не уздате у Шивину помоћ?“

„Дајте болеснику лек, а Шива ће показати да ли благосиља или проклиње лек“.

„Могу ли да видим болесника?“

„Ја ћу Вас одвести“.

Рабар Гариб је лежао у истој соби, у којој је лежао и његов дечак. И сада су прозори били застрвени. Ваздух је био тежак, испуњен кâдом.

Хорн и не питајући размаче завесе и отвори прозоре, затим нареди да се изнесе суд с кâдом.

Рабар Гариб изнемогао лежао је на постељи. Ипак је одговорио на питање. Грозница није била исувише велика. Хорн прегледа рефлексе и климну главом. У мишићима у потиљку осећала се јасна укоченост. Зенице су биле широм отворене и споро су реаговале. Пулс је био слаб и успорен. „Мождана маларија“, рече Хорн у себи, „без ате-

брина је изгубљен". Он затражи чашу воде. Болесник полако прогута растворен медикамент.

„Сутра ћу опет доћи да видим болесника“, рече Хорн на вратима.

Адми Гариб га задржа. „Ви сте рекли Индусима да немате више таблета“.

„То су биле моје“.

После четири дана Рабар Гариб се осећао знатно боље. Хорн му саопшти да је најгоре пребродιο.

Болесник запита да ли је сада спасен.

Хорн га увери да је опасност прошла, али док је још говорио укочи се од страха.

Браман Адми Гариб који је стојао поред болесничког одра одједном рикну као бик. Затим се баци на земљу пред Хорном и поче да му љуби одело, обућу и руке. „Велики сахибе! Шива те је благословио!“

После тога браман посрћући ишчезе кроз врата.

16

Оно што Хорн никад у животу није држао за могућно, то се десило у једном дану.

Адми Гариб је пред општином говорио за дагдара сахиба, за обележеног пријатеља Великог, Свемоћног. Он је ишао по околини, по селима и проповедао ватреном усрдношћу, речима какве само даје дубока вера. Индуси се прибрасе и упутише ка Рангпуру, здрави и болесни, људи и старци и мајке носећи новорођенчад на једној руци, а друго дете водећи другом руком. Они су били пренебрегли вољу великог Шиве, отуда невоља и велико умирање. Требало је опет то поправити и испаштати. С оним истим фанатизмом с којим су досад проклињали Хорна, сада су гледали у њега. Сви су тражили њега, изасланика Бесконечног, Тајанственог, со оздрављења, помирења.

Рангпур је био постао место хаџилука.

Само с тешком муком пошло је за руком индиским и британским властима да опет врате Индусе у њихова се-

ла. Пошло им је то за руком само уз обећање да ће дагдар сахиб доћи к њима, да ће им послати своје гласнике и да ће свако добити лековиту со.

И исто онако како је талас био надошао, тако је опет спао. Пошто је уређено с тим долажењем, почеле су саме британске власти да организују санирање рацшахиске покрајине. Хорну се једва приметно измицало то вођство и једног дана је увидео да он у том крају није ништа друго до сеоски лекар, који има својих заслуга, због којих га трпе.

Приликом једног инспекционог путовања шеф санитета из Дарцилинга прође и кроз Рангпур.

Том приликом он посети и Хорна.

„Човек мора под старе дане да се учи чуђењу“, рече шеф санитета и притисну подбрадак златном јабуком своје сабље. „Један прост препарат победио је прастаро сујеверје“.

Хорн погледа сјајну јабуку на сабљи и оштро заповедничко Енглезово лице које га је потсећало на лице неког римског војсковође. Он погледа еполете краљевског санитетског официра и најзад на дуг низ трака од ордена, па му паде на ум да је он имао само једну руку.

Дуго не проговорише ни речи.

Онда шеф санитета промеша још један виски са содом и диже чашу према Хорну. „Ви сте много урадили у овој земљи. То се вама Немцима мора признати. Ви сте кулима дигли индиго; али зато сте им донели атебрин, и ми у Дарцилингу можемо од нашег војног опоравилишта ускоро направити туристички хотел. „All right!“

Он испи чашу и опрости се. „Мислите увек на своје срце, сер! Good buy!“

Кад се Хорн врати у собу, Херта је била за то време поставила сто. Поред њеног тањира лежало је једно отворено писмо, које је пре неког времена добио и онда га је неко време оставио на страну. Оно је било из Елберфелда и садржавало опомену, нека промисли да ли га у лабораторији не чека већи задатак него тамо.

„Јеси ли ми ти то писмо ставила овде?“

„Да“, рече Херта и стави на сто велику чинију с Хорновим омиљеним јелом.

Хорн превуче руком преко очију. Он је још имао и жену, једну нечувено храбру жену и сина коме је већ била четврта година. Неко ватрено осећање јави се у њему. Бамбусов намештај који је стојао око њега одједном постаде од пламтеће брезовине. Бананино жбуње испод прозора одједном постаде честар расцветалих јабукових дрвета.

Он осети Хертину руку на својој и климну главом.

Хорн поче да једе.

Усред јела он остави виљушку, приђе свом писаћем столу, па се врати с једним проспектом Северонемачког Лојда. „Петнаестог пристаје „Шарнхорст“ у Коломбо на свом путу за завичај. Ако пођемо прекосутра, још можемо стићи на брод“.

Херта се јецајући завали у столицу.

Хорн се наже над онесвеслом, подупре је и поможе јој. Она је већ опет била отворила очи.

„Је ли одвећ тешко?“ упита Хорн са изненадним страхом.

Она жестоко одмахну главом. „Не, само што ти нисам могла помоћи. Ја сам хтела да ти будем лева рука. Али ти ме ниси хтео да употребиш“.

„Шта ти знаш, женице, шта си ти све за мене урадила? И ништа није било узалуд! Тако ми Бога, ништа није било узалуд!“

Човечји мозак није никад задовољан. Он није никад на свом циљу. Што год нађе служи му увек за полазну тачку, старт, даску одбојницу према новим циљевима.

Због тога је он човечји мозак.

17

Возили су се низ Изар.

Хорн није имао срца да напусти свој стари Форд. И поред високог подвоза он је кола прво у Калкути, а затим у Коломбу натоварио на брод и сад су га верна кола већ данима заједно са женом и дететом и пртљагом носила из Ђенове у правцу Минхена.

Сав срећан гледао је мирне фасаде ренесансних палата у Ђенови, шарене алписке пашњаке и веселе барокне фигуре с ове и с оне стране Бренера. Његов поглед је пун среће почивао сада на бистрој стаклостозеленој води реке и на плодним пољима и брежуљцима, који су се у пуном сјају младог лета далеко пружали. Његово срце је још било препуно узбудљивих слика земље из које је долазио. Из овог пејзажа долазио је неки лековити мир.

Било је већ касно у подне кад су стигли у Минхен.

Сутрадан стигоше господа из Леверкузена. Они су се бежичним путем већ били споразумели с Хорном још кад је његов брод био код Напуља. Они су били предложили Минхен као место састанка, да би тако заједнички могли да посете први састанак немачких хемичара, који је тога дана имао да почне у Минхену.

Хорн је са одушевљењем прихватио предлог.

Године 1867 Август Вилхелм Хофман је отворио „Немачко хемијско друштво“, 1896 постало је „Удружење немачких хемичара“, а 1902 „Немачко Бунзеново друштво за примењену физичку хемију“. Идућих година се немачка хемија све више распадала у специјалне области. То распадање одговарало је потом и оснивању све нових и специјалних удружења. Сваки истраживач сматрао је своју засебну област као најважнију. Нека попречна веза између специјалних области недостајала је, а поглед за велику повезаност претио је да ће се изгубити. Дизберг је благовремено увидео ту опасност и уклонио је за I. G. Farbenindustrie. Али I. G. је обухватала само једну трећину свих немачких хемиских индустрија. Тако су досад постала близу два туцета хемиских удружења у Немачкој. Сва та удружења рука нове немачке државе била је скупила у један „Савез немачких хемичара“ и овог јутра тај савез је отворио свој први састанак у великој дворани Немачког музеја у Минхену.

Хорново срце поче жестоко да бије пред узбудљивим призором који му се указа при улазу у дворану.

Ово није био неки од уобичајених конгреса, ово је била смотра неумитних истраживачких бораца, концил ватре-

них глава. Референти су говорили као војсковође пред одлучном битком.

Бројеви су ударали у Хорново ухо, бројеви који су му одузимали дах. 700.000 тона шалитре годишње за немачке њиве. Увоз до 1914 из Чилеа. Затим светски рат, блокада, претња од неродица. Тада је пошло за руком немачком хемичару да добије азот из ваздуха, да га с водом под притиском од 200 атмосфера при 600 степена топлоте уз помоћ угља претвори у амонијак. Готово преко ноћи постало је предузеће Лојна и покрило немачку потребу у шалитри. Данас 2,000.000 тона бензина за немачке моторе! 60.000 тона каучука годишње за немачке точкове. У земљи ниједног извора нафте, никаквог уља, никакве гуме. Никаквих коло нија. Опасне суме прете да оду у иностранство. Притешњени смо географски, привредно и политички. Хоћемо да живимо! Све гласније се чује захтев за вештачким сировинама.

Вештачке сировине условљавају данас будућност немачке нације.

Вештачке сировине су постале немачко животно питање.

Али ту се већ креће немачки хемичар. Он се пробија напред. Он је већ нашао начина. Под огромним притиском при огромној температури њему је пошло за руком да хидрира угаљ, из угља и воде да образује вештачки угљоводонике чија смеша даје бензин. Предузећа Лојна већ покривају трећину немачке потребе бензина.

У опитним лабораторијама у Леверкузену тражи се синтетички каучук. Он се тражи већ скоро 30 година.

Тражио се.

Од угља и креча дошло се до калцијум карбида, одатле до ацетилена, од ацетилена до бутадиена, од бутадиена полимеризацијом до буне, од буне до вештачког каучука. Хиљаде опитних кола носе већ нове гуме од буне. Показује се да је буна боља од природног каучука. Буна је отпорнија. Буна подноси жегу. Буна не пропада на ваздуху. Отпорна снага природног каучука против абања је десет пута већа него челика. Буна троструко надмашује отпорну снагу природног каучука. Искоришћавање је још само питање технике.

„Пре стотину година“, мислио је Хорн, „негде код Берлина — мислим у Ораниенбургу, ако се добро сећам — један човек се први латио угља. Звао се Рунге или тако нешто. Шта је име...“

Први састанак немачких хемичара у Минхену.

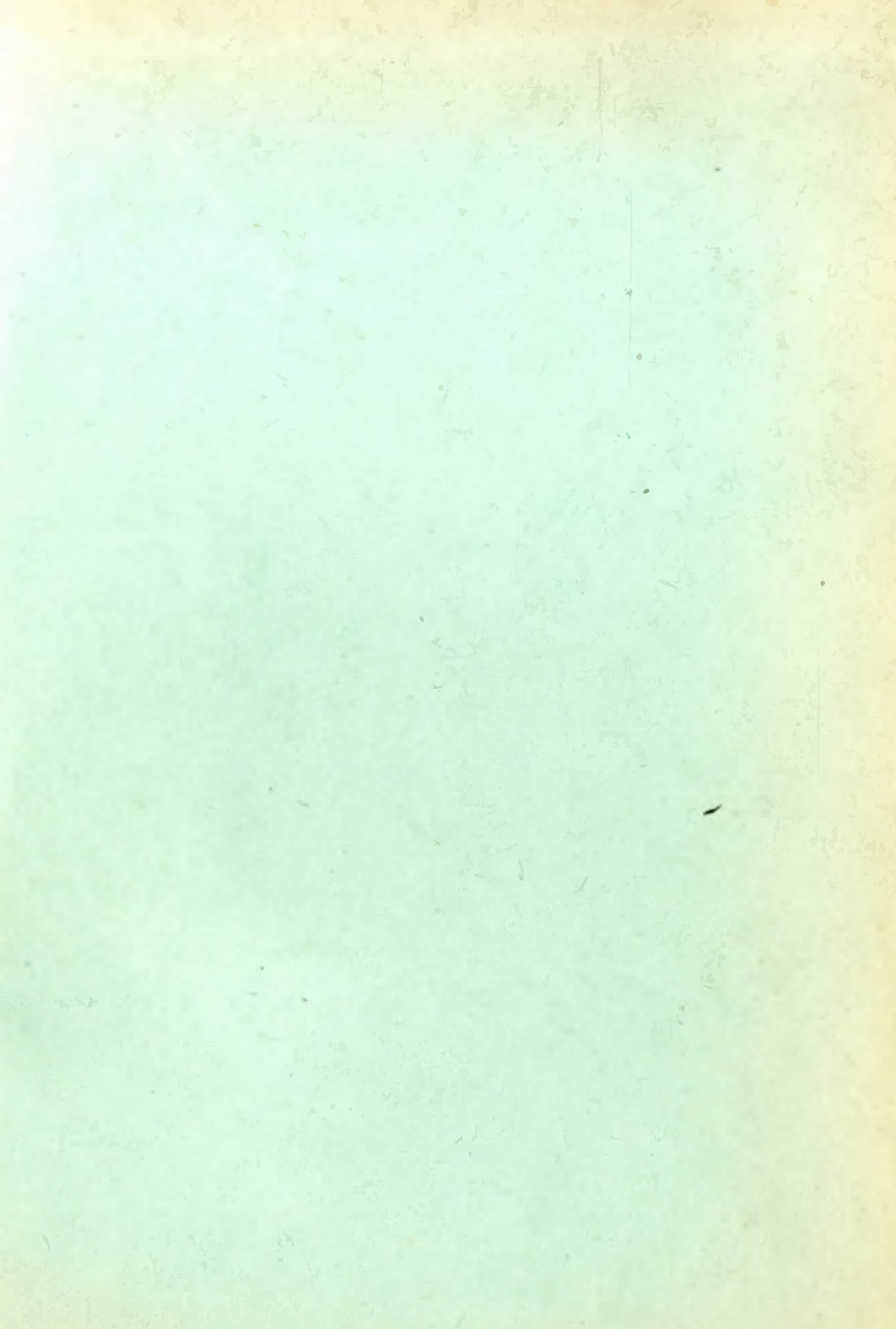
Хорн се возио дуж Мајне, па низ Рајну. Хехст, Дармштат, Лудвигсхафен, Опау, Леверкузен. Димњаци, послови, цеви, цистерне, пећи. Радничке насеобине, паркови, спортска игралишта, басени за пливање, казине, читаонице, болнице, биоскопи, дечја игралишта, ваздух река и брегова, широка зелена земља, стотине хиљада радника и сунце изнад свега.

Тешка беху бронзана врата управне зграде у Леверкузену. Хорн отвори врата и уђе, полазећи у сусрет новом задатку који је овде и њега очекивао.

К Р А Ј

САДРЖАЈ

Први део: Индиго	7
Други део: Светлећи гас	49
Трећи део: Катран од каменог угља	73
Четврти део: Анилини	97
Пети део: Бензол	145
Шести део: Вештачки индиго	191
Седми део: Атебрин	245

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

30 СР 821.112.2
ШЕНЦИНГЕР К. А.
Анилин

ДЕСКОВАЦ

000001153

COBISS